MIRCEA MARTIN

CULTURA ROMANA INTRE COMUNISM SI NATIONALISM

2021

Cultura română între comunism și naționalism

de Mircea Martin

2002

(I)

Deznaționalizarea — prima faza a procesului de comunizare

Cum a apărut și cum s-a impus ideea naționala în plin regim comunist și cum s-a împăcat ea cu ideologia fondatoare a acelui regim? Cum a putut să coabiteze marxism-leninismul cu naționalismul? "De ce un regim marxist-leninist, folosind un mod de control simbolic-ideologic, a acordat atât de multă importanta unei ideologii naționale"?[1] Sunt versiuni diferite ale uneia și aceleiași întrebări pe care nu putem să nu ne-o punem în legătura cu trecutul nostru recent.

Întrebarea e fireasca dată fiind incompatibilitatea de fond între ideea naționala și ideea socialistă în genere și între orice ascendența ori aspirație naționala și internaționalismul proletar. Într-adevăr, procesul de comunizare, adică de transformare socialista a structurilor sociale și a conștiințelor individuale a presupus nu numai o educație internaționalista

---

[1] Este întrebarea care revine insistent și în cuprinsul cârtii din 1991 a lui Katherine Verdery, fiind implicata și în titlul ei — National Ideology under Socialism (University of California Press) — o carte scrisa cu luciditate, competenta și bunacredinta (vezi Compromis și rezistenta. Cultura romana sub Ceaușescu, traducere de Mona și Sorin Antohi, Humanitas, 1994, p. 102).

(precis orientata, adică limitata, din punct de vedere politic), dar și o acțiune dirijata de deznaționalizare care n-a lipsit nici în Rusia sovietică la un moment dat, dar care s-a desfășurat cu atât mai mult în țările Europei de Est cu cat a fost dublata de una, explicabila și ea din punct de vedere politic, de rusificare; aceste politici s-au aplicat în toate domeniile, în politica și administrație, în cultura și în economie.

În România (din motive care necesita o analiza separata), procesul deznaționalizării a atins o violenta deosebita, incomparabila cu ceea ce s-a petrecut în restul lagărului socialist est-european. Prin urmare, s-a creat aici un spațiu de tensiuni, frustrări și resentimente care n-au ajuns la o explozie de felul celei budapestane din toamna lui 1956 numai datorita terorii preventive intens aplicate de regimul de la București.

Pe de alta parte, trebuie să remarcam și chiar să insistam asupra unui fenomen general ce are loc în toate țările europene sovietizate după război. Acest fenomen se petrece în momente diferite și ia proporții diferite în funcție de contextele sociale și de conjuncturile politice din fiecare țară în parte, dar peste tot se caracterizează printr-o îndepărtare de la nucleul dur ideologic, de la ortodoxismul leninist-stalinist, în căutare de soluții politice și mai ales economice de perpetuare, dacă nu chiar de

supraviețuire. Altfel spus, regimurile impuse pretutindeni cu forța la sfârșitul anilor '40 încearcă să se consolideze ca regimuri adaptând-se într-o măsură mai mare sau mai mică la realitățile și la tradițiile locale. Cei mai lucizi și abili dintre conducătorii politici ai Europei de Est — cu consilierii pe care și i-au ales, desigur — vor concepe aceasta adaptare și vor acționa în consecință, fără să-și teoretizeze prea mult reorientarea, dimpotrivă, trecând-o sub tăcere de cele mai multe ori, o tăcere ce se voia — și s-a și dovedit a fi fost — mai eficace decât disputa doctrinara cu Fratele mai mare sovietic.

"Reîntoarcerea refulatului"

În România s-a produs cea mai mare îndepărtare doctrinara în măsura în care a fost asumata prin declarații oficiale (Declarația Partidului Muncitoresc Roman din aprilie 1964) și s-a axat pe restaurarea ideii naționale și apoi pe impunerea ei treptata ca reper important în politica interna și externa a unui stat socialist. În clipa în care Gheorghiu-Dej a luat aceasta decizie pe care Nicolae Ceaușescu o va prelua și o va purta spre culmi neimaginate de nimeni atunci, atmosfera locala era favorabila schimbării în aceasta direcție, unul din argumentele de baza fiind dat de

ceea ce psihanaliștii și antropologii numesc "întoarcerea refulatului"... Teza naționala răspundea, de fapt, unor așteptări mai largi, create de nemulțumirea generala surda fata de regimul comunist, fata de soluțiile sale "revoluționare" (ingineriile sociale realizate în forța și prin forța), fata de amenințarea instaurata în viată de fiecare zi. Reluarea discursului despre națiune după o întrerupere brutala și îndelungata a fost resimțita de toata lumea în România ca o detensionare, ca o slăbire a teribilei "vigilente revoluționare", ca o liberalizare și chiar ca un început de eliberare.

Omul de rând a primit inițial cu neîncredere o asemenea cotitura politica întrucât abia fusese îndoctrinat să-și reprime instinctele naționale în favoarea celor sociale, să înlocuiască "iubirea de moșie" cu ura de clasa. Intelectualii, în schimb, îndeosebi cei din domeniile umaniste, s-au raliat spontan la noua orientare care, printre altele, promitea să relegitimeze acele domenii, să încurajeze specializarea și să le restaureze demnitatea profesionala.

Pentru scriitori și artiști, acreditarea națiunii ca nou orizont de idei a fost sinonima cu dreptul de a se întoarce la temele obișnuite și la uneltele lor specifice, după constrângerile dogmatice la care fuseseră supuși. Se mai petrece un fapt ale cărui consecințe vor fi

vizibile în anii următori nu numai în spaţiul literar sau artistic: ridicarea interdicției impuse asupra unor autori romani importanți (îndeosebi interbelici) și asupra unor opere reprezentative ale culturii autohtone relansează însăși discuția despre valoare, o situează intra-un cadru nou, o reformulează. Criteriul național face posibila și validarea (tacita, la început) a altui criteriu, până atunci marginalizat, dacă nu chiar interzis: criteriul estetic. Valoarea națională, odată recunoscută, atrage după sine și recunoașterea valorii estetice.

Deschiderea naționala ca recuperare a tradiției autohtone și universale

Naționalul, în raport cu ceea ce a fost înainte, înseamnă și o neutralizare a discursului literar și metaliterar în sensul depolitizării și al dezideologizării. Fără a ignora faptul ca naționalul însuși poate fi o ideologie și ca lansarea lui a constituit un act politic, trebuie spus ca sentimentul general al intelectualilor (pe care îl pot eu însumi confirma ca martor) a fost acela de scăpare în câmp deschis, de ieșire din peștera ideologica, din glaciațiunea comunismului pur și dur.

Într-un cuvânt, actualizarea ideii naționale a reprezentat o deschidere nesperata (deşi atât dorita) a orizontului intelectual, cultural, social. Caci, în vreme ce criteriul de clasa este unul exclusiv, criteriul național (venind după el) este unul inclusiv: în teorie și în practica. Pentru ca majoritatea studiilor sociologice și politologice recente are tendința să se refere la valorile naționale ca la o închidere, reducând naționalul la naționalism și, mai ales, pentru ca dezvoltările ulterioare ale ideii naționale în România — cu deosebire cele din ultimii ani ai regimului ceaușist — îndreptățesc o asemenea apreciere negativa, insist asupra acestei deschideri inițiale și asupra semnificației sale pozitive, chiar salutare.

Deschiderea naționala nu a însemnat numai recuperarea tradiției autohtone, atât de reprimate până atunci, ci și a tradiției universale, trecute, la rândul ei, prin "foarfecile" ideologice ale politrucilor epocii, nu a însemnat numai reconcilierea cu trecutul, un trecut fatalmente idealizat, din ce în ce mai idealizat, ci și cu prezentul culturii.[2] Naționalul era conceput ca parte a universalului, dar a unui universal ce nu se mai reduce la țările lagărului socialist, nici numai la autorii clasici ori la scriitorii și artiștii occidentali de orientare comunista. Ceea ce s-a

întâmplat după 1964 cu România și în România a fost o europenizare timida, o reoccidentalizare culturala după 15 ani de comunism asiatic.

Deschiderea în plan cultural a fost, de altfel, urmata și confirmata de o deschidere diplomatica, de o politica externa sensibil diferita de cea a Uniunii Sovietice. Mișcarea de înnoire și de resolidarizare naționala si-a atins punctul culminant și s-a impus totodată pe plan internațional în august 1968, când, rostind-și bine-cunoscutul discurs împotriva invadării Cehoslovaciei de către trupele "frățești" ale Tratatului de la Varșovia, Ceaușescu avea la picioarele sale nu numai miile de bucureșteni adunați în fata clădirii Comitetului Central al Partidului, dar poporul roman în cvasitotalitatea lui. Adeziunea multor intelectuali la PCR în acele momente și în perioada imediat următoare dovedește cat de mult au contat disocierea de Uniunea Sovietica și deschiderea spre Europa, repunerea în valoare a tradiției autohtone și — nu în ultimul rând — prevalenta (relativa)[3] a profesionalismului asupra dosarului de cadre în promovarea sociala. Toate acestea, repet, s-au realizat sub semnul unității naționale.

[2] Bucureștenilor nu le va fi scăpat, desigur, semnificația simbolica a schimbării numelui librăriei "Cartea Rusa" în librăria "Universala".

***

Tocmai pentru ca o asemenea orientare era îndreptată împotriva dominantei Moscovei, ea s-a afirmat cu foarte multă precauție. În ciuda asumării programatice a unei direcții politice proprii, naționale, PCR, prin reprezentanții săi, a ținut sub un control riguros operațiunile de dogmatizare și de deschidere europeana, cenzurând anumite tendințe pe care le considera excesive din perspectiva sa. Deşi mult mai relaxata și acceptând un fel de diversitate prin însăşi acreditarea problematicii naționale, aceasta perspectiva rămânea clar una marxist-leninista, valorile naționale fiind afirmate cu tărie, însă nu altfel decât ca parte a unui edificiu comunist. Cu alte cuvinte, națiunea și valorile ei erau încă subordonate și integrate unei ideologii comuniste.

Aserțiunea de mai sus ar putea părea contradictorie cu cea referitoare la îndepărtarea de miezul ideologic al marxism-leninismului; dar nu este pentru ca însuși modul de a pune problema în discursul oficial al PCR reprezenta o forma de deviaționism pe care Stalin ar fi sancționat-o fără ezitare și cu brutalitate. Din rațiuni de coerenta ideologica și de prudenta politica (Big

---

[3] Vorbesc de prevalenta în raport cu ceea ce s-a întâmplat în anii '50; în anii '60, începe să conteze și competenta profesionala, dar nu ca un criteriu decisiv și, cu atât mai puțin, exclusiv.

Brother ii putea oricând acuza ca părăsesc terenul ferm al marxism-leninismului), conducătorii romani au fost destul de reticenți la început și, în ciuda impresiei de convergenta pe care o putem avea retrospectiv, o tensiune rămânea mereu între polul politic și cel cultural, acesta din urma încercând mereu să dea o extensie mai mare deschiderii. Din aceasta cauza, exhibarea (ca opusa inhibării anterioare) atât a sentimentelor proeuropene, cat și a celor naționale a fost însoțita încă multă vreme de fiorul libertății de expresie, al nonconformismului ideologic.

Vorbeam despre o raliere spontana generala (chiar dacă nu întotdeauna afișată) a intelectualilor la turnura naționala a politicii Partidului. Aceasta raliere a fost, desigur, diferențiată; au existat indivizi și grupuri care n-au agreat-o: pe de-o parte activiști rudimentari, incapabili să înțeleagă mersul societății în afara lozincilor învățate odată și a automatismului disciplinei de partid, pe de alta parte, activiști intelectuali implicați direct în ideologizarea marxist-leninista, de fapt, ceaușist-stalinista, din România anilor '50, unii dintre ei grav compromiși prin înseși actele excesive, abuzive pe care le-au inițiat sau la care au participat. În măsura în care au mai rămas în funcții, toți aceștia au frânat și au boicotat atât cat le-a

stat în putința procesul de liberalizare. Lor li s-au adăugat, fireşte, oportuniștii de toate vârstele.

A mai existat și o alta categorie de intelectuali care, fără să între în aparatul de partid propriu-zis (unii dintre ei au făcut, totuși, și acest pas), au aderat de la început la ideologia comunista fie pentru ca avuseseră deja înainte de război simpatii de stânga ori chiar socialiste, fie pentru ca promisiunile revoluționare ale noului regim i-au motivat puternic și le-au dat deplina încredere în viitorul propriu și al omenirii în general. Unii dintre ei si-au făcut chiar studiile universitare în URSS. În măsura în care au intervenit în sfera publica în anii '50 și si-au publicat opiniile în presa, în revistele literare sau în cârti, nu aveau cum să nu plătească un greu tribut dogmatismului epocii respective. Astfel ca acum, când scrierile lor se arata dintr-o data caduce, greșite, uneori de-a dreptul penibile,[4] deși, cel puțin în cazul unora dintre ei, se poate presupune ca au scris din convingere, nu din oportunism, desigur ca reacția prima va fi fost una de contrarietate. Mulți s-au și retras treptat în uitare, dar cei mai inteligenți și mai competenți au acceptat schimbarea, s-au reorientat rapid, producând și primele sinteze în ordinea recuperării tradiției literare naționale și universale și menținând în abordările lor

o perspectiva ideologica marxista, însă fără îngustimile simplificatoare anterioare. Aceștia din urma au reprezentat, de altfel, corpul de profesioniști care a vegheat ca diversitatea tendințelor apărute sub umbrela unității naționale să nu între în contradicție flagranta cu principiile de baza ale ideologiei comuniste.

Ilustrative pentru demersurile intelectuale (si politice) tatonante, menite să producă deschiderea spre tradiția culturala autohtona și spre lumea moderna sunt anumite articole sau chiar numere speciale ale revistelor *Viața Romanească*, *Secolul 20*, *Gazeta Literara* (care va deveni, în 1968, *România literară*) din perioada 1964-1967. Disputa în jurul "reabilitării" lui Titu Maiorescu și, de altfel, întreaga istorie a receptării operei sale sub regimul comunist ar putea, la fel, constitui un decupaj simptomatic pentru mișcarea literelor și a ideilor la începutul schimbării de paradigma culturala.

[4] Cum au fost, de altfel, și în momentul publicării lor, dar cine — și mai ales unde — să le-o spună în mod public.

"Imposibila întoarcere" — mai mult disperare decât certitudine

Căci, în planul culturii, al literaturii și al artelor, ne instalam, treptat, dar sigur, într-o noua paradigma. Pe măsura ce sentimentul liberalizării se intensifica și, ca o confirmare suplimentara, apăreau la orizont nume noi, se schimba și compoziția câmpului literar (si cultural), natura opțiunilor personale și însuși raportul de forte înlăuntrul acestui câmp. Oameni care își câștigaseră o reputație în anii '40, eliberați acum din închisori și lagăre, intelectuali care tăcuseră în perioada anterioara pentru a nu fi obligați la compromisuri, toţi aceștia erau puțin dispuși să repete erorile dogmatice sau proletcultiste din deceniul trecut. Ei aduc un suflu nou, adică lecturi noi, gusturi noi,[5] repere noi, dând astfel un impuls decisiv mișcării de renovare intelectuala și estetica deja începute.

Aceasta mișcare e rareori jalonata în mod public și încă și mai rar teoretizata (pentru ca ar fi necesitat un serios și greoi blindaj ideologic), dar alunecarea, deplasarea, înaintarea au loc aproape irepresibil. Sumarele revistelor literare, dar mai cu seama lista aparițiilor editoriale din acești ani constituie o

[5] De fapt, majoritatea lecturilor și ideilor nu erau noi, ci vechi ținând de formația intelectuala interbelica, dar se exprimau intra-un context care le ignorase ori le refuzase (deformând-le) pana atunci.

mărturie elocventa în sine. Noile volume de versuri, noile romane, reeditările din opera scriitorilor interbelici și, cu deosebire, traducerile din literatura și critica literară universala — cu accent pe modernitate -, au produs treptat o schimbare și în mentalitatea cititorilor. Rolul traducerilor a fost extrem de important ca "mijloc de acumulare și împroprietărire simbolica, permițând în ultima instanța acomodarea conduitei culturale autohtone la practica schimburilor internaționale și înlesnind în mod indirect producerea de "universalitate"".[6]

Insesizabil la scurt interval, avansul luat de literatura e vizibil în timp. Din 1964 până în 1971 — an fatal pentru cultura romana -, s-a ajuns departe (in raport cu punctul de pornire, desigur), oricum, destul de departe pentru ca o revenire să mai fie posibila. Marin Preda știa el ce știa când si-a intitulat cartea de eseuri din 1973, Imposibila întoarcere, deşi în acest titlu și în rezonanta pe care el și cartea au avut-o în epoca era mai multă disperare decât certitudine.

Reîntoarcerea la antieuropenism

Ce s-a întâmplat în 1971 nu are legătura cu contextul intern romanesc, nici măcar cu cel

[6] M. D. Gheorghiu, Scena literara, Minerva, 1987, p. 25.

european, ci cu anomaliile ori specificitatea comunismului extrem-oriental. După o vizita în China (si în Coreea de Nord) unde a fost primit cu surle și trâmbițe și cu sute de mii de oameni scoși în întâmpinare și la mitinguri[7] — și unde se va fi inițiat în tainele pasionante ale "revoluției culturale" maoiste -, Ceaușescu se întoarce în patrie decis să aplice lecția învățată (de el) acolo: reducerea culturii la propaganda și a propagandei la glorificarea înțeleptului Conducător.

E un caz tipic de voluntarism politic și premisa a dictaturii personale ce avea să înceapă sub auspiciile "îmbunătățirii activității politica-ideologice", ale "întăririi educației marxist-leniniste", intra-un cuvânt, ale revenirii la un dogmatism comunist ce fusese de mult depășit chiar și în Uniunea Sovietica. Termenul de "revenire" ori "întoarcere" nu apare, firește, în faimoasele Teze din iulie și nici în documentele oficiale care le însoțesc, pentru ca ar fi însemnat recunoașterea implicita a unei îndepărtări, a unei abateri. Dar, în limba de lemn bine-cunoscută și cu redundanta stilistica inconfundabila a acestui tip de texte, se insista nu numai asupra "ridicării continue a rolului conducător al partidului", dar și asupra "ridicării nivelului combativității revoluționare și a

[7] De ce? Datorita dizidentei sale antisovietice pe plan extern și fermității

spiritului militant, partinic (...) împotriva influentelor ideologiei burgheze, a mentalităților retrograde..."; se cere "orientarea politica ferma în special a publicațiilor cultural artistice", "un control mai riguros" al producției editoriale, "o selecție mai riguroasa a repertoriului teatral", combaterea "manifestărilor de cosmopolitism" și a "diferitelor mode artistice împrumutate din lumea capitalista" etc.

Schimbarea "liniei" era clara pentru toata lumea și, bineînțeles, în primul rând pentru intelectuali, care erau direct vizați de posibilele ei consecințe. Direcția antiburgheza, anticapitalista, deci antieuropeana, era puternic marcata, repolitizarea câmpurilor culturale și artistice era subliniata, combativitatea revoluționara trecea din nou în prim-plan în locul "unității naționale", care nici nu mai era menționata; masurile propuse[8] nu vizau doar “combaterea cu fermitate a oricărei tendințe și forme de exprimare a naționalismului”, ci redefineau patriotismul ("socialist", bineînțeles) ca "apărare a cuceririlor revoluționare". Discursul era din nou cel al anilor '50,

---

sale "revoluționare" în interiorul tarii al cărei unic conducător era.

[8] Propuneri de masuri pentru îmbunătățirea activității politica-ideologice, de educare marxist-leninista a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii.

simțeam venind asupra noastră un alt val de ger ideologic.

Reacția generala a scriitorilor, artiștilor, intelectualilor a fost una de surpriza, consternare și respingere, chiar dacă rareori fățiș exprimata. Au existat, e adevărat, și adeziuni (solicitate cu insistenta "de sus") ale unor scriitori, dar aceștia erau fie cunoscuți ca oportuniști (Petru Popescu), fie dețineau la acea data funcții care ii obligau la un asemenea gest (cum a fost cazul lui Mihai Ungheanu, secretar al organizației UTC a Uniunii Scriitorilor). Se vorbea în acele zile de intervențiile directe ale lui Geo Bogza și Marin Preda pe lângă N. Ceaușescu, în încercarea de a-i tempera zelul dogmatizat. Lor li s-ar datora dispariția din documentele oficiale ulterioare a termenului de "realism socialist", odios pentru majoritatea scriitorilor romani.

O alta fata a lui Adrian Păunescu

Întâmplarea a făcut să mă aflu în iulie 1971 la Casa Scriitorilor de la Neptun, când a avut loc vizita lui Ceaușescu și a suitei sale (inclusiv soția, pe atunci încă nepromovata în funcții) și când reacția tuturor scriitorilor prezenți acolo (cu excepția altor doi vechi oportuniști — Mihail Davidoglu și Aurel Mihale) a

fost una de respingere a reideologizării literaturii și a revenirii la dogmatismul inițial. Zaharia Stancu și Eugen Jebeleanu s-au menținut într-o tăcere ce nu le ascundea dezacordul, iar cei trei scriitori (membri în biroul de conducere al Uniunii Scriitorilor) care au intervenit în mai multe rânduri în discuție — Alexandru Ivasiuc, Szász Janos și Adrian Păunescu — au criticat masurile puse deja în practica în presa și la televiziune, încercând sa-l convingă pe Ceaușescu să renunțe la planurile sale și amintindu-i, printre altele, solidarizarea spontana a scriitorilor cu reacția să din august 1968 fata de invazia Cehoslovaciei de către trupele Tratatului de la Varșovia.

Citarea aici a lui Adrian Păunescu poate părea surprinzătoare, data fiind conduita lui ulterioara prea bine cunoscuta. Dar, încă de pe când era în redacția revistei Amfiteatru, adică din 1966 (după ce a trecut prin cenaclul "N. Labiș" al Uniunii, condus în acei ani de Eugen Barbu), poetul "ultrasentimentelor" a fost unul dintre scriitorii tineri cei mai activi în ofensiva contra închistării ideologice și pentru lărgirea libertății de expresie. În conducerea revistei *Luceafărul* fiind (alături de Stefan Bănulescu), și apoi (la început de tot) ca redactor-șef al revistei Flacăra, a inițiat o politica de măgulire a lui Ceaușescu pe care o justifica în fata colegilor de breasla drept un mod de a-l atrage pe "șeful cel mare" și a-l lamuri cu privire la

inadecvarea în contextul nostru a "revoluției culturale" de inspirație chinezeasca. Treptat, din aceasta politica a rămas doar măgulirea ridicata pe culmi tot mai înalte, precum și spectacolele, faimoase în epoca, ale cenaclului "Flacăra", unde s-a recitat și poezie contemporana romanească de buna calitate, dar, mai ales, imnuri de slava închinate lui Ceaușescu, reverberate în săli tot mai mari, apoi pe stadioane. Cu energia lui nestăvilita, cu pofta de putere caracteristica, Păunescu a ajuns să-și creeze în timp o asemenea popularitate prin identificarea cu persoana dictatorului, încât a ajuns să fie detestat — nu numai de scriitori — ca un alter ego al acestuia.

L-am pomenit în acest context numai pentru a arata cat de larga a fost, în 1971, mișcarea de rezistenta a scriitorilor fata de Tezele din iulie. Ar mai trebui amintit și faptul ca un alt scriitor în plina afirmare, Nicolae Breban, ajuns cu aceleași intenții (mărturisite în cercuri literar-amicale) de a "influenta din interior" politica oficiala, membru în Comitetul Central al PCR, si-a exprimat public — în Franța fiind — dezaprobarea fata de noile masuri în domeniul culturii ale regimului (si a fost îndată radiat de pe lista membrilor CC). Un alt scriitor important, A.E. Baconsky, folosește prilejul unei consfătuiri cu creatorii de arta organizata în același an de Comitetul Central al PCR (cu scopul de a obține adeziunea

acestora) pentru a-i atrage atenția lui Ceaușescu asupra consecințelor grave ale Tezelor și a se dezice de ele cu fermitate.

Publicarea în octombrie 1971, în limba germana a romanului Ostinato de Paul Goma, cu mențiunea "interzis în România", urmata de lansarea lui — bineînțeles, în absenta autorului — la Târgul de carte de la Frankfurt nu poate fi considerata o reacție directa la Tezele din iulie, întrucât fusese pregătită cu mult înainte, chiar din 1968, când o a doua versiune a romanului ajunsese în Occident. Dar acest eveniment venea să dea o dimensiune externa, internaționala nemulțumirii (aproape) general împărtășita în interior, deși rareori articulate în public.

Ceaușescu n-a avut parte de revoluția lui culturala

Deosebit de semnificativ mi se pare și un alt fenomen. Ar fi fost de așteptat ca acei autori care se afirmaseră în anii '50 și chiar la începutul anilor '60 ca "ostași" credincioși ai Partidului, scriind la așa-zisa "comanda sociala", să vadă în Tezele din iulie o reconfirmare a activității lor și un prilej nesperat de relansare publica. Totuși, cu rare excepții, n-au reacționat astfel pentru ca si-au dat seama ca riscau să

se compromită încă o data. Ceea ce presupune existența (funcțională) a unei opinii publice (a lumii literare, desigur) care ar fi reacționat la un asemenea gest. într-o logica a consecventei ideologice aparente, și acei critici care susținuseră cândva realismul socialist ar fi putut interveni în sprijinul reîntoarcerii la fermitatea principiala marxist-leninista. N-au făcut-o, presupun, nu numai pentru ca nu aveau încredere în Ceaușescu, dar și pentru ca, deși nu se deziseseră de convingerile lor comuniste, exercițiul însuși al profesiei i-a determinat să aleagă între ideologie și cultura și să resimtă îndemnurile "revoluționare" ale Conducătorului ca o amenințare la adresa culturii.

Dar dincolo de poziția unui grup sau de intervenția unui autor sau a altuia, ceea ce cred ca mai trebuie relevat este un lanț de acțiuni mărunte și anonime, o complicitate spontana și tacita care funcționa de la redactorul de editura sau de revista până undeva în birourile și coridoarele culturale ale Puterii și care a reușit să amâne, să atenueze și chiar să blocheze uneori indicațiile și dispozițiile "revoluționare" ale conducerii superioare a Partidului. Astfel de gesturi nu depășeau însă "regula jocului", limitele pactului (nescris și nesemnat, dar respectat) cu Puterea: atacurile directe la adresa "sistemului" nu au fost sprijinite, pozițiile radicale nu au produs solidaritate;

"odiseea" autohtona a romanului Ostinato este, din acest punct de vedere, elocventa.

Dar, de data aceasta, Puterea însăși, prin cel care în curând o va acapara în întregime, nu si-a ținut promisiunile din 1968 și chiar de mai devreme. 1971 rămâne momentul unei remarcabile rezistente intelectuale fata de riscul de a se pierde ceea ce s-a câștigat din 1964 până atunci, al unei oricât de limitate solidarități în fata amenințării unui nou "îngheț". Cu trecerea timpului, schimbarea oamenilor în funcții și în condițiile presiunilor tenace ale regimului, aceasta rezistenta se slăbește, și "frontul" scriitoricesc se sparge spre a se recompune în alte moduri mai târziu. Cu toate acestea și cu toate constrângerile care apar după 1977 (criza hârtiei etc.), Ceaușescu n-a avut parte de revoluția lui culturala.

Dar orice tendința de reformare a sistemului — indiferent în ce plan — a încetat în România începând din 1971. Liberalizarea și vaga, firava democratizare din anii '60 începeau să devina amintiri. În singurul domeniu în care avusese loc în mod cert o reforma — cultura — era inaugurata acum o acțiune purtata cu tenacitate de la cel mai înalt nivel: reforma reformei. Ceaușescu își arata adevărata lui fata.

(II)

Încă din perioada "liberala" a sfârșitului anilor '60 ajung la expresie publica, deşi abia schițate, doua tendințe diferite, a căror dezvoltare ulterioara va fi tot mai divergenta. În viziunea unor scriitori și critici, decolorarea ideologica se traduce printr-o colorare intensiva în sens național-autohtonist; în concepția altora, aceeași scuturare de apăsarea ideologica se exprima printr-o propensiune europenizanta, cosmopolita, chiar elitista. Ambele tendințe se configurează și se manifesta sub semnul redescoperirii identității naționale, prin "spărtura" produsa de problematica naționala în zidul ideologic leninist-stalinist.

Numai ca aceasta identitate naționala e resimțita și definita în chip diferit: de unii, ca o întoarcere la un specific rural mai mult sau mai puțin idealizat sau la un trecut îndepărtat neguros, în vreme ce, pentru alții, redescoperirea și reafirmarea identității naționale înseamnă nu doar refacerea legăturilor cu tradiția interna, ci și cu tradiția europeana și cu lumea larga, atât în planul literaturii, cat și în planul ideilor. La aceștia din urma, nu exista nici o incompatibilitate între ideea naționala și ideea europeana, între tradiția locala și cea universala.

Din aceasta grupare larga făceau parte scriitori și critici care apucaseră să debuteze spre sfârșitul războiului sau în intervalul imediat postbelic — dintre

care cei mai mulți trecuseră prin închisorile comuniste — Ion Negoițescu, Adrian Marino, Nicolae Balota, Stefan Augustin Doinaș, Ovidiu Cotruș, Alexandru Paleologu etc., dar și foști ilegaliști ori simpatizanți comuniști, precum Vera Calin, Silvina Iosifescu, Paul Georgescu, foști activiști ai Comitetului Central al Partidului, acum definitiv fixați în proiecte culturale, precum Paul Cornea și Ion Ianoși, foști critici realist-socialiști realmente pocăiți, ca Ovid. Crohmălniceanu ori Savin Bratu, și mulți tineri sau mai puțin tineri — de la Alexandru George la Gheorghe Grigurcu, de la Lucian Raicu la Livius Ciocârlie, de la Matei Călinescu la Ion Pop, de la Eugen Simion la Mircea Iorgulescu, de la Gabriel Dimisianu la Valeriu Cristea, de la Dan Grigorescu la Alexandru Călinescu etc. Ceea ce ii unea pe acești oameni atât de diferiți din punctul de vedere al biografiei, al formației și al concepției despre literatura (si nu numai despre literatura) era ideea deschiderii spre lume și spre modernitate, ideea modernizării prin (re)racordarea la reperele europene și universale.

In cealaltă grupare ar trebui citați mai întâi ideologii: Mihai Ungheanu, Paul Anghel, Dan Zamfirescu. Pentru Mihai Ungheanu, critic literar afirmat la mijlocul anilor '60 în paginile revistei Ramuri, valorizarea din perspectiva naționala a

literaturii a reprezentat de la început o convingere intima pe care a înţeles s-o manifeste și s-o dezvolte cu o consecventa apreciabila. Întreaga să activitate critica poate fi așezata sub semnul efortului de a face compatibil naționalul (înţeles întotdeauna ca valoare) cu valoarea estetica propriu-zisa. Consecventa nu ferește, din păcate, de excese și erori, dar asta e o alta problema. Spre deosebire de el, Paul Anghel a debutat ca reporter în anii '50 și a fost un zelator al ideologiei comuniste în sensul cel mai strict al cuvântului, ca și Ilie Purcaru, de altfel. Abia spre sfârșitul anilor '60 au trecut amândoi în tabără "naționala", încercând să recupereze timpul pierdut prin pledoarii adesea extravagante și nebuloase ori polemic agresive. Dan Zamfirescu si-a pus o temeinica pregătire teologica și filologica în serviciul aceleiași ideologii, producând pe lângă cercetări (si ediții) serioase, ipoteze enorme (si finalmente dezangajate) cu privire la specificul național și la viitorul poporului roman (spre a nu pomeni elogiile nenumărate aduse lui Ceaușescu).

Alături de alţi specialiști (Virgil Cândea, Al. Duțu, Gh. Mihăilă, Razvan Theodorescu, Dan Horia Mazilu, Doina Curticăpeanu, Elvira Sorohan etc.), Dan Zamfirescu a contribuit la reducerea masivei ignorante cu privire la valorile culturii și literaturii noastre vechi, dar, în același timp, a și supralicitat aceste valori: așezarea lor (pe urmele lui Iorga) în "aria

culturala răsăriteana de tradiție bizantina" este, fără îndoiala, exacta și fecunda, însă ambiția actualizării cu orice preț — și chiar a politizării — ne apare astăzi (ca și ieri, de altfel) ca descalificante din punct de vedere intelectual. Inițiativa protocronista însăși e considerata de autor "o noua cristalizare" a conștiinței de sine a culturii romane "pe măsura istoriei contemporane create de epopeea ultimilor cincisprezece ani".[9]

Cel puțin alte doua nume de scriitori trebuie menționate în continuare: e vorba de Ion Lăncrănjan, autor de romane cu tematica rurala, neevitând tragedia familiei țărănești în socialism și nici intruziunea agresiva a Securității în viată oamenilor, și de Ion Gheorghe, poet ale cărui teme tradiționale sunt uneori tratate în moduri ce simulează suprarealismul, în același timp, adept al tracismului (autor al unei ipoteze fantasmagorice cu privire la civilizația traca de pe valea Buzăului) și al... maoismului (!). Acești scriitori, ca și Gheorghe Pituț, care li s-a alăturat, sunt scriitori de o certa forța expresiva aluvionara, însă cețoși în plan ideologic. Pentru ei, trecerea de la obștile țărănești devălmașe la gospodăria agricola

[9] Suntem în 1980, prin urmare, la 15 ani de la Congresul al IX-lea al PCR care a consfințit preluarea puterii de către Nicolae Ceaușescu (v. interviul luat de Mihai Ungheanu, publicat în Luceafărul, din 15 noiembrie 1980, p. 3).

colectiva din socialism ar fi trebuit să se facă aproape organic. Adepți ai unui tip paradoxal de comunism primitiv-țărănesc, ei ii insufla fiorul național(ist) fără contradicție.

Aceasta grupare n-ar fi avut forța de soc și, mai cu seama, sprijin politic la cel mai înalt nivel dacă n-ar fi făcut joncțiunea cu Eugen Barbu și oamenii săi de la *Săptămâna*, revista ce a fost restructurata anume spre a i se oferi turbulentului prozator o compensație pentru îndepărtarea de la *Luceafărul* și marginalizarea spre care l-au împins rezultatele alegerilor din 1968 de la Uniunea Scriitorilor. Trebuie precizat însă faptul ca, înaintea altora și în forme vizibile până la ostentație, Eugen Barbu si-a manifestat atașamentul fata de versiunea naționala a ideologiei comuniste, așa cum o proclamase N. Ceaușescu la Congresul al IX-lea al PCR. într-o prima faza, aceea de la *Luceafărul*, el n-a reușit să atragă de partea să un șef de partid preocupat de consolidarea propriei sale puteri și, prin urmare, obligat să tina seama de opțiunile instituționale ale scriitorilor, ceea ce nu l-a împiedicat să dea curs răfuielilor cu inamicii recenți sau, mai ales, cu aceia din anii '50, care nu-i primiseră bine romanul Groapa și a căror repliere pe poziții estetice n-o vedea cu ochi buni.

Deși Eugen Barbu și criticii din prima să echipa (Marian Popa, M.N. Rusu) se întâlneau intru aceeași

aversiune cu Mihai Ungheanu, de pilda, care inițiase în volumul sau de debut, Campanii (1970), un atac similar împotriva dogmaticilor de ieri, între acești scriitori și critici nu se stabilește încă nici o punte. Exista o convergenta ideologica, existau unele aversiuni comune, dar lipseau afinitățile: Mihai Ungheanu susținuse (prin cronicile sale) afirmarea generației '60, ai cărei principali reprezentanți au intrat mai devreme sau mai târziu în conflict cu gruparea Eugen Barbu. Trebuiau să mai aibă loc anumite mișcări înlăuntrul câmpului literar, trebuiau să se petreacă, mai ales, importante schimbări în contextul politic intern și extern pentru ca respectiva joncțiune să se producă și, mai mult, să se producă și o puternica polarizare a forțelor și o schimbare radicala a raporturilor între literatura și politica.

Apariția protocronismului sau protocronismul ca atitudine culturala

Într-un număr al revistei *Secolul 20* din iulie 1974, profesorul Edgar Papu semna un articol cu un titlu ce avea să aibă nu numai o mare rezonanta, ci și o anumita posteritate: Protocronism romanesc. În acest text, eruditul eseist lansa o ipoteza mai mult decât spectaculoasa, chiar revoluționara, cu privire la statutul literaturii și culturii romanești și la

raporturile lor cu marile literaturi și culturi ale Europei și ale lumii. El nu afirma doar originalitatea literaturii romane, dar și prioritatea ei intermitenta fata de aceste literaturi. Exista mișcări și opere în istoria literară autohtona apărute — cronologic vorbind — înaintea altora din afara și, totuși, romanii, cu privirile lor ațintite în mod tradițional spre Occident, le considera pe acestea din urma anticipatoare. Suprarealismul și dadaismul sunt exemple oferite în acest sens. Dar Edgar Papu merge mai departe și afirma chiar ca "una din trăsăturile definitorii dominante ale literaturii noastre în context universal este protocronismul". Ar mai fi fost de văzut doar dacă "protocronismul" mai era apt să definească literatura engleza ori pe cea franceza în condițiile în care el era deja "dominant" în istoria literaturii romane! Oricum, în concepția autorului, mentalitatea autohtona trebuia să se schimbe în sensul conștientizării priorității și al renunțării la complexele de inferioritate pe care inclinația imitativa le genera în mod continuu.

Ca protocronismul este îndreptat împotriva sincronismului lovinescian reiese cu claritate din textul profesorului Papu și din însuși modul de a construi termenul de care si-a legat numele. Dar din argumentația să lipsește orice adresa antieuropeana, antioccidentala. Critica lui vizează parțialitatea

reprezentării lovinesciene (deşi Lovinescu recunoștea importanta "diferențierii" în cadrul teoriei sale sincroniste) și perpetuarea ei în mentalitatea autohtona. Probabil din aceasta cauza, precum și datorita reputației de savant a profesorului Edgar Papu, nimeni n-a reacționat la hazardata să ipoteza, care, dincolo de caracterul ei generalizant și peremptoriu, putea avea îndreptățiri punctuale.[10] La urma urmei, de ce ar fi fost de neconceput sau de neacceptat ideea ca romanii vor fi fost și ei primii la un moment dat și intra-un domeniu anumit? Aceasta ipoteza va fi fost, de altfel, situata în contextul operei de comparatist a lui Edgar Papu, din care ipotezele originale și temerare nu lipseau, chiar dacă nu se refereau neapărat la literatura romana. E destul să ne gândim la cărțile sale despre călătoriile Renașterii sau despre baroc.[11]

In 1977, un volum de exegeze e pus de Edgar Papu sub semnul protocronismului.[12] Ipoteza este acum

[10] După cum nimeni n-a reacționat atunci când, comentând ediția Florica Moisil-Dan Zamfirescu a Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul sau Theodosie, Edgar Papu a văzut în acest text o anticipare a "omului secret" al lui Baldasar Gracian; la fel, nimănui nu i s-au părut hazardate considerațiile profesorului din finalul cârtii dedicate lui Eminescu care vizau universalitatea poetului "in latura să precursoare" (Poezia lui Eminescu, Minerva, 1971).

[11] Călătoriile Renașterii și noi structuri literare, ELU, 1967 și Barocul ca tip de existenta, 2 vol., Minerva, BPT, 1977.

[12] Din clasicii noștri, Ed. Eminescu, 1977.

extinsa la întreaga durata a literaturii și culturii romanești, iar aceasta cultura este văzută ca un spațiu care, departe de a fi al unei periferii, constituie o răspântie culturala și civilizaționala și, implicit, o sinteza. Nu e vorba de starea "pasiva și hibrida" a unui "amestec" între Orient și Occident, ci de o sinteza creatoare care ne oferă "adevărate surprize prin întâietatea cronologica a atâtor inițiative romanești fata de unele realizări similare din alte parți".[13] Invocând precedentul unor cercetări asupra anticipărilor romanești în știința și tehnica, autorul constata cu amărăciune ca "privirea literaturii romane sub aspectul ei protocronic a rămas mult în urma...".[14]

De aceasta data, ecoul este sensibil diferit și nu e provocat de simpla trecere de la un articol sau doua la o carte. Între timp, ideea protocronista revine în mințile celor inclinați deja să supraliciteze valorile naționale, în timp ce ii lăsase indiferenți sau cel mult ușor surprinși pe aproape toţi partizanii deschiderii europene, preocupați cum erau de consecințele nefaste ale "tezelor din iulie" care nu încetau să se-înmulțească în viată culturala autohtona.

E de presupus ca Paul Anghel și Dan Zamfirescu au îmbrățișat ideea lui Edgar Papu și chiar l-au capacitat, cum se spune, s-o dezvolte, cultivând-l cu asiduitate

[13] op. cit., p. 11.

și, firește, împărtășind-i propriile lor idei (a căror influenta profesorul, cu generozitatea și corectitudinea caracteristice, o și recunoaște). Ei au reușit astfel sa-l atragă de partea lor, l-au făcut să adauge o dimensiune militanta comparatismului sau, l-au convins să-și schimbe treptat poziția în câmpul literar autohton.[15] Intervenția dura a lui Paul Anghel la reproșul de tezism pe care-l aduce Nicolae Manolescu volumului Din clasicii noștri (in cadrul unei cronici[16] deloc depreciative), transforma divergenta de păreri în ruptura și declanșează o disputa ce va ocupa scena literară aproape un deceniu.[17]

Punctele de vedere anti-protocroniste ajung mult mai rar la conștiința publicului, deși erau majoritare

---

[14] op. cit., p. 8.

[15] Probabil ca aceasta alunecare nu s-ar fi produs dacă eminentul profesor ar fi rămas la catedra, dacă n-ar fi fost arestat abuziv în 1958, fără să mai poată reveni vreodată în vechiul post. Colegii săi de la catedra lui Tudor Vianu nu l-au părăsit, dar nici nu l-au cultivat și Edgar Papu însuși nu era în căutare de discipoli, nu voia să fie "antrenor", precum C-tin Noica. El avusese experiența să de profesor (chiar dacă ciuntita brutal), lăsase urme în conștiința studenților săi. În plus, era o persoana de maxima delicatețe și sfiala, care n-ar fi cerut nimănui nimic, n-ar fi intervenit cu îndrumările sale în evoluția unor tineri. S-a lăsat, în schimb, el însuși îndrumat de noii săi aliați, care au dat ideilor sale o alta rezonanta și un sens politic. Va fi fost astfel confortant în dorința să mereu vie de "înrădăcinare" și, probabil, a câștigat o anumita liniște în plan social pentru sine și familia sa.

[16] N. Manolescu — Tezism și spontaneitate, România Literara, 11 aug. 1977, p. 9.

[17] P. Anghel — O precizare legata de noțiunea de tezism, România literara, 18 aug., p. 8.

printre intelectualii umaniști. O punere la punct edificatoare a lui Andrei Pleșu apare în *Secolul 20*,[18] dar alți autori vor putea să-și exprime opiniile negative doar în reviste din provincie, precum Gh. Grigurcu, Al. Dobrescu, Alex. Ștefănescu, Val Condurache în Convorbiri literare,[19] Norman Manea în Familia[20] sau Tudor Cătineanu în Steaua.[21] Opinia critica se manifesta mai degrabă prin reacții la o provocare sau alta a susținătorilor acestei teze sau prin refuzul de a reacționa, printr-o tăcere ce se voia semnificativa, prin ironii pasagere sau prin orientarea de ansamblu a unor cârti. În anii '80 era tot mai greu să ataci frontal (si public) problema protocronismului. (Dar opinia publică literară i-a izolat, adică nu i-a validat instituțional, pe autorii protocroniști, prin votul majoritar negativ la alegerile pentru Consiliul Uniunii Scriitorilor din 1981.)

Posibilitățile de care dispunea grupul protocronist spre a-si face larg cunoscute părerile erau mult mai mari, nu numai pentru ca acest grup era tot mai susținut de oficialități, dar și pentru ca dispunea de

---

[18] A. Pleșu — Rigorile ideii naționale și legitimitatea universalului, Secolul 20, 1-2-3/1981, pp. 189-196.

[19] v. grupajul de articole din Convorbiri literare, decembrie 1981, pp. 2-3.

[20] N. Manea — Scriitorul — acea dreapta conștiința în care semenii săi să poată crede, Familia, decembrie 1981, p. 6.

[21] T. Cătineanu — Între idei și mituri dominante, Steaua, martie, 1985 pp. 46-47.

câteva reviste de mare tiraj. *Săptămâna*, *Flacăra*, *Scânteia tineretului* (cu suplimentul sau literar) care, împreuna cu *Luceafărul*, revista de direcție a grupului, constituiau o forța apreciabila în raport cu oferta exigua din punct de vedere cantitativ a celor trei reviste (literare) anti protocroniste: *România literară*, *Viată Romanească* și *Secolul 20*. Au fost organizate dezbateri în jurul și în sprijinul cârtii lui Edgar Papu (in 1977 și 1978),[22] s-au publicat articole de sinteza,[23] s-au luat serii de interviuri pe aceasta tema, au apărut apoi cârti reprezentative (Dan Zamfirescu — Via Magna, Ed. Eminescu, 1979; Mihai Ungheanu — Exactitatea admirației, Cartea Romanească, 1985), alţi autori au preluat și au adâncit problematica protocronista (Ilie Bădescu — Sincronism european și

[22] v. Colocviile *Luceafărului* despre protocronism și sincronism, publicate în numerele din 8 octombrie și 15 octombrie/1977 și apoi în numerele din 28 octombrie și 4 noiembrie/1978. Participanți: Mihai Ungheanu, Paul Anghel, Edgar Papu (care insista asupra complementarității celor doi termeni), Pompiliu Marcea (cu o poziție ponderata, cerând, printre altele, o situare a întregii discuții intra-un plan axiologic) și Ov.S. Crohmălniceanu (cu rezerve principiale și punctuale fata de reprezentarea protocronista). Profesorul Crohmălniceanu recomanda mutarea interesului de la problematica anticipării la problematica originalității. În anul 1978, la discuție participa și Nicolae Dragoș, redactorul șef al revistei, și profesorul Solomon Marcus (matematician, semiolog și poetician) care deplânge minimalizarea interna a unor valori românești și cere o strategie mai eficienta pentru promovarea lor pe plan internațional.

[23] Dan Zamfirescu — "Protocronismul" și noua conștiința de sine a culturii românești, *Săptămâna*, numerele din martie 1978.

cultura critica romanească, Editura Științifica și Enciclopedica, 1984; A.D. Rachieru — Vocația sintezei. Eseuri asupra spiritualității romanești, Facla, Timișoara, 1985). Într-un cuvânt, se poate vorbi de o veritabila campanie protocronista purtata de-a lungul unui întreg deceniu.

Dezvoltarea protocronismului sau protocronismul ca acțiune politica

In acest interval apar destule idei și nuanțe noi fata de aserțiunile originare ale profesorului Papu. Dar cu deosebire noua este punerea însăși a problemei: la Edgar Papu era vorba despre o atitudine culturala. Lansata în anii '60, ipoteza să ar fi stârnit, fără îndoiala, discuții, dar nu ar fi mobilizat o energie dezaprobatoare încărcată chiar cu motivații de ordin moral. Ce s-a întâmplat pe parcurs, ce adaugă urmașii săi și contextul însuși? În mâinile discipolilor săi, ideea protocronista devine o politica culturala și, cum vom vedea, o politica pur și simplu. Edgar Papu voia schimbarea imaginii romanilor despre ei înșiși, despre propria lor cultura; critica lui era una interna. Critica succesorilor săi nu este numai interna, ci și externa, referindu-și la raporturile între "centru" și "periferie" și respingând, în ultima instanța, dominația culturala a Occidentului. În concepția lor, acesta își impune, de

fapt, propriile valori, "care nu ne îmbogățesc" întotdeauna, precum și "falsele (sale) priorități": "...ideea competiției e inculcata de sincronism, iar practica vieții culturale europene, mai larg spus, occidentale, modelul nostru cultural, după cum spune toata lumea, ridica competiția culturala la o treapta care înlătura comunicarea reala, osmoza fireasca (...), creând mereu priorități nu o data false".[24] Una din concluziile acestor texte, ce se construiesc când ca pledoarii, când ca rechizitorii, ar putea fi următoarea: "Ea, Cultura româna, nu este o cultură subalternă și drumul către propriile noastre valori nu trece prin Occident".[25]

Citita în sine, scoasa din propriul context și din contextul disputei în genere, afirmația de mai sus ne poate părea îndreptățita. La urma urmei, ce cultura accepta să se recunoască pe sine drept "subalterna" ori să-și valideze valorile intra-un centru situat în afara sa? Nu putem intra în detaliile acestei polemici în care adversarul e cel mai adesea imaginat, inventat, nu real, dar destule dintre problemele ridicate sunt legitime chiar dacă soluțiile sunt eronate. Nu se poate respinge pur și simplu competiția literară, culturala

---

[24] M. Ungheanu — Exactitatea admirației, Cartea Romanească, 1985, p. 438.

[25] A.D. Rachieru — Vocația sintezei. Eseuri asupra spiritualității românești, Facla, Timișoara, 1985, p. 40.

pentru ca ea n-ar îngădui "osmoza fireasca" (aceasta reprezentare organicista e de mult depășita!), însă o discuție despre condițiile competiției mi se pare posibila și chiar, din păcate, încă necesara.

Ceea ce e inacceptabil în argumentația protocronista este mai ales voința expresa de a elimina raportarea culturii romane la reperele europene sau, "mai pe larg spus" (vorba lui Mihai Ungheanu), occidentale. Dacă judecam cultura romanească "drept ceea ce este", așa cum ne recomanda autorul, atunci va trebui să recunoaștem, ne place sau nu, ca raporturile cu Occidentul ii sunt constitutive de cel puțin doua sute de ani. Ce ar trebui să facem? să reorientam aceasta cultura (care este, într-adevăr, una de răscruce) spre... Orient, așa cum ne îndeamnă Dan Zamfirescu? Care ar fi câștigul intelectual, spiritual, presupunând ca o asemenea reîntoarcere ar fi posibila? Nu s-a încercat așa ceva în anii '50 (având, e adevărat, Moscova drept ținta, nu Bizanțul!)?

Protocronism vs. modernitate

Oricum, pentru protocroniști, miza unei asemenea reorientări era alta, mult mai apropiata. să revenim o clipa la ipoteza inițială a lui Edgar Papu. A vorbi

despre protocronism, a-l descoperi și a-l documenta nu înseamnă a rămâne, de fapt, tot într-un cadru sincronist? Atât protocronismul, cat și sincronismul se fondează pe argumentul priorității. Doar ca, în cazul sincronismului, accentul cade pe eficienta acestei priorități, pe efectele ei în timp și spațiu. Prima faza a oricărui sincronism e un protocronism. Ideea, motivul, opera apar la un moment dat, într-un spațiu dat și de atunci și de acolo iradiază, produce sau participa la producerea unui saeculum, a unui Zeitgeist. Protocronismul, în versiunea lui Edgar Papu, muta, pe alocuri, centrul originar în România sau la autori de origine romana; un centru virtual, caci faza a doua, a difuzării, a sincronizării, lipsea mai întotdeauna: era vorba de un protocronism fără sincronism. Dar, în esența, și în ciuda faptului ca respingea sincronismul, E. Papu gândea în termeni sincroniști pentru ca nu înceta să-și reprezinte literatura romana într-un context european și universal.

Urmașii săi transformă[26] protocronismul în altceva: rețin ideea încrederii în propriile forte și valori și fac

[26] Cu toate ca mi-a fost profesor — un mare profesor — nu cred ca aceasta disociere îl inocentează total pe Edgar Papu, care a asistat la metamorfozele ideii sale fără să se dezică de ele. Îmi amintesc de o întâlnire cu profesorul Papu din iarna lui 1982, când l-am vizitat spre a-i oferi cartea mea despre G. Călinescu și când conversația a alunecat inevitabil spre controversa protocronism-sincronism. Profesorul nu

pasul următor: afirmarea unei culturi suficiente sieși, care trebuie să-și stabilească valorile după criterii proprii, fără să tina seama de criteriile și de valorile din afara, mai mult, respingând influentele străine, supralicitate de sincroniști. Într-un cuvânt, rechizitoriul și pledoaria lor sfârșesc prin a propune culturii și literaturii romane izolarea demna (si provinciala), autarhia. Protecționismul acesta cultural însemna nu numai un refuz al competiției (in mare parte imaginara, de altfel),dar și al circulației ideilor și al sugestiilor venite din lumea larga.[27]

In ciuda unor asemenea încheieri nu totdeauna explicite, dar agravate de însăşi poziționarea în câmp a autorilor, destule observații punctuale prezente în textele lor au fost și sunt astăzi încă demne de a fi luate în considerație, deşi asupra lor planează un anumit discredit intelectual (la rândul lui, prea compact spre a nu fi bănuit de superficialitate).

înceta să se mire de faptul ca ideea să a stârnit atâta dezaprobare printre literați, în vreme ce oamenii de știința autohtoni au întâmpinat-o cu entuziasm, ca pe o încercare reparatoare așteptată de multă vreme. I-am răspuns ca, probabil, scriitorii și criticii literari au o conștiința politica mai acuta decât colegii lor din alte domenii și, prin urmare, au intuit enormul potențial de conformism politic implicat în inițiativa protocronista. "Crezi asta?" — m-a întrebat profesorul cu o mirare pe care am considerat-o atunci (și vreau s-o consider și astăzi) neprefăcută.

[27] E drept ca nu toți partizanii protocronismului merg atât de departe. A.D. Rachieru, de pilda, este mai rezervat și atent să răspundă prin nuanțări necesare obiecțiilor aduse acestei teze.

Judecata în sine și, pe cat posibil, fără prejudecați, inițiativa protocronista îndeamnă la descoperirea valorilor autohtone și la prețuirea lor; ea vrea să împrăștie suspiciunea apriorica fata de tradiția locala și, mai ales, desconsiderarea de sine consecutiva, izvorâta, nu o data, din ignoranta. Faptul (semnalat de Paul Anghel) ca "in cultura romana până la ora actuala nu sunt asimilate date importante din propria ei istorie"[28] ar trebui să dea de gândit oricărui intelectual roman. și chiar dacă explicația la Paul Anghel este parțiala și partizana, invocarea, printre altele, a cazului Hașdeu este, nu încape îndoiala, convingătoare.

Deficitara este însă atitudinea protocroniștilor fata de modernitatea romanească, inapetența fata de citadinism, nerecunoașterea importantei cruciale a lui Lovinescu și a teoriei sale în scuturarea unor "grele inerții" nu numai literare, dar și mentale. Astfel de inerții "i-au silit — cum remarca, prompt și irefutabil, Ov. S. Crohmălniceanu în cursul discuției — pe Brâncuși sau pe Enescu, invocați ca reprezentanți incontestabili ai protocronismului, să se expatrieze".[29]

---

[28] Paul Anghel — intervenție în cadrul dezbaterii despre Protocronism și sincronism, în Luceafărul din 8 oct., 1977, p. 3.

[29] Ov. S. Crohmălniceanu — intervenție în cadrul aceleiași dezbateri, în Luceafărul din 8 oct., 1977, p. 3.

Una din "cheile" disputei pro și anti-protocronice cred ca poate fi găsită în chiar constatarea lui Edgar Papu cu privire la faptul ca multe dintre protocroniile literare românești au fost descoperite de "adversari ai ideii de protocronism romanesc".[30] E adevărat, cazuri de protocronism romanesc au fost puse în evidenta și de alți autori, dar ceea ce a stârnit reacția de respingere a fost, dincolo de o intuiţie sau alta, de o descoperire sau alta, transformarea lor într-o "idee", mai precis, într-o ideologie. Pe măsura ce aceasta căutare a eventualelor precedente românești devine mai programatica și mai sistematica, opoziția se îndârjește și miza metaliterară și metaculturală a disputei devine tot mai evidenta.

De ce este prelucrata în acest fel descoperirea unor anteriorități literare românești, de ce susținătorii protocronismului strâng tot mai mult rândurile și de ce reacția pe care o provoacă în lumea literară este preponderent una de respingere, o reacție care vizează nu numai litera textelor lor, ci, mai ales, spiritul acestora? Răspunsul trebuie căutat în sensul politic pe care l-au dat campaniei lor, în faptul ca aceasta campanie a devenit acțiune politica. A o califica altfel

[30] Edgar Papu — intervenție în cadrul dezbaterii pe aceeași tema, reluate peste un an, în Luceafărul din 28 oct., 1978, p. 3. Întreaga discuție este reprodusa în finalul volumului lui M. Ungheanu Exactitatea admirației, Cartea Romanească, 1985.

nu înseamnă a pune la îndoiala sinceritatea convingerilor afișate de protocroniști, ci doar a evidenția ambiția lor de oficializare a acestor convingeri, de înscriere a lor în politica Partidului și a Statului. Și nu numai atât, caci nu e vorba doar de impunerea cu orice preț a tezelor proprii, ci și de abilitatea de a le adapta la o cerere oficiala — și chiar de a veni în întâmpinarea unei asemenea cereri; e vorba, în ultima instanța, de folosirea acestor teze în scopul unei promovări sociale, al creșterii puterii și importantei grupului în câmpul literar și chiar în cel politic. Este ceea ce alterează până la urma termenii înșiși ai discuției și provoacă reacții pre-determinate dintr-o parte și dintr-alta, cu valorizarea doar a punctelor de vedere extreme.

Amândouă grupările voiau, desigur, să câștige de partea lor cititorii, cu deosebirea ca protocroniștii vizau mai întâi o acreditare politica, apta să le întărească poziția publica și să le augmenteze rezonanta, în vreme ce antiprotocronistii urmăreau să atragă și să convingă publicul prin însuși refuzul unei idei ce se "înșuruba" tot mai bine în mecanismul propagandistic al Puterii. Antiprotocronismul manifest devenise, în anii '80, o forma de rezistenta intelectuala, un mod indirect de împotrivire la festivismul și triumfalismul ceaușist.

(III)

Protocronism și ceaușism

Pe lângă marea impresie produsa asupra-i de zecile, sutele de mii de oameni puși în mișcare întru întâmpinarea să în China și în Coreea de Nord și, bineinteles, de ideologia "revoluției culturale" maoiste, este mai mult decât probabil ca Nicolae Ceaușescu să fi decis reorientarea politica și ideologica din 1971 și pentru a câștiga un control asupra societății românești și a pregăti astfel creșterea propriei puteri. Teza unității naționale produsese deja efecte ce amenințau să devina tot mai greu controlabile din punct de vedere ideologic și politic. Ea făcuse posibila apariția mai multor abordări metodologice în cadrul unei profesiuni și chiar a mai multor direcții de gândire, care, fără să nege ideologia marxist-leninista, nu se mai reclamau încontinuu de la ea. În acest climat liberalizant era greu de imaginat o dictatura personala.

Lovindu-se, în 1971, de rezistenta (oricât de pasiva, dar larga[31]) a intelectualilor, Ceaușescu a fost nevoit să caute metode de constrângere și să exercite îndeosebi asupra câmpului literar presiuni de ordin economic. "Criza hârtiei" a fost un mod de a restrânge producția

editoriala și, bineînțeles, de a o controla și selecta mai riguros.

Aceasta criza n-a fost însă una în întregime inventata, ea a apărut pe fundalul unei crize economice ample care a atins și sistemul socialist, inclusiv și mai ales România, care a pierdut și accesul la resursele petroliere ale Iranului. A mai venit și cutremurul catastrofal din martie 1977. S-au produs apoi și primele mișcări sociale de opoziție și de revolta din România socialista: greva minerilor din valea Jiului, constituirea primului sindicat liber (SLOMR) și — înaintea lor — aderarea publica a lui Paul Goma la "Charta '77", urmata de "mișcarea Goma" pentru drepturile omului.

In aceste condiții interne și externe și cu deosebire în condițiile în care urmarea cu orice preț consolidarea dictaturii sale personale, Ceaușescu se va fi decis să joace din nou "cartea naționala", după ce vreme de șapte ani încercase să obțină același lucru mizând pe "strângerea șurubului" ideologic. Dar acum nu mai avem de-a face cu aceeași problematica naționala ca înainte, altfel zis, problema naționala nu se mai pune ca în anii '60. Direcția anticapitalista, izolaționista și antiintelectuala fusese deja data în iulie 1971 și Conducătorul nu intenționa să o schimbe.

---

[31] Atingând chiar și nivelul cadrelor de conducere ale Partidului: cum se

Naționalismul actual este unul trecut prin "laboratorul" ideologic chino-coreean al "revoluției culturale" și al cultului personalității. El presupune — chiar dacă nu spune — închidere, închistare, antioccidentalism, antiintelectualism și, în genere, antiprofesionalism. Literatura, cultura sunt din nou vizate cu prioritate.

Nu întâmplător, tot în acești ani ia avânt Festivalul Național "Cântarea României" menit să reducă prestigiul artiștilor profesioniști (inclusiv fondurile destinate lor), să bagatelizeze activitatea acestora și s-o înlocuiască treptat printr-o mișcare de amatori, mult mai ușor de manipulat din punct de vedere ideologic.

Reacția generala a scriitorilor și a intelectualilor umaniști a fost în continuare una de rezerva și de apărare a tot mai relativei autonomii profesionale.

Reformulata ca autarhie și orientata împotriva Europei, ideea naționala nu mai avea cum să mobilizeze energii intelectuale responsabile. Dezerțiuni s-au mai produs, cum se produc mereu intra-un regim totalitar și opresiv, dar noua oferta naționalista n-a stârnit ecoul așteptat.

Singurul răspuns favorabil pe care Ceaușescu și echipa lui l-au primit a venit din partea grupului

---

știe, „dizidenta“ lui Ion Iliescu a început atunci.

protocronist; acesta s-a văzut confirmat în opțiunile sale autohtoniste și, fiind gata să contribuie în modul cel mai direct la elaborarea unei politici oficiale cu o astfel de orientare, a adoptat și lozincile ei comunist-populiste. E simptomatic faptul ca singurul discurs disponibil în societatea romanească de la sfârșitul anilor ‘70 și începutul anilor ‘80 la mesajul ceaușist a fost acela aparținând grupului protocronist autohtonist, grup decis să facă și concesiile necesare dogmatismului ideologic marxist-leninist spre a atrage Puterea de partea sa.

Vechii marxist-leniniști erau mai mult sau mai puțin compromiși, iar cei care nu erau, ori s-au reabilitat deja prin intermediul operelor publicate între timp, ori aveau suficiente motive să fie reticenți în fata unui astfel de apel. O noua generație de gânditori dispuși să creadă în luminile marxismului sau (cu atât mai puțin!) ale leninismului nu s-a ridicat.

Cine să susțină o ideologie naționala izolaționista, o independenta naționala îndreptata nu numai împotriva colonialismului sovietic, dar și împotriva Occidentului, un regim pentru care deschiderea europeana, reforma economica, liberalizarea păreau cai închise? Aceasta era independenta pe care o clama tot mai acut N. Ceaușescu, pe care o revendica fără ca nimeni din afara să o amenințe. Era vorba, în realitate, de propria lui independenta. El nu putea fi dictatorul

suprem dacă țara să nu era (relativ) independentă, suficient de independentă pentru ca el să-și permită o gesticulație de independent pe scena internaționala și să culeagă laurii pe care președinți, guverne, instituții din Occident — nu numai din lumea a treia — continuau să i-i atribuie cu o ușurătate stupefianta pentru romani. Grupul protocronist i s-a pus la dispoziție cu ceea ce gândise, cu ceea pregătise și ceea ce avea acum șanse să primească girul sau politic. Astfel s-a produs joncțiunea nu numai cu gruparea Eugen Barbu, dar și marea joncțiune cu Marele Șef, cu politica lui.

Nu era ceea ce Ceaușescu își dorea, de fapt; el ar fi vrut acordul larg al intelectualilor — începând cu al marilor personalități — și, din aceasta cauza, probabil, nici "binecuvântarea" lui, asumarea de către el a grupului, n-a venit decât târziu, în 1979, cu prilejul descoperirii plagiatului[32] lui Eugen Barbu, când el însuși se va fi simțit cel puțin incomodat, dacă nu chiar amenințat, de cursul evenimentelor din tara și de peste hotare. Oricum, tendințelor autarhice, izolaționiste tot mai evidente în politica regimului comunist, doctrina protocronista le oferea un alibi cultural important: de vreme ce valorile noastre nu

[32] E vorba de plagiatul multiplu descoperit în paginile romanului Incognito, care a condus la „dezavuarea“ publica a procedeului și, implicit, a autorului de către Consiliul Uniunii Scriitorilor.

sunt apreciate cum trebuie, e cazul să nu ne mai raportam nici noi la cei ce nu ne recunosc, la valorile și criteriile lor.

Analogia cu politica de independenta politica și economica a lui Ceaușescu e evidenta și intenționata. Cu o abilitate politica ce anunța fulminanta cariera politica și demagogica viitoare, C.V. Tudor se întreba retoric, în *Săptămâna*: "Ar mai fi oare reala independenta unei națiuni care ar fi împiedicata (...) să-și exercite dreptul la cultura?".[33]

Ca și când aici ar fi problema! Ca și când ar exista culturi cu adevărat independente, adică pure, expresii ale unei etnicități nealterate de vreo influenta străină! Dar subtextul acestui text avea o miza politica încă mai puternica: reprezentanții acestui grup (lărgit acum, dar deloc numeros — "vreo douăzeci și ceva", cum îl numea Monica Lovinescu în emisiunile sale de la Europa Libera), deveneau astfel singurii legitimați să stabilească și să ierarhizeze valorile, să facă ordine în dezordinea, iresponsabilitatea și subiectivismul judecaților celorlalți, ale tuturor celor neangajați în bătălia pentru afirmarea și apărarea priorităților culturale autohtone și a independentei patriei. De aici, exortațiile în vederea unor schimbări radicale. Profesorii înșiși ar trebui să se duca la scoală —

susține același C.V. Tudor, nemulțumit de locul rezervat clasicilor în programa școlara, precum și de opțiunile autorilor manualelor unice de literatura romana pentru liceu, printre care se numără și N. Manolescu.[34] Se propune, prin urmare, o reciclare în sens protocronist a profesorilor și modificarea canonului curricular, a listei autorilor predați în scoală — acolo unde exponenții grupului nu erau prea bine reprezentați.

Si, mai ales, se politizează totul, celor care refuza doctrina grupului li se aduce acuzația de antipatriotism. Reacția lui Nicolae Manolescu la acest mod de hartuire... naționala a fost una bine țintita în sarcasmul ei: "Meseria mea e patriotismul" — a răspuns cronicarul României literare după 15 ani de lecturi săptămânale din literatura romana contemporana. Nimeni n-a contestat valorile naționale, numai ca în cazul campaniilor grupului protocronist aveam de-a face cu instaurarea unui monopol al patriotismului.

[33] C.V. Tudor — Mândria de a fi romani, Editura Sport-Turism, 1986, p. 230.

[34] Idem — Cine ii educa pe dascăli, Săptămâna, 4 decembrie 1981, p. 7.

Forme ale confruntării dintre protocroniști și europeniști

In condițiile în care voința politica a lui Ceaușescu de a reveni la un anumit ortodoxism marxist-leninist nu s-a bucurat de o adeziune intelectuala semnificativa, disponibilitatea manifestata de gruparea protocronista lărgita i-a creat acesteia din urma un statut privilegiat în raporturile cu Puterea și cu alte forte ale câmpului cultural. Ar fi greu de susținut ca politizarea ideii protocroniste a jucat vreun rol în decizia lui Ceaușescu de a da o turnura naționala "revoluției (sale) culturale", dar e sigur ca evoluția în continuare a politicii culturale oficiale a fost influențata de exponenții respectivei grupări. Ei au reușit să atragă de partea lor activiști importanți ai Partidului ori să obțină numirea unor simpatizanți ai lor, precum Eugen Florescu, în posturi de răspundere. Al doilea val de "naționalizare" se deosebește de cel dintâi și prin faptul ca nu mai e dirijat doar impersonal, instituțional, ci și prin accente vădit și recognoscibil personale, venind dinspre respectiva grupare, care se simte protejata, girata politic și care lasă uneori impresia ca acționează chiar în numele Partidului, acesta din urma fiind obligat la mai multă reticenta principiala și diplomatica.

Nu mai e vorba acum de realismul socialist, nici de întărirea vigilentei ideologice; e vorba de o întărire și, mai ales, de o reciclare a ideii naționale în formularea căreia apar și accente xenofobe, antisemite. Fără să fie asumate oficial, acestea sunt îngăduite (într-o presa altfel sever cenzurata) îndeosebi de-a lungul campaniei antioccidentale purtate în revista *Săptămâna*. În anumite momente, acest hebdomadar cultural părea ca preia funcția de control ideologic (desigur, în sensul unei ideologii naționaliste) de la *Scânteia*, oficiosul Partidului, care se menținea, în genere, pe poziții mai echilibrate.

Pe măsura ce înaintam în anii ‘80, se produce o schimbare semnificativa de raporturi, de ponderi și de priorități: dacă, în anii ‘60, o ideologie naționala timida și precauta, mai ales la început, încearcă mereu să se justifice, să se legitimeze în fata ideologiei comuniste dominante adoptând-i termenii și criteriile, acum se poate spune ca terminologia și argumentația ideologica socialista sunt supuse unei anamorfoze naționaliste. Proiectul "mini-revoluției culturale" ceaușiste nu se realizează din lipsa de combatanți; partizanii (puțini, dar puternic motivați și combativi) ai protocronismului au reușit, în schimb, să deturneze — cu acordul tacit al dictatorului, dar un acord care a fost mereu depășit, excedat — aceasta mini-revoluție intra-un sens naționalist. Cum sugerează Katherine

Verdery, la un moment dat, "Partidul pare să fi pierdut controlul asupra producției de semnificații din societatea romanească".[35]

Faptul ca exponenții "partidei naționale" plusau mereu în direcția propriilor convingeri se explica și prin opoziția — manifesta începând din 1977 și continuata de-a lungul anilor ‘80 — pe care grupările europenizante, moderniste au făcut-o acestui tradiționalism pacifist, acestui protecționism cultural sau autohtonism autarhic. În focul polemicii s-a adâncit sciziunea dintre cele doua grupări care au profitat în chip diferit de efectele liberalizante ale tematicii naționale introduse în discursul ideologic oficial în anii ‘60. S-au produs confruntări la scena deschisa, dar polemica de fond a fost purtata în paginile unor cârti care au avut un anumit ecou în opinia publica.[36]

Excesele naționaliste puteau fi combătute ușor cu argumente luate din marxism și este de semnalat, în anii ‘80, constituirea unei alianțe semnificative — sau, mai bine zis, întărirea ei: cei care simțeau nevoia să reacționeze împotriva deformării ideologiei comuniste

---

[35] K. Verdery — Compromis și rezistenta. Cultura romana sub Ceaușescu, Humanitas, 1994, p. 117.

[36] Câteva titluri: Z. Ornea — Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea, Editura Eminescu, 1990; M. Martin — G. Călinescu și „complexele“ literaturii romane, Albatros, 1991; M. Iorgulescu — Eseu despre lumea lui Caragiale, Cartea Romanească, 1988 etc.

s-au (re)întâlnit cu cei care protestau contra deformării ideii naționale și a confiscării sentimentului patriotic de către un grup nu întâmplător oficializat. Diferențe continua, totuși, să existe înlăuntrul acestei "tabere" (mult mai numeroasa și mai reprezentativa în ordine intelectuala): unii (mai puțini la număr, e drept) încearcă să apere ori să restaureze un nucleu ideologic, o identitate comunista împotriva denaturărilor de tip naționalist, ceilalți să apere ori să restaureze o identitate naționala în fata instrumentalizării ei politice și a acelorași excese naționaliste. Aceștia din urma voiau să corijeze versiunea oficiala (ceaușista) a unei ideologii naționale, cei dintâi să corijeze versiunea oficiala (ceaușista) a comunismului romanesc. Cum critica directa a pozițiilor oficiale era greu de practicat (si chiar de imaginat pentru unii), ideea protocronista și gruparea aferenta au servit foarte bine drept prima ținta pentru lovituri date prin ricoșeu.

Dincolo de orientările — și chiar de limbajele — diferite, factorul unificator al acestei largi grupări a fost dat de respectul pentru valorile europene și universale.

Prin chiar aceasta alianța, prin surdina pusa pe specificitatea etnica și, mai ales, prin refuzul exaltării naționaliste, se conturează un tip de gândire critica având o miza ce depășește literatura spre a deveni

critica sociala și chiar politica implicita. E o critica a extremismului, în primul rând, a celui de stânga, din trecutul imediat, a celui de dreapta, din trecutul ceva mai îndepărtat și din prezent. Relația între extremismul naționalist interbelic și național-comunismul ceaușist ilustrat și susținut de activitatea propagandistica a grupării protocroniste nu e afirmata decât aluziv ori indusa prin elocventa muta a unor alăturări făcute în trecere, dar paralelismul se impune treptat în conștiința intelectuala a epocii.

Campania anti-Lovinescu și semnificația ei

O alta platforma a solidarității intelectuale se încheagă în semn de protest fata de campania tot mai insistenta și violenta de denigrare a lui E. Lovinescu, critic și istoric nu numai al literaturii romane din secolul XX, ci și al civilizației romane moderne. Aceasta campanie, desfășurata în toate revistele centrale controlate de gruparea protocronista, atinge formele cele mai agresive și mai scandaloase în revista *Săptămâna*, sub pana lui Corneliu Vadim Tudor și a lui Eugen Barbu. Acum, în anii ‘80 și în *Săptămâna*, nu mai e vorba doar de respingerea teoriei sincronismului, ci de acuzații precum aceea de

"xenofil deplasat", "trădător", dușman al "geniului nativ romanesc", negator al lui Eminescu etc.

Politizarea tot mai accentuata a problematicii naționale atinge apogeul în antilovinescianismul de campanie. În aceasta faza, antilovinescianismul nu mai este doar un aspect al protocronismului, ci o acțiune paralela încă mai puternic instrumentata — nu numai de Partid, ci, mai mult ca sigur, și de Securitate — urmărind, printre altele, însă nu în ultimul rând, și discreditarea fiicei lui Eugen Lovinescu — Monica Lovinescu, protagonista, alături de soțul ei, Virgil Ierunca, a emisiunilor culturale ale Europei Libere și neiertători, amândoi, cu abuzurile Puterii și cu slujitorii ei. Logica e tipic comunista, numai ca, de data aceasta, tatăl e pedepsit pentru "păcatele" fiicei și, de fapt, nu tatăl, mort înainte de instaurarea comunismului în România , ci opera lui, de o importanta capitala pentru evoluția moderna a tarii și culturii sale.

Aversiunea fata de Lovinescu se explica, în cazul scriitorilor din gruparea național-comunista, și prin resentimente personale și colective: aproape toţi acești autori sufereau din cauza nerecunoașterii, nevalidării operelor proprii de către critica estetica. Faptul ca n-au fost prețuiți pe măsura așteptărilor de către criticii importanți ai epocii i-a condus la respingerea criticii înseși. Nefiind recunoscuți, n-au

mai recunoscut, la rândul lor, nici pe judecători, nici criteriile acestora.

Refuzul era, de fapt, dublu: atât al standardelor europene (considerate nepotrivite la noi), cat și al standardelor interne (considerate greșite ori prea subiective).

Respingând criteriul estetic, ei au revenit la confuzia eteronomica pe care o combătuse Lovinescu, apoi critica interbelica din descendenta să și, după hiatusul proletcultist, critica din anii ‘60: ceea ce nu i-a împiedicat să-și acuze preopinenții când de estetism, când de dogmatism, când chiar de proletcultism! Dar vrednic de atenție e faptul ca atunci când resping autonomia esteticului, nu-l mai invoca pe Titu Maiorescu, "patronul" acestei idei în România, ci pe... Lovinescu, pentru ca Lovinescu reimpusese aceasta idee în lupta cu Iorga și cu Ibrăileanu, partizani ai unei estetici pacifiste, etniciste, în vreme ce Maiorescu purtase polemica lui cu Gherea împotriva tendințelor sociale în arta. Criteriul etnic (opus criteriului estetic) face aici diferența și explica de ce negarea criticii de către protocroniști este selectiva.

In orice caz, apărarea lui Lovinescu s-a identificat firesc (pentru majoritatea care nu intra în gruparea respectiva) cu apărarea criticii înseși. Un memoriu înaintat conducerii Partidului în 1985 și semnat de cei

mai importanți scriitori și intelectuali umaniști protestează cu fermitate contra denigrării lui Lovinescu.[37]

Ar mai trebui, cred, adăugat un element de receptare deloc lipsit de importanta. Cu toate ca publicațiile de orientare național-protocronista aveau un tiraj mult mai mare decât revistele literare (*România literară*, *Viată Romanească* etc.), cu toate ca aceasta orientare a primit un fel de patronaj ideologic al conducerii Partidului, nu se poate spune ca succesul în disputa cu antiprotocronistii a fost de partea lor.

Dimpotrivă, prestigiul preopinenților, refuzul tacit al majorității intelectualilor, audienta tot mai larga a Europei Libere, impresia generala ca respectiva grupare face jocul unei Puteri tot mai ostile culturii au contribuit la izolarea acesteia în lumea literară și, implicit, la o scădere a cotei sale de legitimitate. Spatiile cu adevărat legitimante rămâneau în continuare de partea "cealaltă".

(IV)

[37] Printre aceștia și Constantin Noica. Am asistat la momentul în care Eugen Simion i-a prezentat filosofului respectivul memoriu, pe care acesta l-a semnat fără ezitare.

Intelectualii ca "reproducători" ai ideologiei naționale

Observația lui Katherine Verdery, cum ca toţi intelectualii romani ai epocii, "pe măsura ce produceau cultura", "reproduceau ideologia naționala" este, în esența, corecta și reprezintă o proba a politizării de fond a culturii românești din perioada postbelica. În ciuda unor eforturi individuale de a depolitiza tematica naționala, ceea ce s-a reușit uneori a fost doar ieșirea de sub incidenta politicii imediate, a abordărilor oficiale, a indicațiilor concrete, dar nu și evitarea ilustrării unei idei manipulabile dinspre ambele parți, dinspre Partid și acoliții săi, cat și dinspre intelectualii care o foloseau ca un scut protector împotriva ingerințelor acestora în cultura.

Ideea naționala a fost, prin urmare, înțeleasa și folosita în moduri diferite până la opoziție. Katherine Verdery observa aceasta diferența, însă nu insista asupra ei pentru ca interesul ei (profesional, tematic) este să pună în evidenta mai ales convergenta grupărilor și indivizilor în a contribui la "reproducerea ideologiei naționale".

Numai ca acești actanți convergenți nu reproduceau aceeași ideologie naționala. Am văzut ca, pe măsura ce afirmațiile și acuzațiile grupării protocroniste se accentuau și sprijinirea lor de către

autorități creștea, o separație tot mai neta s-a produs între acest tip de naționalism oficializat — tot mai îngust, mai etnicist și tradiționalist, mai izolaționist (ceea ce e valabil în Vest și aiurea nu e valabil neapărat la noi) — și restul participanților la dezbatere și la actul critic și interpretativ în sine, participanți care, în majoritatea lor, nu se deziceau de ideea naționala, dar refuzau politizarea ei și mai cu seama anti modernismul și antieuropenismul protocroniștilor, subliniind ca dimensiunea europeana e esențiala și constitutiva culturii romane, ca dimensiunea romanească trebuie să fie, la rândul ei, o componenta a europenismului.

Miza reacției antiprotocroniste (care nu se reduce, repet, la aspectele ei de confruntare directa) a constat tocmai în apărarea modernității și a europenității, a deschiderii spre universal. Aceste tendințe erau implicate în discursul național din anii ’60, după cum implicata era și o reacție antisovietica. La sfârșitul anilor ’70, când, după eșecul campaniei mitizante este neoficializata ideologia naționala, aceasta nu mai e îndreptata împotriva Imperiului de la Răsărit, ci împotriva Occidentului.

Etapele abordării oficiale ale ideologiei naționale în epoca Ceaușescu

Acum se produce a doua ruptura importanta în relațiile Partidului cu intelectualii, după cea din 1971. Aceștia nu puteau accepta separația de valorile europene în schimbul afundării în specificitatea autohtona și în dacism. De altfel, resurecția artificiala a dacismului în acești ani trebuie considerata tot un simptom anti europenizant.

Chiar dacă nu toţi intelectualii de marca au intrat în polemica antiprotocroniste, cu toții s-au distanțat de antioccidentalismul oficial. Pe măsura ce asistam la îngustarea naționalista a ideii naționale și la unele manifestări xenofobe, șovine și antisemite, s-a petrecut o îndepărtare treptata (igienica!) de problematica naționala care, așa cum era abordata și clamata spre sfârșitul anilor '80, în mijlocul mizeriei, frigului și terorii, ajunsese să dezguste pe orice intelectual de buna credinţa.[38]

Prin urmare, câteva disocieri trebuie neapărat făcute și subliniate. Katherine Verdery se raportează la ideologia naționala în regimul comunist romanesc de

---

[38] Dezgust care s-a prelungit multă vreme și după revolta din 1989 și schimbarea regimului politic; poate prea multă vreme, pentru ca, între timp, aceiași autohtoniști, antieuropeniști și izolaționiști au acaparat și sechestrat ideea naționala și abuzează de ea, profitând de tăcerea intelectuala jenata din jurul lor.

la început până la sfârșit, ca și cum ea ar fi fost aceeași și tot aceleași efectele ei. Mai mult, ea situează și reinterpretează până și "tezele din iulie" 1971 într-o continuitate ideologica naționala! Or, lucrurile n-au stat astfel și chiar sub domnia lui Ceaușescu înregistram trei etape și trei versiuni diferite în abordarea oficiala a problemei naționale, fără să mai vorbim de cele (cel puțin) doua moduri de reprezentare și utilizare ale aceleiași idei de către intelectuali, dintre care unul (cel protocronist) sfârșește prin a se oficializa în anii ‘80.

Conducătorii comuniști ai României n-au îmbrățișat ideologia naționala pur și simplu, ci, fiecare (Dej, Ceaușescu), în diferite momente, un anumit tip de ideologie naționala. Aici trebuie mereu disociat, iar cercetătoarea americana nu este suficient de disociativa pentru ca, deși observa anumite diferențe, pare să împărtășească opinia (neomarxista) care identifica ideologia naționala cu naționalismul, mai precis cu extremismul naționalist. De pilda, Ceaușescu, atunci când a revenit la perspectiva naționala, a adoptat acel tip de naționalism pe care i l-au inculcat ferventii săi de la *Săptămâna* et comp., și nu discursul majorității intelectuale care se mai perpetua încă și în anii ‘80 (în ciuda cenzurii) și care nu concepea naționalul în opoziție cu universalul, valorile autohtone în opoziție cu cele străine.

Diversitatea interna și lupta de clasa

Una din frazele esențiale, reprezentative ale cârtii lui Katherine Verdery suna astfel: "...râvna intelectuala pe care un grup sau altul o dedica 'Națiunii', deconstruia categoriile și teleologiile marxismului, estompând diversitatea interna prin accent pus pe unitate naționala, punând în locul timpului progresiv, discontinuu al marxismului continuitățile poporului roman".

Aprecierea este interesanta și, în linii mari, valabila, numai ca are nevoie de precizări și de amendamente. Mai întâi, termenul de "diversitate interna" nu este câtuși de puțin potrivit aici pentru ca el nu e, de fapt, opus unității naționale care, în principiu, înglobează oricând diversitatea interna fără s-o anihileze.

Termenul care trebuia folosit — și care a fost folosit în realitate — este altul, lupta de clasa, deci conflictul intern, agresiunea interna. Caci, la urma urmei, ce altceva este lupta de clasa decât un război civil rece? Iar în condițiile în care o clasa, mai exact, partidul care pretinde ca o reprezintă, se instalează nu autoritar, ci totalitar la putere, nu mai exista doua tabere în lupta, nu mai e război, ci vânătoare de vrăjitoare, hărțuiala continua, groapa cu lei!

Fata de aceasta agresiune repetata, intensificata prin apeluri la "vigilenta revoluționara", la "demascare", la delațiune, ideea unității naționale nu putea fi resimțita decât ca o binecuvântare a sortii, ca o deszăgăzuire, ca o eliberare. "Diversitatea interna" pentru lupta de clasa din România anilor '50, ce eufemism suav, ce eroare monumentala!

Lupta de clasa interzicea tocmai diversitatea, ea împărțea lumea în aliați și dușmani, în "noi" și "ei". "Cine nu e cu noi e împotriva noastră" — aceasta era lozinca epocii! Ideea naționala la începutul anilor '60 venea să acopere aceasta cezura interna, să depășească aceasta amenințare permanenta, caci oricine putea fi ținta, adică victima a luptei de clasa, a dictaturii proletariatului, inclusiv proletarii înșiși! "Timpul progresiv al marxismului" a însemnat, fără îndoiala, foarte multe lucruri bune în sensul progresului tarii, al rezolvării gravelor inegalități sociale etc.

O întrebare posibila ar fi dacă acești pași înainte nu s-ar fi făcut mai repede sub un regim capitalist. Comunismul ori marxismul nu sunt, de altfel, singurele producătoare de timp discontinuu, progresiv: și capitalismul produce așa ceva. Pe de alta parte, este sigur ca în continuitățile poporului roman era cazul să se producă discontinuități: exista încă multă letargie și mizerie sociala, capitalismul romanesc interbelic n-a ajuns să îmbunătățească viața

țăranilor, democrația autohtona a îngăduit ascensiunea extremismului de dreapta etc. Schimbări trebuiau să se producă, dar nu în modul în care s-au produs: prin siluire și teroare. În raport cu astfel de discontinuități, întoarcerea la continuități putea părea, iarăși, o restaurare fireasca, o regăsire de sine.

Patru decenii în "timpul progresiv al marxismului"

Care erau aceste continuități regăsite treptat după 1964? Relaxarea luptei de clasa și a terorii revoluționare în urma introducerii oficiale a criteriului unității naționale a însemnat o oarecare normalizare, o liberalizare a vieții publice, o destindere a relațiilor interumane. Eliberarea deținuților politici constituie, în acest sens, evenimentul cel mai semnificativ. Desigur ca, în raport cu normalitatea din societățile libere și deschise, aceasta liberalizare a fost una mai mult (de fapt, mai puțin) decât parțiala. și, din păcate, provizorie.

Caci, după socul din 1971, care, la început, n-a atins decât cultura, au venit anii ‘80 în cursul cărora s-a reinstalat teroarea, o teroare diferita (de cea din anii

‘50), care nu mai presupunea decât rareori arestări,[39] dar care a însemnat o supraveghere în masa, descurajarea și limitarea relațiilor cu străinătatea și cu străinii, amenințări de tot felul etc., intra-un cuvânt, o forma actualizata (suntem, totuși, după Conferința de la Helsinki) a aceluiași terorism de stat.

Si atunci o întrebare trebuie pusa inevitabil: a fost, oare, cu adevărat înlocuit "timpul progresiv al marxismului" în societatea romanească postbelica? A ieșit aceasta societate din tiparele politice, sociale și economice stabilite de "clasicii" marxism-leninismului și de exemplul "viu" al URSS? Cu excepția liberalizării controlate din anii ‘60, schimbarea (nu reforma, caci ar fi un termen prea tare pentru realitatea comunista autohtona) nu a atins, de fapt, societatea, nici baza economica, ci doar suprastructura — și nici aceasta în întregime. Dacă prin "timpul progresiv, discontinuu al marxismului" înțelegem un timp dominat de spiritul revoluționar și de consecințele lui, atunci va trebui, cred, să admitem ca, exceptând domeniul culturii și cei câțiva ani ai decompresiunii, ai atenuării combativității revoluționare (nicidecum ai renunțării la ele), România a rămas, din 1949 și până în 1989, prin urmare, 4 (patru) decenii, în cadrul acestui timp,

[39] Ceea ce nu înseamnă ca putem trece ușor peste arestările tuturor celor ce se împotriveau în mod public regimului, peste reprimarea dura a revoltei de la Brașov etc.

oricâte tradiții și continuități ar fi redescoperit între timp.

Nu trebuie să confundam situația din câmpul culturii cu cea din societatea propriu-zisa și nici să credem ca ceea ce s-a întâmplat în anii ‘80 este valabil pentru întreaga perioada comunista postbelica. Sunt cele două generalizări greșite, pe care nu le teoretizează (și, poate, nici nu le conștientizează) Katherine Verdery, dar pe care, totuși, le comite în comentariul ei, altfel atât de pertinent și de onest. Cu puterea ei sinecdotic-reprezentativa, cultura este capabila să-și răsfrângă propria imagine asupra întregii societăți și să inducă, astfel, în eroare; o privire în paralel asupra parții și asupra întregului va restabili însă ușor adevărul. Ce legătura este între disputa, până la un moment dat (relativ) libera, în jurul protocronismului sau, mai târziu, apariția Jurnalului de la Păltiniș și a Epistolarului, de pilda, și controlul aproape nedisimulat al corespondentei cetățenilor romani sau amprentarea anuala a mașinilor de scris? Diferența de regim social este enorma, radicala.

Unde este "timpul progresiv al marxismului" și unde sunt "continuitățile poporului roman"?

La fel, diferența dintre epoci este importanta. așa cum am văzut, una este ideea naționala din 1964 și alta este ea în 1980 — în practica ideologica a PCR, bineînțeles. "Însăși slăbiciunea regimului l-a împins în brațele ideii naționale" — scrie Katherine Verdery. Dar când, la ce moment se refera? în 1964, când (pe atunci) PMR lansa Declarația de independenta din aprilie, era un partid puternic, iar discursul național n-a fost adoptat din slăbiciune, ci pentru a câștiga o baza de masa și o susținere intelectuala în condițiile delimitării de politica colonialista a Moscovei.

Respectivul moment nu poate fi nici 1971, când avea loc o dezicere clara de naționalism și o reinstaurare a unei ideologii marxist-leniniste ferme și chiar ortodoxe în cultura în primul rând, acolo de unde nu dispăruse, dar se deschisese, devenise mai toleranta, se "umanizase". Aceasta deschidere este acum calificata drept "ploconire" în fata ideologiei burgheze și a Occidentului și contracarata printr-un "spirit militant puternic". Suntem, prin urmare, în acest

moment, și în cultura, în plin "timp progresiv, discontinuu, marxist".[40]

Momentul de slăbiciune despre care vorbește autoarea nu poate fi altul decât acela de la sfârșitul anilor ‘70 și începutul anilor ‘80, când, presat de evenimente interne și externe, Ceaușescu "îmbrățișează", adică accepta și promovează o ideologie ale cărei accente naționaliste vor fi tot mai evidente. Acum, într-adevăr se poate spune ca, în domeniul culturii, "timpul progresiv al marxismului" a fost înlocuit[41] -, însă nu cu "continuitățile poporului roman", ci, mai degrabă, cu o retorica referitoare la aceste continuități, unele dintre ele inventate. Dar societatea romanească și economia romanească rămâneau fixate în continuare într-un proiect marxist-leninist tot mai rigid.

Si observația cu privire la "colaborarea" între Partid și intelectualii (indiferent de ce orientare) preocupați de problematica naționala întru "spargerea discursului marxist" este adevărata însă, din nou, numai dacă e

---

[40] S-ar putea replica, referitor la acest moment și — cu mai multă îndreptățire — la altele, ulterioare, ca acesta nu era adevăratul marxism. Pe lângă dificultatea de a stabili care este și când și unde s-a manifestat adevăratul marxism, rămâne faptul indubitabil ca unicul partid care se pretindea marxist și deținea în același timp puterea a acționat în acest fel.

[41] La rigoare, nici aceasta înlocuire nu a fost totala, pentru ca, așa cum am semnalat deja, apare o reacție fundamentata marxist fata de excesele naționaliste și deformările ideologice.

circumstanțiata. Iarăși trebuie să luam lucrurile de la început, mai precis, din anii ‘60, atunci când Partidul a lansat ideea naționala, însă nicidecum în dauna principiilor de baza marxist-leniniste; dimpotrivă, acestea erau mereu invocate spre a se dovedi compatibilitatea cu ele a ideii naționale.

Intelectualii din câmpul literar în mod special, dar și cei din alte domenii ale culturii au profitat de aceasta posibilitate spre a forța deschiderea în continuare a "lacătului" ideologic. Fără să contrazică principiile ideologice fundamentale, ei le-au interpretat astfel încât să le poată folosi drept argumente pentru a introduce în sfera publica, atât de restrânsa până atunci, elemente noi, îmbogățitoare, atât din tradiția locala, cat și dinspre universal, fie acesta contemporan (mai greu și, deci, mai rar), fie modern. Ideea naționala a servit în primul rând însăși acceptării și promovării diversității; principiul diversității nu era, firește, împins până la pluralism, caci opiniile, valorile diferite trebuiau mereu raportate la marxism și criticate din aceasta perspectiva. Cu timpul, delimitările critice au devenit tot mai slabe (din punct de vedere ideologic), iar, pe de alta parte, spaţiul asimilărilor s-a extins tot mai mult.

Faptul ca aceasta extindere presupunea o îndepărtare de ortodoxismul marxist-leninist, o deconstruire tacita a categoriilor lui nu era de natura

să deranjeze pe cei mai mulți dintre intelectualii romani. Dimpotrivă, o astfel de decolorare ideologica servea cat se poate de bine profesiei lor, mai cu seama dacă aceasta era una umanista.

Despre scriitorii și criticii literari, ce să mai spunem? Pentru ei, aceasta reorientare însemna libertate de creație și de interpretare (desigur, în raport cu ceea ce a fost înainte).

Relația dintre "naționalismul autoritar" și "socialismul autoritar"

Prin urmare, în anii '60, Partidul, în mod sigur, n-a dorit "spargerea discursului marxist". În 1971, cu atât mai puțin. În privința intelectualilor, în afara celor cu vechi simpatii comuniste sau a celor angajați în activitatea de propaganda oficiala în anii '50, nu cred ca erau prea mulți dornici să păstreze acea puritate ideologica ale cărei efecte le-au cunoscut în deceniul trecut. Se poate vorbi, în cazul lor, de o tendința mai degrabă spontana de "slăbire", de atenuare, de lărgire a principiilor comuniste în aplicarea lor la literatura, dar nu și de o colaborare în acest sens cu Partidul, care se opunea, de regula, unor asemenea încercări.

In anii '80, situația e mult mai tensionata, iar modul în care Katherine Verdery pune în evidenta

colaborarea obiectiva (dincolo de intenții) a tuturor participanților la discursul despre națiune cu Partidul (care se întorsese la el) este extrem de ingenios, dar nu până la capăt convingător. "Toate grupurile produceau recrearea Națiunii", afirma ea. Da și nu, caci fiecare grup recrea imaginea să despre Națiune, care nu concorda cu cea a celorlalte grupuri. Dacă între gruparea protocronistă lărgita și activismul de partid s-a stabilit o convergenta și chiar o coincidenta, celălalt grup (la rândul lui, lărgit și mai ales diversificat) era departe de a împărtăși concepția oficiala. Prin urmare, nu s-a ajuns din acest punct de vedere la nici o unitate și la nici o centralizare. Cine citește cărțile apărute în anii ‘80, ale căror teme ating, într-un fel sau altul, problematica Națiunii, va remarca, fără îndoiala, diferențierea neta a punctelor de vedere.

Autoarea mai atrage atenția asupra unei relații între "ideologia naționala promovata mai mult sau mai puțin oficial și persistentele unei forme centralizate și autoritare de socialism după încheierea fazei de “consolidare stalinistă” și da drept exemple Coreea de Nord, Bulgaria și România. Relația este neîndoielnica și trebuie subliniata.

Nu rezulta însă raportul de necesitate sau de cauzalitate între "naționalismul autoritar" și "socialismul autoritar". Presupun ca autoarea vede

acest raport la fel ca mine: s-a apelat la ideologia naționala, s-a făcut din ea o politica pentru ca era nevoie de o asemenea motivare, de instrumentalizarea ideii naționale, în condițiile în care statul rămânea autoritar și structurile sale economice și politice închistate, rupte de viată. Deci, nu ideologia naționala a dus la menținerea unei forme centralizate și autoritare de socialism, ci, invers, menținerea acestei forme a chemat ideologia naționala în ajutor, după ce socialismul internaționalist sau ortodoxismul marxist-leninist si-au epuizat capacitatea de mobilizare.

Ideea naționala în anii '60 și în anii '80

Cu experiența noastră câștigata într-un stat totalitar sub semnul unei ideologii nu dominante, ci unice, suntem înclinați să definim ideologia (orice ideologie) ca pe ceva opresiv, constrângător, ca pe ceva ce limitează și orientează (într-un sens dat de către o putere politica) cercetările în toate domeniile, până și în cele mai tehnice cu putința. Ideologia înseamnă acapararea unui domeniu, a unei specialități intelectuale pentru o mobilizare de ordin politic. Ideologizarea înseamnă politizare.

In anii '60, noi n-am simțit ideea naționala ca pe o ideologie, dimpotrivă, ca pe o non-ideologie (daca nu

cumva ca pe o contra-ideologie), oricum, ca pe o eliberare de sub povara ideologiei terorist-comuniste. În anii ‘80, ideea naționala s-a transformat în ideologie, în sensul ca a fost aservita unei politici oficiale, pe de-o parte, iar pe de alta parte, a devenit naționalism în teoria și practica acelei grupări care făcea jocul puterii. Dar, nici atunci, acest discurs, deşi oficializat, n-a fost singurul. Chiar dacă în forme mai puțin vizibile, adică rareori publicistice, au fost exprimate și puncte de vedere diferite (opuse chiar, uneori!) în legătura cu tematica naționala.

Introducerea în discursul comunist al anilor ‘60 din România a ideii naționale a avut drept urmare o reforma în plan cultural. O reforma imediata, dar și îndepărtata, caci, în ciuda voinței politice exprimate clar și autoritar de Ceaușescu în 1971, ea a continuat (mai bine zis, s-a prelungit statu-quo-ul) și după aceea și nici efortul concertat al unor factori ideologici, politici și mai ales economici din anii ‘80 n-a reușit să o blocheze total. Oricum, revoluția culturala de inspirație maoista n-a izbutit să înlocuiască aceasta reforma.

Reforma în cultura, stalinismul în economie

Sa ne înţelegem: când vorbim de o reforma în plan cultural, nu presupunem o reforma a culturii (e o alta problema), ci o reforma a abordării ei de către instituțiile statului socialist și funcționarii lui. Iar una din instituțiile centrale era cenzura, care funcționa în mai multe locuri și la mai multe nivele. Oricâte încercări s-au făcut dinspre conducerea superioara a Partidului de a împiedica pătrunderea în sfera publica a altor puncte de vedere decât acelea conforme cu poziția oficiala, permisivitatea apăruta în urma reformei n-a fost curmata cu totul și de ea au profitat nu numai aliații puterii, ci și "ceilalți".

Daca se poate afirma ca societatea socialista romanească s-a reformat la nivel cultural, nu acelaşi lucru s-ar putea spune despre nivelul economic. Economia romanească a continuat să reproducă — ba chiar să și intensifice — acelaşi sistem stalinist-leninist cu pondere pe industria grea. Un timp, reforma în cultura a jucat un rol compensator în raport cu absenta reformei economice, în sensul ca a întreținut speranțele oamenilor într-o schimbare în bine a lucrurilor. Dar Partidul Comunist Roman a vegheat ca planurile, domeniile să rămână impenetrabile și, mai mult decât atât, în 1971, în locul

așteptatei reforme economice, Ceaușescu vine cu restaurația culturala și ideologica.

In acest timp, adică la începutul anilor ‘70, în alte tari socialiste, în Cehoslovacia, Polonia, Ungaria, era inițiata o reforma economica tacita, precauta, nelipsita de dificultăți, dar gândita pe termen lung. Acolo conducătorii au conceput și au practicat o cu totul alta politica. În loc să dea curs oficial sentimentelor antisovietice ale populației — care nu aveau cum să fie mai slabe decât în România, în Ungaria, de pilda, după reprimarea cruda a revoltei din Budapesta (1956) sau în Cehoslovacia, după invadarea tarii de către trupele Tratatului de la Varșovia în frunte cu cele sovietice (1968) -, au intervenit acolo unde li s-a părut prioritar să intervină, în mecanismul economic, pe care l-au liberalizat treptat, fără tapaj politic. Au numit oameni competenți în posturi-cheie, au reorientat producția pe criterii de eficienta, au pregătit un nivel de trai mai bun prin mărirea consumului etc. Acești conducători n-au considerat necesar să articuleze public un discurs național pentru ca el era cu atât mai eficient cu cat era menținut în implicitul acțiunii, adică al reformei economice — mult mai importanta pentru națiunea însăși, pentru oamenii obișnuiți, decât polemica doctrinara și afirmarea apăsata a valorilor naționale. Prin reforma — care era o acțiune împotriva unui

sistem comunist osificat, împotriva ineficientei sale economice cronice, împotriva rigidității dogmatice — valorile naționale din respectivele tari au fost mai bine valorificate.

Ce făcea în acest interval Ceaușescu? El își făcea (propria-i) propaganda peste hotare, juca rolul conducătorului comunist disident, afirmând pretutindeni cu multă convingere principiul independentei și al suveranității naționale prin care înțelegea, de fapt, propria-i independenta și propria-i suveranitate. În același timp, își intoxica poporul — care stătea deja, pe tot întinsul tarii, la nesfârșite cozi pentru alimente de prima necesitate — cu zvonuri privind o mereu iminenta agresiune din partea "rușilor", adică a Uniunii Sovietice, și inducea probabil impresia acestei amenințări și partenerilor săi străini. Audienta internaționala de care se bucura era larga, iar sprijinul politic american n-a încetat nici după "tezele din iulie" 1971, nici mai târziu. În anii ‘80 încă, emisiunile în limba romana ale postului de radio Europa Libera (subvenționat, cum se știe, de guvernul american) aveau grija (ceruta "de sus", adică de la Washington DC) să menajeze persoana conducătorului "disident" în comentariile din ce în ce mai critice la adresa regimului de la București. Dar nimic mai semnificativ decât faptul ca ambasadorul SUA la București David Funderburk a ajuns în situația

de a demisiona din post pentru ca n-a găsit audienta la propriul sau guvern, pe care l-a prevenit ca politica regimului ceaușist este îndreptata, de fapt, împotriva propriului popor, făcut să îndure privațiuni incredibile.

In aceeași perioada, Paul Goma, în continuarea campaniei sale publice pentru apărarea drepturilor omului în România, a avut curajul și inspirația să facă următoarea declarație: "România este ocupata de romani", dezmințind astfel toate falsele alarme și îngrijorări cu privire la amenințarea străină și punând, cum se zice, degetul pe rana. până la urma, întreaga politica naționala — cu ieșirile ei naționaliste cu tot — a slujit consolidării unei dictaturi personale și de clan. Dacă atunci, în 1977, aceste cuvinte nu vor fi fost încă resimțite de toata lumea ca descriind o situație reala, spre sfârșitul anilor '80, nici un om conștient și de buna-credința (fie el comunist) nu se mai îndoia de exactitatea lor. Tara trăia, într-adevăr, sub un regim de ocupație interna. Propoziția lui Goma reprezintă finalul logic al politicii naționale ceaușiste, al național-comunismului din România.

Dar, cum știm dintr-o experienţa îndelungata și repetata, citita și trăita, istoricul nu se confunda — în ciuda lui Hegel — cu logicul. Prin urmare, regimul a continuat încă un deceniu și mai bine, perpetuând-si,

pe fundalul mizeriei generale, sloganele național-comuniste.

Dincolo de liberalizarea din cultura, sfârșitul anului 1989 a găsit economia romanească și societatea romanească nereformate. așa se explica, printre altele, gravele derapaje sociale (si politice) postrevoluționare — faptul ca au putut fi gândite și puse în practica diversiuni de tipul "mineriadelor" sau al conflictului interetnic de la Târgu-Mureș etc. -, așa se explica uriașele dificultăți ale reformei economice din ultimii zece ani, obstacolele aproape insurmontabile pe care continua să le întâlnească în cale. De aici și decalajul (care creste mereu!) în defavoarea României fata de situația din Polonia, Ungaria, Cehia, unde, cum am văzut, conducătorii (tot comuniști!) au avut de mult înțelepciunea să accepte descentralizarea, să încurajeze inițiativa locala și personala, să ridice cota rezervata consumului, să dea pământ în parte țăranilor etc.

Totuși, o reforma economica — o minireforma — s-a produs și în România ceaușista, fără să fie intenționata de Partid și scăpând chiar, pe alocuri și în anumite momente, controlului sau: e vorba de consolidarea unei "piețe subterane", a unui sistem de relații interpersonale și de grup, a unor rețele de comerț ilicit (si de influenta!), paralele cu cele oficiale. Deşi legate de cercurile puterii, aceste rețele au

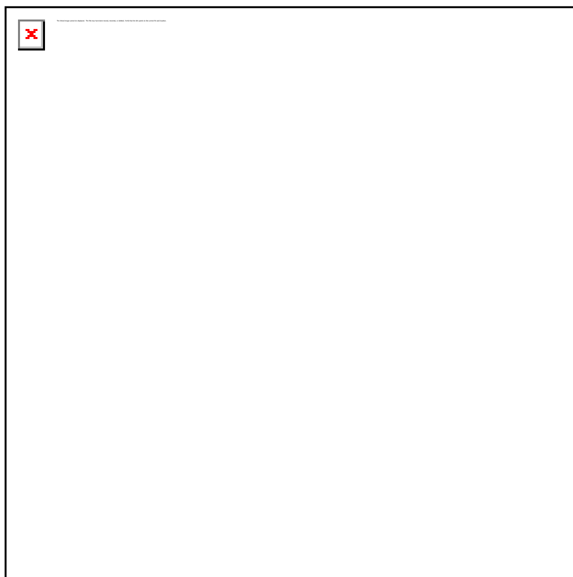
contribuit la prăbușirea regimului — nu pentru ca ar fi luptat împotriva lui, ci pentru ca l-au subminat dinlăuntru și apoi l-au părăsit, caci acumulaseră prea mult ca să mai poată ascunde. Ilicitul averilor personale le-a plasat până la urma în raporturi de ostilitate mocnita cu oficialitatea. Din rândurile acestor indivizi și grupuri care practicaseră relații "mafiote" încă sub comunism și care erau introduși în toate filierele speciale, inclusiv — și mai ales — în cele internaționale, s-au ales și primii profitori ai "tinerei și fragilei" (nu-i așa?) democrații românești, primii întreprinzători dintr-o economie de piața în care corupția, încurajata de o administrație cu intenție sinuoasa și greoaie și de o legislație — tot cu intenție — ambigua, a favorizat o acumulare sălbatica de capital, contribuind în modul cel mai cinic la înscrierea progresiva a tarii pe un drum sigur nu către "economia sociala de piața", ci către republicile bananiere.

Astfel încât singura speranță a cetățenilor romani rămâne integrarea în structurile politice și economice euro-atlantice, integrare care e de presupus ca va reduce treptat corupția generalizata și va sfârși prin a instaura un sistem cu adevărat democratic, adică întemeiat pe un dialog social real, funcționând și în afara momentelor electorale.

(V)

Situația minorităților în România comunista

Nu putem vorbi de comunism și de naționalism în România postbelica ignorând situația minorităților și îndeosebi politica ceaușista în aceasta privința. Prezentarea ce urmează nu are alta pretenție decât aceea de a pune problema (din perspectiva majorității, dar cat mai obiectiv cu putința) și de a sugera liniile unei viitoare analize speciale, adică purtate cu instrumente specializate.

Vânzarea germanilor și a evreilor

Încurajarea plecării definitive a sașilor din Ardeal și a șvabilor din Banat, precum și a altor categorii de populație, având o (fie și îndepărtata) origine germana, a reprezentat un proces dureros pentru însăşi societatea romanească, iar urmările acestei masive plecări au fost și vor fi resimțite încă multă vreme în România. Populația germana a constituit un factor de stabilitate și de echilibru și a avut o contribuție civilizatoare pe care nimeni din acest teritoriu nu va putea s-o conteste vreodată. În afara de faptul ca au fost întemeietorii celor mai importante orașe din Ardeal și din Banat, ca s-au dovedit a fi posesorii unei competente tehnice devenite legendare în întreaga regiune dintre Marea Baltica și Marea Neagra, nemții s-au caracterizat, în genere, prin probitate profesionala și un veritabil cult al muncii.

Survenita după deportările decimatoare din Donbas și din Siberia[42] — ca urmare a unei culpabilizări colective abuzive — caci nu toţi nemții din România au fost simpatizanți ai nazismului, nici membri ai Grupului etnic german -, urmate (pentru

[42] Deportări ordonate de guvernul sovietic și efectuate de armata sovietica de ocupație.

șvabi) de aceea din Bărăgan,[43] strămutarea germanilor poate fi considerata una din ultimele consecințe ale războiului, ale "războiului rece" și ale "cortinei de fier".

Desigur ca o asemenea plecare în masa[44] ar fi fost imposibila fără o înțelegere la cel mai înalt nivel între Republica Socialista România și Republica Federala Germana, fără politica Bonn-ului de repatriere a conaționalilor din singura tara socialista cu care întreținea relații cordiale și fără ambiția lui Ceaușescu de a profita din plin de o asemenea situație. Caci, în cazul lui, să nu uitam, a fost vorba nu atât de o politica externa liberala și generoasa, cat pur și simplu de o vânzare[45] — sau de o (ras)cumpărare — neoficiala, dar urmând un ritual cunoscut de toţi cei interesați și controlat cu strictețe de Securitatea

---

[43] Aceasta deportare e o inițiativa a guvernului roman, respectiv a Partidului Muncitoresc Roman, ca o metoda a terorii de clasa și ca o soluție indirecta de a grăbi colectivizarea forțata a agriculturii în Câmpia Banatului, unde nu existau mari moșii, unde se trăia bine, adică normal, și unde rezistenta țăranilor era mai mare. „Chiaburii" și „mijlocașii" șvabi au fost dislocați în Bărăgan împreuna cu „chiaburii" și „mijlocașii" romani, fără deosebire de naționalitate.

[44] În 1930 populația germana a României era de 630.00 de persoane, în 1966 de 380.000 și în 1977 de 350.000; în 1978 începe exodul propriu-zis care continua, din păcate, și după 1989, astfel încât astăzi, adică la recensământul din 2002, numărul germanilor se redusese la 60.000.

[45] Suma perceputa pentru fiecare cetățean roman căruia i se „dădea drumul" să plece definitiv în Republica Federala Germana era de 8.500 DM.

romana, căreia, avantaj suplimentar, ii reveneau locuințele mai confortabile ale celor plecați.

Începută mai devreme și realizata tot ca o vânzare, plecarea definitiva a evreilor din România s-a înscris, la rândul ei, în cadrele unei politici de relativa deschidere fata de statul Israel, în opoziție cu ostilitatea declarata a celorlalte tari din lagărul socialist. Dacă în anii ‘50 au existat evrei condamnați pentru sionism (si închiși alături de legionari sau catolici), acum un antisemitism codificat, neasumat oficial, se manifesta în politica de cadre a Partidului, respectiv a Statului, îndepărtând-i pe evrei din funcțiile de conducere sau nepromovând-i pur și simplu, marginalizând-i, discriminând-i tacit și împingând-i să aleagă soluția (nu întotdeauna dorita) a plecării definitive. Și aici pierderile au fost însemnate îndeosebi în ordinea competentei intelectuale.

Spre deosebire de germani sau de evrei, maghiarii, cea mai importanta minoritate din România și din Europa (aproximativ 1,8 milioane) nu erau cumpărați de nimeni, ceea ce, printre altele, încurca socotelile politica-bugetare ale dictatorului. În plus, maghiarii nici nu doreau să plece în Ungaria, tara care, deși pornita pe calea reformelor, tot socialista rămânea. Abia spre sfârșitul anilor ‘80, când penuria și xenofobia au atins cote înalte în România, a început o

migrare a ungurilor din Transilvania și din București înspre Budapesta. Nu puțini intelectuali și artiști maghiari de marca si-au părăsit în acei ani locurile natale.

Daca în primul deceniu al așa-zisei "dictaturi proletare" regimul minorităților în România a fost unul favorizant (in scopuri de tactica politica), principalii beneficiari fiind (alături de evrei) maghiarii, după aceea situația se schimba treptat în defavoarea lor. De fapt, o anumita suspiciune fata de maghiari a regimului se instalează (fără să fie recunoscuta oficial) îndată după Revoluția din 1956 (numita oficial "contrarevoluție"), când riscul contagiunii a fost puternic resimțit în regiunile vestice din România și chiar la București. Semnalul schimbării în politica fata de maghiari a fost dat de unificarea în 1958 a celor doua universități clujene "Babeș", pe de o parte, și "Bolyai", pe de alta parte, până atunci separate, în Universitatea "Babeș-Bolyai". În 1961 se va desființa și Institutul de Medicina și Farmacie din Cluj cu predare exclusiv în limba maghiara. Liniile maghiare de la Institutul Politehnic și de la Institutul Agronomic dispăruseră mai înainte.

Este, poate, momentul să constatam ca, în raport cu alte naționalități conlocuitoare — și chiar cu romanii — maghiarii au beneficiat în anii ‘50 de condiții privilegiate cel puțin în privința

învățământului superior. Dacă Universitatea "Bolyai" era o prezenta fireasca (atunci, ca și acum), un Institut Medico-Farmaceutic în limba maghiara și linii maghiare la Politehnica și Agronomie au constituit prezente mai puțin firești și, în orice caz, de loc economice. O universitate maghiara de stat este o instituție legitima în România, data fiind ponderea comunității maghiare, și necesara pentru a produce și reproduce cadrele superioare fără de care instrucția, educația, cultura și, în ultima instanța, spiritul acestei comunități risca să fie diminuat. Dar a produce ingineri, agronomi și medici spre a-i destina unor medii de munca ori unei populații exclusiv maghiare a reprezentat un privilegiu, un lux care n-a contribuit la armonizarea raporturilor romano-maghiare. Tot în anii '50, mai precis, între 1948 și 1965, a existat în România o regiune administrativa speciala, constituita pe criterii etnice — Regiunea Autonoma Maghiara -, după modelul numeroaselor regiuni și republici autonome din conglomeratul etnic imperial numit URSS.

Etapele politicii oficiale fata de minorități

In mare privind lucrurile, cred ca putem distinge trei mari perioade în politica oficiala fata de

minorități. Anii 1946-1958 au fost anii în care s-a urmărit atragerea lor de partea regimului comunist prin specularea unor grave lovituri, vexațiuni, ori frustrări colective mai vechi sau mai recente și printr-o promovare sociala preferențiala. Rostul acelei politici a fost să contrabalanseze o rezerva a majorității fata de "prefacerile revoluționare", să prevină și să contracareze orice eventuala rezistenta.

De-a lungul acestei perioade și cu deosebire la începuturile ei, calitatea de minoritar constituia un avantaj, un posibil criteriu de eligibilitate în posturi importante din Partid, din Securitate, din administrația politizata la rândul ei. Un serviciu despre care se poate spune ca a funcționat întotdeauna, dar mai cu seama în acei ani, ca un serviciu terorist, serviciul de cadre a fost ocupat cu prioritate, cel puțin în Transilvania și Banat, de persoane aparținând naționalităților conlocuitoare. Desigur, nu toţi minoritarii beneficiau de asemenea avantaje și mai ales nu toţi s-au folosit de ele; romanii cu "origine sociala sănătoasă" au fost și ei beneficiarii unor astfel de posturi pe măsura urii lor (personale) de clasa ori a oportunismului.

Oricum, dincolo de oprimarea intelectualilor "șovăielnici" (indiferent de naționalitate) și în ciuda faptului ca internaționalismul proletar presupunea în primul rând cultivarea filosovietismului (in fapt, a

filorusismului), egalitatea în drepturi a minoritarilor și a majoritarilor era reala; ba chiar s-ar putea spune ca minoritarii erau (atunci) "mai egali" decât majoritarii! Ideea de "discriminare pozitiva", astăzi la moda, fusese de mult inventata de comuniști (fără a purta acest nume) și era aplicata nu doar în modul lor de a se raporta la minorități.

"Discriminare pozitiva" se făcea și în promovarea pe baza faimosului "dosar de cadre" care-i favoriza pe cei cu origine sociala "sănătoasă", iar pe cei cu origine "nesănătoasa" ii excludea pur și simplu. Nu competenta profesionala, nu meritele personale, ci originea sociala — acesta era criteriul de selecție.

Discriminarea pozitiva se practica și la admiterea în învățământul superior, de pilda. Cei cu origine "nesănătoasa" ori cu "probleme la dosar" (legate de activitatea ori apartenenta politica a unor rude, nu numai a părinților!) erau victimele unei duble discriminări: ale discriminării pozitive de care se bucurau concurenții lor de origine proletara sau sarac-țărănească (în cadrul unui examen de admitere cu locuri limitate[46]) și ai discriminării negative care ii viza pe ei înșiși: cate destine omenești s-au frânt ori s-au modificat astfel fără nici o vina alta decât aceea de

[46] Colegii mei de generație știu bine care era diferența între a reuși să intri la o facultate ca bursier al Sfaturilor Populare sau... „la grămadă“, cum se zicea pe atunci.

a aparține unei clase "condamnate de istorie" (de fapt, de istoria prezenta)!

O a doua etapa în raporturile oficialității comuniste cu populația minoritara din România s-ar putea distinge începând din 1959 și până în 1971 sau 1977. A fost o etapa în care începe o politica de reconsiderare a problematicii naționale din perspectiva majorității, o politica de reechilibrare a drepturilor și a proporțiilor mai mult sau mai puțin fireasca, mai mult sau mai puțin justificata: "mai mult sau mai puțin" pentru ca în comunism totul se politizează (si se deformează astfel!), iar în totalitarism totul pornește și se impune de la centru în disprețul realităților locale. așa se face ca aceasta etapa a sfârșit printr-un dezechilibru invers care anunța și pregătește trecerea în etapa a treia și ultima, aceea în care național-comunismul ceaușist folosește ideea naționala ca pe o diversiune îndreptata împotriva minorităților și a străinilor în general.

Limitele perioadei nu pot fi stabilite cu o exactitate rigida pentru ca anumite procese caracteristice încep mai devreme, dar este sigur ca o asemenea restaurare n-ar fi fost de conceput fără un eveniment decisiv: retragerea trupelor sovietice de ocupație în 1958. Pe de alta parte, dacă suntem dispuși să acordam factorului cultural importanta pe care o merita, sfârșitul acestei perioade ar putea fi anul "tezelor din iulie", 1971. Ce se întâmpla? Din 1958 începe o reducere treptata a

drepturilor colective ale minorităților, precum și a instituțiilor menite să le cultive specificitatea. Se desființează nu numai școlile confesionale, dar și cele publice ale turco-tătarilor, grecilor, armenilor etc., se desființează învățământul profesional în limbile minorităților. În 1959 s-a inițiat transformarea școlilor germane și maghiare (unele cu o tradiție seculara) în scoli care vor păstra doar secții cu predare în limbile respective pentru ca, în timp, cele mai multe să fie în întregime romanizate. S-au desființat apoi treptat și anumite organizații culturale specifice ale diferitelor naționalități ori au fost comasate cu instituții similare românești.

Perioada respectiva este însă mai complexa decât rezulta din acest tablou pentru ca, să nu uitam, anii '60 au fost anii unei liberalizări nu numai culturale, dar în primul rând culturale. Restaurarea ideii naționale a condus, cum am văzut, la o reducere instituționala în privința minorităților (îndeosebi în domeniul învățământului), dar, în același timp, a deschis și pentru minorități posibilitatea de a-si largi propriul concept de cultura în sensul recuperării tradiției și mai cu seama al dialogului cu modernitatea și, în genere, cu străinătatea (inclusiv cu țara-mumă). Revistele literare în limba maghiara, germana, sârba etc. (majoritatea aparținând Uniunii Scriitorilor din România) si-au intensificat și ameliorat activitatea, s-a

înființat Editura Kriterion, destinata scriitorilor minoritari și publicului lor. Aici s-au publicat cârti îndeosebi în limba maghiara (inclusiv traduceri din autori romani), dar și în germana, în ucraineana, în sârba, în slovaca, în idiș, în turca etc. Permisivitatea crescuta a regimului în acei ani a fost una valabila nu numai pentru romani, dar și pentru minoritari care, în funcție și de calitatea intelectuala sau de abilitatea politica a reprezentanților lor, si-au putut extinde preocupările înspre zone inabordabile până atunci: au putut fi repuse în circulație opere cenzurate înainte, au reintrat în circuitul public scriitori, artiști, intelectuali interziși, s-au lansat numeroși tineri creatori.

Ar mai trebui adăugat faptul ca în primele decenii postbelice, educația școlara, culturala, sociala în genere, a fost una corecta în privința atitudinii fata de naționalitățile conlocuitoare, cultivând ideea de buna înțelegere și respect reciproc, precum și aceea de drept al fiecăreia la propria identitate. Desigur, nici în aceasta perioada nu s-au respectat toate prevederile Constituției (socialiste) și nu s-a aplicat întocmai Statutul minorităților din 1945; dar cate principii legiferate și proclamate s-au aplicat cu adevărat în statul socialist?

Sub rezerva descoperirii unor elemente noi pe care doar studii specializate și aprofundate vor fi în stare să

le aducă, se poate afirma ca o minima consecventa ideologica făcea ca principiile egalității în drepturi și ale fraternității socialiste să fie propagate în continuare în ciuda faptului ca închiderea culturala de după 1971 i-a afectat și pe minoritari.

Anii '80: "omogenizarea națiunii"

Schimbarea majora de ordin ideologic (si nu numai) avea să se producă spre sfârșitul deceniului al șaptelea, când, așa cum am văzut,[47] naționalismul mai mult sau mai puțin latent și decent al regimului se transforma intra-un șovinism tot mai puțin acoperit. Anii '80 au fost anii "omogenizării națiunii" sub lozinca demagogica a "limbii comune a socialismului și comunismului", ori sub aceea diversionista și perversa a "limbii unice a muncii". Termenul de "naționalități conlocuitoare" a fost înlocuit în documentele oficiale și în discursurile Conducătorului cu acela de "minorități naționale"; mai târziu, scriitorii maghiari (sau germani sau sârbi etc.) din România devin "scriitori romani de expresie maghiara" (sau germana sau sârba etc.). Este impusa treptat

[47] Vezi secvențele anterioare ale acestui eseu publicate în serial în revista 22 nr. 654/17—23 septembrie 2002, nr. 660/29 octombrie—4 noiembrie 2002, nr. 664/26 noiembrie—2 decembrie 2002 și nr. 665/3—9 decembrie 2002.

renunțarea la versiunea maghiara si/sau germana a numelor unor localități din Transilvania și Banat, apoi se interzice chiar și folosirea în literatura a acestor denumiri (!) Dispar emisiunile în limba maghiara și germana de la Televiziunea Romana (alături, e adevărat, de alte numeroase emisiuni culturale în limba romana), sunt tot mai sever controlate și împiedicate contactele culturale cu străinătatea ale minoritarilor (ca și ale majoritarilor). Se încearcă, într-adevăr, "punerea în practica a unui model de cultura anacronic, supraideologizat și supracentralizat",[48] de ale cărei efecte n-au fost scutiți nici reprezentanții culturii majoritare.

Reducerile și "reorganizările" în câmpul instituțiilor de cultura sunt generale în acești ani; în urma înființării Muzeului Colecțiilor din București, de pilda, mai exact, în urma desființării multor altor colecții și muzee, au ieșit din circuitul public (spre a intra în palatele și casele de vânătoare ale lui Ceaușescu) nu puține capodopere ale artelor plastice românești. Dar aceste reorganizări și reduceri vizau cu precădere muzee și biblioteci aparținând minorităților naționale (maghiare și germane îndeosebi). Faimoasa Biblioteca

---

[48] Vezi Situația minorităților naționale din România, broșura editata de Comisia pentru Minorități naționale a Consiliului Provizoriu de Uniune Naționala, martie 1990, p. 34. Datele concrete citate în comentariul meu au fost preluate din acest material documentar.

Batthyaneum din Alba-Iulia, Biblioteca Teleki din Târgu-Mureș, Muzeul Bruckenthal din Sibiu au fost restructurate și finalmente închise pentru cercetătorii maghiari ori germani.

S-au închis și arhive ori au fost, la rândul lor, restructurate sau comasate (Arhiva Naționala Săseasca din Sibiu, Arhiva Muzeului Ardelean Maghiar din Cluj, Arhiva Secuiasca a Muzeului din Sfântu-Gheorghe etc., bogate în documente prețioase și manuscrise rare). În felul acesta, "s-a înfăptuit o dezmoștenire brutala a minorităților naționale de o zestre culturala de excepționala valoare".[49]

Ruptura acestor comunități naționale mai mari sau mai mici de trecutul lor, înstrăinarea de valorile proprii, acesta va fi fost scopul (nemărturisit) al politicii de omogenizare naționala practicate de Ceaușescu și acoliții săi, dintre care nu lipseau, firește, reprezentanți ai respectivelor comunități. Dacă la toate acestea adăugam suprimările din cadrul învățământului destinat elevilor minoritari, precum și repartizările obligatorii direcționate "de sus" ale absolvenților universitari (romanii erau dirijați în zone sau localități cu o populație preponderent maghiara, maghiarii în zone compact românești), înțelegem mai bine ce acoperea aserțiunea oficiala

[49] Op. cit., p. 36.

conform căreia "problema naționala a fost definitiv (!) rezolvata în România".

Împotriva minorităților (si îndeosebi împotriva ungurilor) s-au aplicat metode cunoscute și încercate mai înainte asupra populației majoritare: urmăriri, acte de intimidare, procese demonstrative, arestări etc.[50] E important (si simptomatic) să ne amintim ca exact în acești ani de maxima oprimare s-au creat organisme de (falsa) reprezentare a minorităților, precum Consiliile Oamenilor Muncii de naționalitate maghiara, germana etc.

Izolarea culturii minorităților naționale în ansamblul culturii românești era un aspect al izolării acestei culturi în ansamblul culturii europene. Teama de contagiune a regimului l-a făcut să reducă la minimum contactele culturale (oficiale și mai ales individuale) cu străinătatea și chiar să interzică întâlnirile pe plan intern între creatori. În contextul în care manifestările culturale s-au împuținat și au fost tot mai atent cenzurate și urmărite, a fost oprit

[50] De fapt, cu excepția unui interval cuprins aproximativ între anii 1964 și 1977, a funcționat o continuitate asa-zicand „metodologica“ a organelor de represiune: printre țintele acestora s-au numărat în anii ‘50 și intelectuali aparținând minorităților; Gezá Páskándy, David Gyula, Páll Janos, Georg Scherg au fost colegi de pușcărie cu I.D. Suciu și Alexandru Zub, de pilda, cu toții victime ale terorii comuniste, ale urii de clasa. Pe de alta parte, în anii ‘80, represiunea regimului naționalist (de fapt, național-comunist) n-a ocolit câtuși de puțin pe indezirabilii romani.

Festivalul teatrelor minorităților naționale de la Sfântu-Gheorghe, precum și întâlnirile dintre scriitorii romani și cei maghiari de la Lăzarea. Activitatea și viată unor scriitori germani din Timișoara, reuniți în "Grupul de acțiune Banat" (Herta Müller, Johann Lippet, William Totok, Richard Wagner și alții), au fost grav tulburate de intervențiile[51] dure ale Securității (urmăriri permanente, anchetări, arestări etc.).

Anii '80 au fost anii în care nu numai minoritarii (nemți, evrei, unguri), dar și romanii plecau "pe capete" ("fugeau" sau "rămâneau") în străinătate. Rudele lor din tara suportau consecințele: erau îndepărtate din posturi, marginalizate. Dosarul de cadre (care n-a încetat să funcționeze în tot intervalul comunist, dar a cărui pondere scăzuse în anii '60) își recâștiga importanta decisiva inițiala cu un reper nou: "rudele din străinătate". A avea rude în străinătate devenise o vina, o tara sociala și morala, un stigmat. Aici minoritarii și majoritarii se bucurau în mod egal de "dreptul" de a fi persecutați.

Bineînțeles ca minoritarii erau, prin însăși apartenenta lor etnica, mai "dotați" la capitolul "rude în străinătate", dar și romanii s-au lansat în anii'80 într-o cursa de acoperire a acestei lacune și de

[51] Unul dintre membrii săi, Rolf Bossert, stabilit la București, a fost bătut

reunificare a familiilor în Occident. Exodul romanilor în acei ani nu e mai puțin spectaculos (nu doar din punct de vedere numeric) și nici mai puțin dramatic decât acela al germanilor, al evreilor sau al maghiarilor.

Naționalismul antinațional

Xenofobia cultivata de regimul ceaușist în ultimii săi ani și întărita prin mijloace administrative (precum obligația salariaților de a semnala printr-o nota speciala adresata șefului instituției întâlnirea cu un cetățean străin) s-a repercutat asupra stării generale a națiunii, tulburând climatul vieții cotidiene și, în același timp, a afectat grav raporturile între minorități și majoritatea romanească. Politica regimului inducea prin toate mijloacele o reacție de suspiciune fata de tot ce este neromânesc, inclusiv fata de aderentele și adeziunile romanilor înșiși la persoane și valori din afara frontierelor tarii. O asemenea manipulare mai mult sau mai puțin subterana se baza pe o alta vizibila, ostentativa chiar: flateria populista a specificității ireductibile și a valorilor inestimabile produse de "minunatul" (Ceaușescu dixit!) popor roman. Izolarea forțata și indigenta crescuta din

bestial și mutilat într-o seara la Casa Scriitorilor din București.

ultimii ani au creat o ambianta în care invidia și ura fata de străinătate în toate aspectele ei (Occidentul, dar și URSS-ul, minoritățile, dar și "transfugii", "fugarii" romani) erau considerate o proba de patriotism. Exilul romanesc întâlnea în anii ‘80 aceeași ostilitate oficiala (si chiar agresivitate!) ca în anii ‘50.

Sentimentul național transformat într-o reacție primara și agresiva, reducția lui la un criteriu biologic și la o unitate iluzorie, refuzul diversității, suspiciunea fata de alteritate — toate acestea au reprezentat delicte împotriva umanității în genere. și, în mod neașteptat, încă altceva. Aici dam peste o contradicție esențiala a naționalismului, a oricărui naționalism excesiv, dar mai cu seama a unui naționalism adoptat de un stat totalitar: masurile luate în sens naționalist se întorc împotriva națiunii înseși. Efect de bumerang sau oximoron caracteristic: naționalismul antinațional.

Pierderea suferita în chiar ordinea bogăției naționale prin plecarea în masa a atâtor cetățeni aparținând minorităților va intra și în bilanțul postdecembrist. Ce să mai spunem despre exodul romanilor înșiși care alegeau cele mai disperate soluții spre a părăsi tara (greva foamei, trecerea ilegala a frontierelor, cu riscul închisorii și chiar al vieții etc.) și

a se refugia oriunde, în Statele Unite, în Canada, în Europa de Vest (si chiar în Ungaria[52]!).

Situația comunității maghiare

Politica ceaușista fata de minorități și îndeosebi fata de maghiari a lăsat urme în conștiința și în mentalitatea cetățenilor majoritari, nu numai în Transilvania, dar, oarecum paradoxal, și în celelalte provincii românești.

Naționalismul primar încurajat de ceaușism a alterat grav raporturile interetnice, a reactivat vechi resentimente, a scos la iveala noi prejudecați. Astăzi încă destui romani reacționează negativ, de pilda, la introducerea panourilor sau plăcutelor bilingve (in romana și în maghiara) cu nume de localități sau de străzi, acolo unde este cazul, ca și cum maghiarii n-ar fi ai locului, ca și cum n-ar fi, la rândul lor, autohtoni, ca și cum n-am trai în mileniul al treilea. Cadrul general (nu numai legislativ) europenizant este unul care asigura minorităților drepturile firești; instaurarea lui va conduce neîndoielnic la depășirea multor false ostilități (si prejudecați).

În ce privește comunitatea maghiara din România, ea pare a fi — dincolo de aspecte sociale și economice

---

[52] În 1990 erau refugiați la Budapesta zeci de cetățeni romani fără nici o

— încă sfâșiata între trecutul istoric, istoria prezentului și prezentul însuși, purtătoare a ceea ce as numi "complexul transilvan", complex în care se amesteca sentimentul autohtonismului și al "mileniului maghiar" cu frustrarea nevindecata produsa de hotărârile Trianon-ului și cu plierea de neocolit pentru orice minte lucida la realitățile demografice și politice de ieri și de astăzi. așa se explica, probabil, faptul ca presiunile și agresiunile totalitarismului comunist au fost (si sunt!) resimțite — chiar și atunci când nu ar fi (fost) cazul (de pilda, între 1946-1956) — ca o asuprire în primul rând naționala și, probabil, ca aici își afla sursa — dincolo de interese economice precise și jocuri politicianiste — imoderatia (eufemistic vorbind) a unor pretenții formulate de unii exponenți ai maghiarimii din România. Și din acest punct de vedere, experiența și stabilitatea democratica a Europei occidentale va oferi modele și soluții rezonabile.

Altfel, romanii au și ei frustrările lor istorice (după secole de împilare și umilința, după atrocitățile horthiste din Ardealul de Nord) care pot tulbura buna conviețuire mai ales dacă sunt zgândărite de gesturi provocatoare precum contestarea semnificației

---

picătura de sânge unguresc în vine și fără să știe limba maghiara!

Adunării de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 și a valabilității hotărârilor ei.

Climatul democratic îngăduie (si) afirmații iresponsabile de ambele parți, iar ceea ce este încă mai trist, naționalismul șovin majoritar și minoritar va obține încă voturi în România și în Estul Europei — nu neapărat numeroase, dar sigure.

Trăim alături de peste o mie de ani, iar faptul ca perioadele ori momentele faste ale istoriei unora au fost nefaste pentru ceilalți n-ar trebui să altereze conviețuirea de acum. A fost un moment, extrem de scurt din păcate, la sfârșitul lui ‘89 și începutul lui ‘90 când am putut nutri, cred, împreuna iluzia unei adevărate prietenii. Au existat și s-au manifestat, din nenorocire, forte potrivnice înțelegerii reciproce și bunei vecinătăți. După conflictul din martie 1990 de la Târgu Mureș, unii încearcă să vindece rănile, alții să le adâncească în continuare. Iar aceasta din urma separație nu este interetnica, ci intra etnica.

Nimic mai degradant pentru un intelectual decât să participe la manevrele suspiciunii și ale urii. Rolul lui, rolul lor, al intelectualilor romani și al intelectualilor maghiari ar trebui să fie acela de a problematiza împreuna relațiile romano-maghiare și de a încerca — dacă nu o analiza, greu imaginabila, a unui subconștient istoric — măcar o terapeutica prin cultura, prin respectul pentru cultura celuilalt, a

complexelor și a resentimentelor reciproce. și, bineînțeles, printr-o educație civica îndeplinita cu insistenta și, mai ales, cu buna credința. (Vreau să cred ca aceste ultime rânduri nu sunt pura utopie.)

Minoritățile românești din vecinătate

Evident, aceasta incursiune în problematica minorităților e departe de a fi completa. În finalul ei țin să atrag atenția asupra unei perspective care nu intra în obiectivul nostru de acum, dar care este, la rândul ei, edificatoare pentru situația minorităților din România văzută, de aceasta data, intra-un context regional-european. E vorba de o analiza — fie și numai statistica — a situației minorităților românești din țările vecine: din Iugoslavia (Voivodina și Valea Timocului), din Bulgaria, din Ungaria, din Ucraina, spre a nu mai vorbi despre (încă) majoritatea romanească din Republica Moldova. Dacă am lua drept referința anii 1918, 1945 și 2000, cifrele însele — adică numărul de locuitori romani ramași în respectivele teritorii — ar fi suficiente și elocvente.

Sârbizarea brutala a romanilor din Valea Timocului (prin schimbarea numelor, prin desființarea școlilor românești și interzicerea — nu numai în public – a limbii însăși) este o trista realitate. Valurile de

deportări ale romanilor din RSS Moldoveneasca, schimbarea numelor de persoane și chiar a toponimelor, impunerea alfabetului chirilic, stâlcirea limbii, restrângerea patrimoniului cultural la (unii) autori moldoveni (adică eliminarea creatorilor munteni și ardeleni) etc. — iată numai câteva din metodele de rusificare practicate acolo de puterea sovietica.

Maghiarizarea lenta dar ferma pe filiera greco-catolica a romanilor din Ungaria este, la rândul ei, o evidenta istorica. Ce să mai spunem despre puținii romani din Bulgaria care aproape ca si-au pierdut urma sau despre comunitățile aromâne din Grecia a căror existenta nici nu mai e recunoscuta oficial?! Într-un cuvânt, scăderea populației românești din jurul granițelor României este dramatica.

Sa fie la mijloc și o problema de natalitate scăzută? Răspunsul ar trebui să vina chiar dinlăuntrul acestor teritorii. Eu am încercat mai sus o analiza a naționalismului (si a comunismului) de la noi în perioada postbelica. As fi, la rândul meu, curios să citesc o analiza a naționalismului sârb (si a consecințelor acestuia asupra minorității românești din Serbia) efectuata de un cercetător sârb; la fel, as fi extrem de interesat să aflu opinia unui cercetător ucrainean despre naționalismul ucrainean și efectele

lui asupra romanilor din Bucovina. ș.a.m.d. Vreau să cred ca nici aceste deziderate nu sunt utopice.

(VI)

Analizând cu multă aplicație și finețe "indigenizarea" marxismului în România și denaturarea consecutiva a sensului categoriilor marxiste, precum și modul în care "discursul național îl domina pe cel marxist", Katherine Verdery ne induce ideea ca "delegitimarea marxismului oficial" a fost una din cauzele prăbușirii regimului comunist în România și chiar ca "victima principala" a fost Ceaușescu însuși.

Presupun ca, din nou, autoarea se refera la ultima parte a "domniei" acestuia, caci nu cred ca, în anii '60, prin introducerea ideii naționale în discursul comunist romanesc, s-a produs o delegitimare a marxismului. Ba chiar s-ar putea susține contrariul (cel puțin din perspectiva populației majoritare). La sfârșitul anilor '70 și mai ales în anii '80, asistam, într-adevăr, la o delegitimare (ideologica și culturala) a marxismului prin activitatea mai mult sau mai puțin oficializata a grupului protocronist lărgit: e o

delegitimare de fond,[53] în ciuda adeziunilor declarative superficiale.

Dar să consideram ca însuși Ceaușescu ar fi “principala victima” a acestei “delegitimări a marxismului oficial”, mi se pare, din nou, o eroare de factura livresca, teoretizanta.

Delegitimarea regimului însuşi nu s-a datorat “indigenizarea‘ marxismului (care a avut, e drept, consecințe în plan ideologic), ci s-a produs, evident, prin eșecul economiei și scăderea dramatica a nivelului de trai al populației.

Ceaușescu n-a fost victima a acestei delegitimări ideologice (reale), ci a propriei sale demonetizări prin abuz de putere împins până la acte discreționare grave, cult aberant al personalității și exasperarea la

---

[53] Delegitimare probata implicit și de absenta din librăriile românești a traducerilor din gânditori marxiști sau situați în proximitatea ideologica a marxismului. Dar asemenea publicații ar fi sugerat, fără îndoiala, întrebări, ar fi deschis discuții și, de la posteritatea marxismului, s-ar fi ajuns ușor, inevitabil, la comunismul real și, mai concret, la problemele reale ale comunismului autohton. Or, tocmai o astfel de discuție nu era dorita de Ceaușescu și acoliții săi, nu pentru ca ar fi încetat să fie comuniști, ci, dimpotrivă, comuniști fiind, nu acceptau ca acest regim să fie pus în discuție. Aici disponibilitatea oficiala era minima — spre a nu zice ca lipsea cu desăvârșire.

Amploarea dezbaterii în jurul tematicii naționale este, prin urmare, și o chestiune de permisivitate a regimului totalitar: în acest plan se puteau admite nu numai excese, ci chiar și opinii contrare, pentru ca nu riscau să atingă baza — comunista — a regimului.

Nu-i mai puțin adevărat ca în acest fel s-a pierdut legătura cu dezbaterea europeana și americana în jurul comunismului, s-a ratat contactul cu spiritul viu al ideologiei marxiste.

care si-a adus concetățenii. De altfel, o delegitimare a marxismului a avut loc chiar și în Cehoslovacia, în Ungaria[54] și în Polonia, unde se trăia mai bine decât în România (datorita reformelor economice) și unde n-a existat un discurs național oficializat.

Ar fi cazul să ne întrebam ce consecințe a avut în plan social faptul ca discursul național "l-a depășit în forța" pe cel marxist, cum a subminat discursul național "realitatea sociala a unui regim "marxist"? Astfel de consecințe exista, iar cea mai importanta dintre ele — mai ales dacă privim lucrurile în perspectiva — este politica ceaușista fata de minorități, asupra căreia ne-am oprit în articolul precedent.[55] Dar aceasta politica nu a afectat structura societății, sistemul însuși, care a rămas, în esența lui, comunist.

O diferența se poate stabili, încă o data, între anii '60 și anii '80: la început, deschiderea naționala n-a făcut decât să legitimeze și să fixeze tiparele comuniste, să le dea o mai mare credibilitate. În anii '80, aceste tipare sunt subminate, însă numai în plan ideologic și rareori prin asumări oficiale.

---

[54] Faptul ca marxismul era în pierdere de viteza și chiar în decădere în Ungaria anilor '80 este constatat (si deplâns) de un cercetător avizat precum Gáspár Miklós Tamás într-o carte scrisa în 1985 și apăruta la Paris (Magyar Füzetek, 1989). V. și versiunea romanească lărgita, Idola Tribus, Dacia, 2002.

[55] Vezi articolul publicat în nr. 675 din revista 22.

Dar și atunci, ca și în ’60, ca și în ’70, ca și, cu atât mai mult, în ’50, rămâne dogma ideologica a rolului conducător al partidului. și nu doar dogma ca atare.

Practica, viată din tot acest lung interval confirma prezenta diriguitoare a Partidului Comunist în toate domeniile de activitate. “Partidul e-n toate” — suna un vers al nu știu cui, ce poate fi considerat emblematic pentru întreaga perioada. În ultimii ani ai regimului au apărut și formule noi care să denumească aceasta centralitate a puterii, o putere ce se voia și spirituala, nu numai politica: “focarul de înțelepciune”, “conștiința și sufletul întregului neam” și, mai ales, “centrul vital al întregii națiuni”. Dogma Partidului-conducător a fost atât de puternica, s-a impregnat atât de adânc în conștiințe, încât nimeni nu-si imagina măcar ca s-ar putea s-o conteste; nici dizidenții înșiși n-au făcut-o.

Aceasta omniprezenta incontestabila și necontestata probează, în ultima instanța, stabilitatea și consecventa sistemului, dincolo de conjuncturi sau opțiuni ideologice specifice. În orice caz, în România, în nici un moment, discursul național(ist) n-a intrat în contradicție și nici măcar în concurenta cu principiul conducerii de către Partid a întregii activități.

Desigur, aici se ridica întrebarea fireasca: ce se întâmpla atunci când Partidul însuși se abate de la principiile marxiste? Pentru a răspunde, ar trebui să

intram în problematica spinoasa a aplicării doctrinei de către fiecare partid conductor în parte, în condiții istorice date. Care urmări practice vor fi considerate conforme cu programul și care nu? Ce este autentic marxist și ce nu? Când ne situam în ordine tactica și când în ordine strategica? ș.a.m.d.

Răspunsul interpretului va fi întotdeauna predeterminat de o alegere a ceea ce vrea să salveze: subiectul în discuție sau teoria în sine?

“Timpul progresiv al marxismului” și “timpul plat al Partidului”

In cazul lui Ceaușescu, abaterile de la o ideologie marxista clasica, oricât de puțin asumate, sunt evidente. Dacă megalomania e o tara psihologica, cultul personalității constituie deja o dimensiune politica și cunoaște, de altfel, precedente în istoria comunismului real. Afirmând, cu îndreptățire, ca Stalin s-a abătut de la marxism, nu înaintam prea mult în discuție. Stalin — modelul nerecunoscut al lui Ceaușescu (alături de Mao) — a condus, totuși, prima tara comunista din lume vreme de treizeci de ani, reclamând-se în continuare de la marxism-leninism. și construcția imperiului sovietic, inclusiv a componentei sale est-europene (“lagărul socialist”) s-a

legitimat tot prin marxism-leninism. și n-a fost o simpla ipoteza, ci o realitate istorica. Chiar dacă Stalin s-a îndepărtat de marxism și, după unii istorici, și de leninism, el nu rămâne mai puțin comunist. A susține ca, în toţi aceşti ani, comunismul ("sistemul") a fost bun și numai Stalin a fost rău ar fi cel puțin utopic, dacă nu ar fi ridicol.

La fel și cu Ceaușescu. Naționalismul ceaușist a reprezentat, fără îndoiala, o abatere de la marxism; dar el nu a antrenat modificări în structura socialista a societăţii românești. până și planul aberant de "sistematizare" a satelor care, alături de alte masuri aberante, avea să-i fie fatal dictatorului prin reacția internaționala pe care a stârnit-o, este tot un plan tipic comunist. "Sistematizarea" satelor, chiar strămutarea lor uneori, transformarea lor în "centre agro-industriale" (fără nici o pregătire economica prealabila) nu însemna distrugerea tradiției și civilizației rurale, exacerbate, pe de alta parte, pentru vechimea ei imemoriala?

Aducea acest proiect o îmbunătățire a vieții țăranilor, o modernizare a ei? După ceea ce s-a realizat în împrejurimile Bucureștilor (în zona Otopeni, dar nu numai), răspunsul e negativ: condiții elementare de higiena pentru secolul al XX-lea nu intrau în viziunea "revoluționara" a Conducătorului; fără să mai vorbim de disprețul fata de orice

considerent ecologic — deja o boala cronica a regimului comunist, făcând parte din tradiția “marilor șantiere”.

Faptul ca erau vizate și sate locuite de unguri, de nemți sau de ruteni nu-i schimba caracterul comunist. Astfel de ingineri sociale, chiar dacă nu de o asemenea anvergura, s-au mai petrecut în istoria socialista a României. Dar distrugerea complexului monastic Văcărești, cu întreg tezaurul religios pe care îl adăpostea, cu armonia-i unica, cu semnificația simbolica — mărturie neprețuita a perenității civilizației bizantine? Poate fi considerat naționalist cineva care distruge pur și simplu tradiția în materialitatea și în spiritualitatea ei?

Acțiunea concertata de evacuare a dimensiunii spirituale și creștine din tradiția autohtona este, fără îndoiala, o proba a convingerilor comuniste adânci ale lui Ceaușescu.

Dărâmarea sau “ascunderea” bisericilor din orașele românești nu reprezintă tot un program comunist? (De aceasta data, deloc în contradicție cu doctrina de baza.) Dar “sistematizarea” Bucureștilor prin distrugerea centrului vechi, a arhitecturii “burgheze”, a micilor proprietăți imobiliare, împotriva cărora a vituperat nu o data “cel mai iubit fiu al poporului”?

De altfel, în acest moment se produce și o reacție defensiva și, implicit, disociativa chiar din partea unor

reprezentanți ai grupării protocroniste: printre semnatarii Memoriului adresat lui Ceaușescu în vederea prezervării Văcăreștilor, alături de specialiști în istorie și în istoria artelor precum Razvan Theodorescu ori Dinu C. Giurescu, s-au aflat și Ion Alexandru, poet religios și simpatizant protocronist, precum și Paul Anghel.

Katherine Verdery invoca în cartea sa, ne amintim, “timpul progresiv, discontinuu al marxismului” pe care râvna tuturor intelectualilor din România l-a înlocuit cu “continuitățile poporului roman”. (Iată însă ca aceste “continuități” trebuiau afirmate și aparate chiar sub un regim reputat ca “naționalist”). În alt context, ea propune un termen încă mai interesant (si mai revelator!), vorbind despre “timpul plat al Partidului”, opus, de aceasta data, unui timp al cercetării și al meditației intelectuale. Opinia mea este ca, în România anilor ’80, s-a produs treptat o alta opoziție, aceea între “timpul progresiv, disruptiv” al marxismului și “timpul plat” al Partidului, al Partidului Comunist Roman.

Dar, dacă vedem aici o opoziție între teoria revoluționara și practica revoluționara, nu putem să nu constatam ca, prin însuși rolul sau conductor, prin totalitarismul puterii sale, Partidul Comunist nu doar si-a asumat, dar mai cu seama si-a subsumat doctrina fondatoare, dispunând de ea așa cum a vrut. Iar

temerea mea este ca nu este deloc vorba de un caz izolat. De multe ori, de prea multe ori, regimurile comuniste totalitare au folosit teoria marxista cu un cinism care ii dezarma nu numai pe inamicii politici, dar și pe fidelii tot mai puțin numeroși. și atunci, întrebarea pe care o pun — și care se constituie ca un răspuns ori ca o concluzie la discuția de până acum — este următoarea: când și unde, în comunismul real, "timpul progresiv" al marxismului nu s-a confundat (pe deasupra tuturor incompatibilităților ideologice și logice) cu "timpul plat" al Partidului comunist, al Partidului unic, al Partidului?

Dizidenta lui Ceaușescu

Cum majoritatea sociologilor și politologilor (si romani, și occidentali) sunt de formație marxista (Marx și Engels fiind, de altfel, autori inconturabili în aceste domenii și în atâtea altele), tendința lor — atunci când se refera la România postbelica — este de a-l taxa pe Nicolae Ceaușescu drept naționalist și de a pune toate relele epocii sale pe seama îndepărtării de marxism în sens naționalist.

Cu experiența pe care o dețin de locuitor al epocii respective, nu pot să împărtășesc decât parțial aceasta opinie. așa cum vad eu lucrurile, regimul ceaușist, ca

și cel dejist, au fost și au rămas comuniste de la început și până la sfârșit, chiar dacă fidelitatea lor (cu deosebire a celui de-al doilea) fata de marxism poate fi pusa la îndoiala.[56]

Ultimii ani ai dictaturii lui Ceaușescu fac, într-adevăr, posibila și legitima întrebarea: a fost el un comunist sau un naționalist? Din simpla alăturare (si apoi eliminare) a termenilor se poate deduce ca a fost un comunist naționalist, și nu un naționalist comunist, pentru ca așa ceva n-a existat și nici nu cred ca poate exista. Comuniști naționaliști sau național-comuniști s-au mai văzut și înainte de Ceaușescu (Stalin) și chiar și după el (Miloșevici).

---

[56] Ceea ce nu înseamnă ca o afirmație cum e aceasta, aparținând lui G.M. Tamás, poate fi luata ad litteram: "...de la începutul anilor 1970, în România condusa de Ceaușescu a fost interzis, de fapt, marxismul". (Scrisoare către prietenii mei romani, Dilema, nr. 416, 16-22 febr. 2001, p. 7). Nu s-a interzis marxismul, dar s-a ocultat "revizionismul" marxist, marxismul critic, adică marxismul viu, stimulator, manifest în opera atâtor cercetători din Europa Occidentala și mai ales din America.

Încă mai puțin valabila este aserțiunea aceluiași autor, conform căreia "ideologia oficiala nu era marxism-leninismul, ci teoria continuității daco-romane și protocronismul". Aici se petrece o confuzie pe care exasperarea interpreților marxiști și, la rigoare, saturația (aproape) tuturor intelectualilor romani sunt dispuse s-o admită; ea rezulta din suprapunerea megalomaniei istoricizante (kitsch-ul total!) a lui Ceaușescu peste ideile daciste și protocroniste. Dar nu era ideologia oficiala: când venea vorba de ideologia comunista, Ceaușescu nu încurca planurile! Iar dacă totuși le amesteca, o făcea, negreșit, dintr-o perspectiva partinica. Altfel spus, dacă în puseurile lui grandomane și naționaliste credea ca intra în legătura directa cu strămoșii iluștri, o făcea în calitate de comunist.

Daca în cazul lui Gheorghiu-Dej, teza naționala a fost o reacție împotriva colonialismului nu numai ideologic, dar și economic al Moscovei, pentru Ceaușescu a fost în primul rând un refuz al subordonării personale. El nu ducea o politica naționala împotriva URSS și a PCUS, ci (oricât de surprinzător ar părea pentru unii) o lupta personala pentru putere.

Faptul ca ideologia naționala nu reprezenta pentru el altceva decât o soluție politica, un mod de a-si atrage o simpatie mai larga, intelectuala în primul rând, este confirmat de revenirea brusca, în 1971, după ce-si consolidase poziția, la formula unui comunism pur și dur.[57]

Aceasta era adevărata să concepție, caci nu trebuie să uitam ca singura lui instrucție a fost aceea primita în cadrul Academiei Militare "Frunze", care pregătea politrucii Armatei Sovietice.

După 1977, într-o alta conjunctura interna și internaționala, s-a decis să joace din nou "cartea" naționalismului, continuându-și "neabătut" politica de control și dictat.

---

[57] E stranie orbirea tuturor comentatorilor epocii ceaușiste, care trec peste acest moment de restaurație ideologica mai mult decât clara, spre a-l integra în ansamblul unei concepții deviante de la marxism-leninism.

Reclama de “naționalist” i-au creat-o lui Ceaușescu ziariștii străini, interesați să construiască “evenimentul” disocierii de Moscova în acest fel care făcea repede sens pentru toata lumea; și, în plus, avantaja pe toata lumea: pe Ceaușescu în primul rând, însă și pe conducătorii sovietici, care se dovedeau astfel înțelepți, toleranți, de fapt, diplomați, îngăduind — fără să intervină drastic — asemenea “disidente”. De fapt, nici măcar din punctul de vedere al unui comunist ortodox, dur, cum a fost Brejnev, atitudinea lui Ceaușescu nu era foarte supărătoare, în ciuda micilor sau marilor sale fantezii în materie de politica externa. Pentru sovietici — și pentru comuniști, în genere — esențiala era politica interna, iar dinspre partea aceasta, n-aveau de ce să se plângă, să fie nemulțumiți ori măcar indispuși.

Linia comunista dura era cu fermitate menținuta în România, chiar dacă delegația romana la ONU nu vota întotdeauna în bloc alături de URSS și celelalte tari socialiste.

“Prietenii” comuniști au intervenit, însă, fără ezitare și cu duritate în Cehoslovacia, pentru ca acolo apăruse riscul de a se liberaliza cu adevărat societatea, nu doar cultura ori politica externa. Dacă ceva cu adevărat grav s-ar fi petrecut și în România din perspectiva comunismului, dacă faimoasele “cuceriri revoluționare” ale poporului ar fi fost în vreun fel

amenințate, conducătorii de la Moscova n-ar fi întârziat să intervină.

Nonintervenția sovietică probează continuitatea comunistă reala, de fond, din România ceaușistă. Prin urmare, naționalismul de paradă al lui Nicolae Ceaușescu n-a deranjat pe nimeni (în afara României) și a convenit, până foarte târziu, tuturor, inclusiv guvernelor occidentale și Departamentului de Stat în primul rând.

Politica americana a fost constant una de încurajare a acestui naționalism considerat antisovietic. Abia pe la mijlocul deceniului al nouălea au început unii oameni politici și unii ziariști străini să realizeze ce înseamnă “disidenta” ceaușista și să se intereseze de ceea ce se întâmpla în tara aflata sub acest regim “disident”.

Naționalist sau comunist?

Spunând ca N. Ceaușescu a rămas fidel principiilor comuniste nu înseamnă câtuși de puțin ca îl consider un comunist adevărat (concept, de altfel, greu de definit) sau, cu atât mai puțin, exemplar. János Kádar, de pilda, îmi pare a fi fost un comunist mai bun (chiar dacă n-a fost dur) și, în același timp, un patriot mai bun pentru ca, fără tapaj politic și vedetism

internațional, a ținut cu adevărat seama de interesul național, a acționat înspre binele tarii sale, nu al sau personal.[58] Ceaușescu a rămas comunist, deşi sub conducerea să s-au petrecut destule abateri din perspectiva ideologica marxista, deşi s-a putut afirma — cu deplina îndreptățire — despre el ca "a întinat" idealurile comuniste.

Din păcate, nu numai experiența romanească ne arata ca intra în obișnuințele practice ale comunismului real să-și întineze idealurile. Fidelitatea lui Ceaușescu fata de un comunism stalinist se verifica și prin refuzul sau consecvent de a accepta vreo reforma în plan economic. Dincolo de o gelozie caracteristica, indignarea lui împotriva reformatorilor din lagărul socialist era sincera. Pentru el, aceștia erau niște "revizioniști", niște "deviatori".

Nici măcar atunci când chiar în Uniunea Sovietica a început să bata "vântul schimbării", el nu a dat vreun semn de receptivitate. O mini-"perestroika", o aparenta "transparenta" ar fi dat o noua credibilitate politicii sale, pe care nimeni nu l-ar fi oprit să o îndrepte tot împotriva "rușilor" ca să-și păstreze reputația de "patriot" și de "disident" al lagărului comunist. Desigur ca în acest refuz al schimbării intra

---

[58] Probabil ca distanta (adică extrateritorialitatea) mă face să idealizez și ca nu puțini intelectuali maghiari trăitori în Ungaria acelei perioade ar avea argumente să mă contrazică.

și teama proprie că, odată declanșat mecanismul reformei — care sub Gorbaciov nu mai era doar economica –, ar fi putut să-i șubrezească poziția de dictator absolut, dar fixația să într-un proiect deja depășit al statului socialist și al economiei socialiste rămâne simptomatica. Nici starea de tensiune cu Moscova aflata deja sub Perestroika și Glasnost, nici amenințarea clara a pierderii puterii care se putea citi în raporturile oficiale cu echipa lui Gorbaciov nu l-au condus la concesii în sensul vreunei reforme.

Dar dincolo de aceste argumente ce pot fi considerate conjuncturale, rămân cel puțin doua criterii esențiale peste care nu se poate trece când vine vorba de comunismul real: criteriul puterii, adică al dictaturii proletariatului și criteriul proprietății. Faptul ca dictatura proletariatului a devenit, în cazul lui Ceaușescu, o dictatura personala nu schimba datele discuției. Ce a ținut regimul comunist real în vigoare atâta vreme? Dreptatea sociala? Internaționalismul proletar? Bunăstarea? De libertate, ce să mai vorbim!

Răspunsul inevitabil este unui singur: dictatura, forța, teroarea (în diverse forme).

Nu a fost singurul tip de dictatura pe care cetățenii romani au fost nevoiți sa-l îndure. A mai existat și o dictatura regala, apoi una legionara, apoi una antonesciana. Din fericire, acestea au fost de scurta

durata. Ceea ce rămâne însă distinctiv și agravant pentru dictatura comunista este teroarea și supravegherea de masa, sistematica, devenita politica de stat. Aceasta politica interna au suportat-o cetățenii României din 1948 până în 1989, cu un interval de gratie, adică de relaxare relativa între 1964 și 1971. În privința proprietății, situația este și mai clara în sensul ca nici măcar nu exista diferențe de la o perioada la alta. Nici Gheorghiu-Dej, nici Ceaușescu — spre deosebire de alţi conducători de partid din alte tari socialiste — n-au acceptat cea mai mica schimbare (ori reforma) în regimul proprietății de stat ori cooperatiste.

Naționalismul lui Ceaușescu? Cum am spus, o carte politica pe care a jucat-o când a considerat-o câștigătoare din punctul lui de vedere. Nu exclud posibilitatea ca el să fi nutrit sentimente naționale, deși ceea ce a lăsat să se vadă — în afara de instinctul politic de a face apel la aceste sentimente — este mai degrabă o mentalitate premoderna, de clan, de neam, de “trib”: să nu uitam ca a împânzit structurile partidului și ale statului cu nenumărați membri a familiei sale (si ai familiei soției sale!). O ideologie naționala nu cred să fi asimilat cu adevărat. Naționalismul lui, forma lui primara de naționalism poate fi identificata, de pilda, în îngăduința și simpatia

fata de orientarea revistei *Săptămâna* și în relația speciala cu Eugen Barbu.[59]

Naționalismul lui îl va fi făcut să fie anti rus, dar nu antisovietic, adică nu potrivnic puterii de tip sovietic. Același naționalism caracteristic se regăsește și în atitudinea să fata de istoria naționala pe care a deformat-o, a scâlciat-o spre a implementa PCR-ul cat mai adânc în trecut. As fi tentat să spun, exagerând pentru expresivitate, ca ar fi fost extrem de satisfăcut dacă vreun cercetător ar fi descoperit numele unui "ilegalist" pe vremea lui Decebal: acesta ar fi trebuit să fie, bineînțeles, dac: nu scit, nu ostrogot, nu hun, dar, oricum, comunist!

În căutare de legitimitate retrospectiva și retroactiva pentru Partid (si pentru sine), Ceaușescu voia să comunieze pe cat posibil întreaga istorie naționala. Prin urmare, nu era vorba numai de o interpretare, de o valorizare a trecutului din perspectiva prezentului comunist, ci chiar de

[59] Colaborarea lui E. Barbu și a grupului sau cu regimul ceaușist a fost una totala și, fără a fi dezinteresata, sincera. și Eugen Barbu era un național-comunist, ca și Ceaușescu; în linii mari, gândeau la fel, doar ca Șeful cel mare, cu educația lui marxist-leninista și cu reticentele la care îl obliga funcția, nu-si putea permite să exprime puncte de vedere extremiste și atunci le îngăduia celor de la Săptămâna să publice tot ceea ce el însuși trebuia să-și refuze, să refuleze. Din aceasta perspectiva, Săptămâna poate fi considerata oglinda aburita a subconștientului Dictatorului: resentimentele sale antisemite, antimaghiare, antirusești, antiamericane, xenofobe își găseau acolo expresia publica (neasumata personal).

ocuparea acelui trecut cu repere comuniste. Act de orwellism inconștient.

De fapt, obiectivul sau a fost comunizarea Națiunii, nu “naționalizarea” comunismului sau “indigenizarea” marxismului. Cei 4 milioane de membri PCR — număr uriaș pentru un partid politic, fie și unic, într-o tara de 22 de milioane de locuitori — reprezintă o proba elocventa în acest sens.

“Struțo-cămila” ceaușista

Demarxizarea treptata a regimului ceaușist după 1977 și, poate, chiar mai înainte — este incontestabila. Ceea ce nu înseamnă însă ca nucleul dur leninist-stalinist este abandonat (cu excepția culturii și a politicii fata de naționalitățile conlocuitoare). Îndepărtarea de marxismul genuin nu poate fi invocata ca argument în susținerea caracterului non-comunist al unui regim politic pentru ca însăși punerea în practica de către Lenin și Stalin a marxismului a presupus reciclarea lui, adaptarea la condițiile istorice date, “ducerea lui mai departe” (cum suna clișeul propagandistic), dar nicidecum renunțarea la principiile de baza. Prin urmare, oricât de neplăcut ar fi pentru toţi cei ce prețuiesc marxismul (printre care, fără să fiu marxist, mă

prenumăr), în experiența comunismului real, demarxizarea nu a însemnat câtuși de puțin o decomunizare.

Dimpotrivă, trebuie să admitem ca, prin multe trăsături ale sale, comunismul leninist-stalinist (de formula brejneviana ori ceaușista) a reprezentat o varianta autoritara, totalitara, tipica a comunismului real: într-un cuvânt, a fost, în ultima instanța, un extremism de stânga.

Schimbând perspectiva și recunoscând tendința apăsat naționalista din cultura și uneori chiar și din ideologie a acestui regim, putem sa-l consideram un regim naționalist? Procedând astfel, am risca un alt tip de confuzie și, oricum, am atenta la memoria unor politicieni anteriori, precum Iuliu Maniu, de pilda, care au fost adepții unui naționalism moderat, compatibil cu democrația burgheza și subsumabil — e adevărat, nu fără anumite accidente ori excepții[60] — exigentelor ei. De fapt, nu (atât) prin declarațiile oficiale, cat prin încurajarea în ultimii ani a exprimării unui naționalism agresiv și xenofob, regimul ceaușist poate fi clasat și ca un extremism de dreapta: și nu datorita unor manifestări întâmplătoare, ci unei politici ferme vizând, pe de o parte, reducerea

[60] Cum ar fi compromisul provizoriu cu legionarii sau neîndeplinirea pana la capăt a promisiunilor în ce privește drepturile naționalităților din Declarația de la Alba-Iulia din 1918.

drepturilor naționalităților conlocuitoare, pe de alta parte, descurajarea și chiar interdicția progresiva a contactelor[61] cetățenilor romani cu străinii și cu străinătatea.

Așadar, cu toate ca în discursul oficial retorica comunista se amesteca intens cu retorica naționalista sau chiar era întrecuta de către aceasta, cu toate ca “discursul naționalist l-a întrecut în forța pe celălalt”, cum notează Katherine Verdery, ceea ce trăiam noi, cetățenii României, în anii ’80 era un comunism de război pentru care nu exista antecedente pe teritoriul României, nici măcar în perioadele de dictatura de la începutul anilor ’40.

Am fost martorii, victimele și, unii dintre noi, — conștient sau inconștient, succesiv ori simultan — actanții unui neostalinism și ai unui naționalism extremist ce poate fi considerat, la rigoare, neofascism. Dar cadrul în care a avut loc o asemenea fuziune, care, pentru unii comentatori, este una împotriva naturii, iar pentru alții, dimpotrivă, apare ca fireasca în măsura în care extremismele se întâlnesc, repet, cadrul în care s-a dezvoltat și s-a impus o astfel

[61] Pe lângă intensificarea ascultării telefonice și a controlului corespondentei private, este de semnalat măsura (prelucrata cu insistenta în toate întreprinderile și instituțiile statului) care ii obliga pe toți salariații ce se întâlneau cu străini să informeze printr-o “nota de relație” pe șeful instituției sau întreprinderii în legătura cu scopul, conținutul, durata, locul întâlnirii respective.

de alăturare, a fost comunismul real, acceptat, adică suportat de o populație tot mai terorizata (inclusiv prin înfometare și frig) și de o intelectualitate disperată și dezunită, incapabilă să găsească soluția unei solidarități mai largi. Comunismul real a făcut, prin urmare, posibila o asemenea "struțo-cămila" — și nu pentru un an-doi, ci pentru mai bine de 10 ani.

Natura regimului a fost cat se poate de clar relevata[62] de posteritatea să în perioada imediat postrevoluționara. La începutul anilor '90, Ceaușescu a fost revendicat atât de Partidul România Mare (condus de Corneliu Vadim Tudor), cat și de Partidul Socialist al Muncii (condus de Ilie Verdeț, fost prim-ministru și colaborator apropiat lui Ceaușescu, și de Adrian Păunescu, glorificatorul antum și postum al dictatorului). Din nou extrema dreapta se întâlnea cu extrema stânga, aceasta din urma împrumutând chiar, la un moment dat, celei dintâi anumite refrene xenofobe.

---

[62] În genere, se poate afirma ca primii ani de după revoluție — și însăși epoca de tranziție din care, din păcate, încă n-am reușit să ieșim — au constituit un revelator al opțiunilor de profunzime ale fiecăruia în timpul trecutului regim.

Teroarea generalizata crea, într-un fel, condiții egale pentru toți: nimeni nu era, de fapt, sigur, chiar dacă anumite relații sociale privilegiate sau anumite compromisuri tacite îi apărau pe unii.

Deși multe lucruri rămân încă neclare, chiar misterioase, libertatea oferita egal tuturor a făcut o oarecare lumina în sensul ca s-a putut vedea cine si-a permis (si cine nu) să se folosească de ea.

Dar o definire post-festum cel puțin la fel de elocventa a vechiului regim se poate descoperi în marele gol intelectual din jurul atât al ideilor socialiste, cat și al celor naționaliste. Chiar dacă o ideologie social-democrata ar avea șanse reale de a atrage pe tineri, lipsa adevăratelor convingerilor social-democrate[63] a mai tuturor protagoniștilor partidelor care se pretind a fi astfel îi îndepărtează, cei atrași fiind numai oportuniștii. În partea cealaltă, absenta intelectualilor este încă mai evidenta, extremismul naționalist monopolizând ideea de patrie, de națiune, de tradiție etc. — și abuzând în continuare de o retorica pe care aproape toata lumea o credea obosita, istovita, perimata.

(VII)

[63] Ce credibilitate pot avea acești oameni politici care pretind a fi de stânga și care nu întreprind mai nimic spre a reduce inegalitatea sociala crescânda, spre a împiedica polarizarea periculoasa a societății, dimpotrivă, profita din plin de aceasta situație, perpetuând-o și agravând-o prin propria lor geometric-progresiva înavuțire?
Succesul repurtat la ultimele alegeri (2000) nu verifica decât nevoia de alternanta politica a unei populații dezorientate și dezamăgite, în măsura în care guvernanții anteriori nu s-au dovedit a fi fost cu aproape nimic mai buni în planul masurilor menite sa-l "atingă", adică sa-l rezolve pe omul simplu.

A fost Noica un "guru" al ceaușismului?

"Dar cine nu știe ca regimul comunist — încă de pe vremea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej și apoi, masiv, sub cel ceaușist — n-a avut mai nimic comun cu doctrina socialista genuina și nici cu stânga tradiționala social-democrata...", scrie Z. Ornea,[64] regretatul și remarcabilul istoric al culturii românești din ultimele doua secole. Deși la prima vedere s-ar părea ca avem de-a face aici cu o negare globala a legitimității marxiste a regimului comunist din România — ceea ce ar deschide o alta lunga și pasionanta discuție -, înțelegem din contextul articolului ca ea vizează numai ultima parte a domniei lui Dej și, în întregime, perioada ceaușista.

Oricum, cu "stânga tradiționala social-democrata", regimul comunist autohton n-a avut pe toata durata lui nici o legătura. Vorbim, se înțelege, de implicații programatice și practice (de practica politica propriu-zisa), de oameni, de influente etc., deci despre relații interne, nu de relații diplomatice între PCR și astfel de partide din Occident. Mai mult, reprezentanții autentici ai social-democrației românești au fost închiși îndată după 1948, alături de membrii celorlalte partide democratice.

---

[64] Z. Ornea — Meditații pe marginea unei scrisori, în *Dilema din 16-22 febr. 2001, p. 11.*

Procedura n-a fost una originala, ea a fost teoretizata și practicata de Lenin în raporturile Partidului Comunist ("bolșevic") cu social-democrația (Bund-ul) din Rusia, cu "menșevicii" etc. așa se explica faptul ca în URSS, în România și în cele mai multe dintre țările socialiste satelite nu s-a putut dezvolta o gândire de stânga necomunista: principiul funcționa implacabil — "cine nu e cu noi nu poate fi decât împotriva noastră".[65]

Revenind la afirmația inițiala și înțelegând prin "doctrina socialista genuina" marxismul însuși, neprelucrat, nedeformat de Lenin și de Stalin — deși el, marxismul, ne-a fost "servit" în aceasta formula "îmbogățită" -, ar însemna să admitem prin excludere ca, înainte de sciziunea cu Moscova, deci, în anii '50, regimul era consecvent cu "doctrina socialista genuina".

Daca ar fi așa, ar fi foarte trist pentru respectiva doctrina, oricât de genuina, pentru ca știm ce au reprezentat acei ani. Scrie mai departe Z. Ornea: "S-ar fi bucurat oare C. Noica, în vremea ceaușismului, de statutul lui de guru, de nu se întâlnea, în temele tratate (inclusiv în Ontologia sa) cu naționalismul ceaușist, care i-a deschis calea?".

---

[65] Reapariția la un moment dat pe scena politica a lui Stefan Voitec, fost social-democrat (prezenta strict decorativa, de altfel), nu nuanțează cu nimic aprecierea de mai sus.

Recunosc ca aici nu înțeleg ce se reproșează și cui? Lui Noica, faptul ca s-a bucurat de un anumit statut, ori regimului, ca i l-a acordat; filosofului, ca se întâlnea, în temele tratate, cu naționalismul ceaușist, sau naționalismului ceaușist, ca "i-a deschis calea"?

Cum termenul însuși de "guru" poate fi înțeles în mai multe feluri, să încercam sa-l precizam în funcție de realități. Noica, filosof specializat în logica, în ontologie și în filosofia limbii, în același timp publicist cu o orientare de extrema dreapta în perioada interbelica, după ce "s-a bucurat" (în anii '50) de domiciliu forțat (la Câmpulung Muscel) și de închisoare (1958-1964), a reușit să colaboreze la reviste, să-și publice cărțile, dar nu să conferențieze, de pilda, la vreo universitate.

Statutul sau de "guru" a fost extrem de limitat și permanent supravegheat. Dacă acea întâlnire, de care vorbește Z. Ornea, între "temele" filosofului și temele naționalismului ceaușist s-ar fi produs cu adevărat, atunci Constantin Noica ar fi trebuit să devina un fel de ideolog oficial al Partidului sau măcar o "eminenta cenușie", un mentor al respectivei ideologii partinice, dacă nu cumva al lui Ceaușescu însuși.

Or, el n-a fost mentor decât pentru o mana de tineri intelectuali care, la acea data, nu erau decât promisiuni. Locuia într-o cămăruța dintr-o cabana montana (Păltiniș) unde era vizitat de acești discipoli

și de alți tineri în căutare de maestru. A fost un tolerat, nu un răsfățat al regimului. A-l situa în continuitatea sau chiar în întâmpinarea ideologiei ceaușiste reprezintă o ipoteza incitanta, dar excesiva.

De ce n-a obținut C. Noica sprijin pentru proiectele sale dacă acestea erau convenabile politicii ceaușiste? Ar fi fost o problema pentru un regim puternic centralizat (si absolutist) să-i satisfacă ambițiile de "antrenor cultural", adică să-i "dea pe mana" 20-30 de tineri ca să-i învețe grecește și nemțește și să-i introducă în istoria filosofiei? Ori să accepte o alta inițiativa noiciana — înființarea la Sibiu a unei universități pentru vârsta a treia?

Adevărul este ca regimul n-a vrut sa-l instituționalizeze în nici un fel pe Constantin Noica, nici măcar undeva în provincie, în vreo parohie culturala cu totul oarecare. Cărțile i-au fost publicate în tiraje reduse și fără vreun efort de promovare[66] din partea oficialității. Marginalitatea lui a fost reala și mai mult decât consimțita: asumata încă din tinerețe, într-o epoca de libertate, când ar fi putut să aleagă și

[66] În 1979, fiind ales în juriul desemnat spre a acorda premiile Uniunii Scriitorilor, am asistat la o mobilizare semnificativa de forte tocmai în vederea neacordării unui premiu lui Noica; a fost vorba și de o manevra greșita a susținătorilor lui, dar și de presiuni ale "organelor", care nu voiau acest nume în palmaresul oficial. Pana la urma, lui Noica i s-a decernat, totuși, premiul pentru eseu al Asociației Scriitorilor din București.

altfel. încă în prima să carte (Mathesis sau bucuriile simple, 1934), el ținea să afirme ca "biografia nu are sens", ca istoria este alături de realitatea spirituala: pentru ca ea e în planul duratei, și nu al adevărului.[67]

În convorbirile cu discipolii săi nu încetează să spună ca si-a trăit ideile "fără rest", "fără balast biografic".[68] Prin urmare, atunci când cere, intra-un text învăluit intra-un nobil lirism testamentar, ca toţi eventualii săi exegeți să nu tina seama de biografia lui "ce nu are conținut, în buna parte, din voința proprie",[69] el trebuie crezut pe cuvânt, chiar dacă sau mai ales dacă vedem în aceasta solicitare (si) o disociere tăcuta de ieșirea în arena politica din anii '30, un mod oblic de a arunca publicistica să prolegionara în nesemnificativ și, în orice caz, în afara operei asumate. Cu excepția acelui moment de (grava) inconsecventa, putem spune ca refuzul biograficului este (la el) confirmat de biografie.

Paradoxul este însă ca acest gânditor al cărui demers constant pare să fie unul de separare radicala între filosofie și viată — până la un fel de reducționism logic (nu numai ontologic) a încercat să trăiască aceasta filosofie. Între filosofia lui și biografia

---

67 C. Noica — Mathesis sau bucuriile simple (1934), *ed. a II-a, Humanitas, 1992, p. 38.*

68 A. Pleșu — Limba pasărilor, Humanitas, *1994, p. 195.*

69 C. Noica — Viată Romanească, *nr. 3, 1988, p. 10.*

lui exista o unitate fundamentala. Deși filosoful încearcă să "potolească" și chiar să anuleze "omulețul" care-i sta la origine, "omulețul" rezista tocmai pentru ca se pune "fără rest" în serviciul filosofului. Exemplaritatea lui C.

Noica nu sta, cred, în faptul ca "omulețul Noica exista" pur și simplu (cum crede Andrei Pleșu), ci în legato-ul pe care îl stabilește cu gânditorul purtând același nume. Biografia lui este semnificativa într-adevăr, dar nu în sine, ca "simpla existenta", ca prezenta a unei persoane, ci tocmai datorita acestui acord esențial cu un mod de a gândi, cu o opera.

E adevărat ca Noica si-a trasat de la început (cu excepția acelei rătăciri iresponsabile de la sfârșitul deceniului al patrulea) o orbita pe care evoluția lui să nu fie tulburata de interferentele cu istoria. În reprezentarea sa, cultura și istoria nu se întâlnesc, mai bine zis, istoria îl interesează doar în măsura în care devine cultura. Chiar modul sau de a problematiza identitatea romanească a fost și a rămas unul atemporal. Cu toate ca puterea de abstragere a scrisului — și a persoanei sale — a fost mare, el n-avea cum să evite impactul lor asupra prezentului, adică istoricitatea receptării înseși.

Când, în vara lui 1968, apăreau în *România literară* primele eseuri din ceea ce avea să devina în 1970 Rostirea filosofica romanească, ecourile în rândurile

intelectualilor (si îndeosebi ale tinerilor) au fost puternice. Abia ieșiți din teroarea dogmatica, am resimțit încercarea lui Noica de "ilustrare" a limbii romane ca pe o revelație încurajatoare.

Suntem prost așezați din punct de vedere geografic și istoric, părea să spună autorul, dar suntem bine așezați în spiritual. Aveam, fără îndoială, nevoie să fim reconfortați în acest plan după uzurparea politica-ideologica anterioara a valorilor naționale.

O restaurare implicita și chiar explicita a acestor valori avea loc în cărțile[70] lui Noica, o descoperire a potențialului meditativ al unor opere fundamentale (Eminescu, Brâncuși), al tezaurului folcloric autohton, al limbii însesi. Aceste cârti au constituit în anii '70 nucleul unui efort de reconstrucție identitara, de (re)definire a specificității culturale românești. Viziunea lui Noica era rodul unor meditații mai vechi, ea reactualiza, de fapt, o problematica interbelica și conferea o legitimitate intelectuala, o demnitate filosofica ideii naționale.

Deși discursul sau avea o înălțime intangibila în raport cu publicistica oficiala, pledoaria să a început să fie resimțita în anii '80 ca un fel de a autoriza

[70] Rostirea filosofica romanească, *Editura Științifica, 1970*, Creație și frumos în rostirea filosofica romanească, *Editura Eminescu, 1973*, Sentimentul romanesc al ființei, *Editura Eminescu, 1978*, Spiritul romanesc la cumpătul vremii, *Univers, 1979*.

tendința naționalista a regimului ceaușist. Cărțile și articolele sale au fost, de altfel, recuperate cu promptitudine de către partizanii autohtonismului și ai protocronismului, fără ca vreo reacție de disociere a autorului lor să se producă în mod public.

Dar pentru orice cunoscător al lui Noica era evident ca el nu scria pentru a fi pe placul regimului, ci continua să scrie ceea ce gândea de la început, fără a putea fi bănuit de conformism sau, cu atât mai puțin, de oportunism. El nu a făcut doar apologia romanității, ci și critica ei.

A vorbit despre "netrebnicia romanească" și despre "somnul romanesc", recomandând, printre altele, alipirea spirituala a Regatului la Ardeal, ca la partea cea mai treaza a acestui popor. Perseverenta lui Noica de a elabora, pe baza unor mai vechi intuiții și sub un regim comunist tot mai atras de promisiunile populiste ale naționalismului, o ontologie a romanității a stârnit printre altele și reacția discipolului sau Gabriel Liiceanu, care, chiar în paginile Jurnalului de la Păltiniș, menit să promoveze figura filosofului și influenta scolii sale, deplânge faptul ca mesajul noician poate fi invocat "din doua direcții diferite" și ca filosoful însuși s-a "complăcut"

într-o astfel de ambivalenta, "cu o iresponsabila gratie".[71]

Mai mult, discipolul resimte ca pe o "trădare" inițiativa lui Noica de a întrupa "in regional un efort de universalizare (europenizare) culturala care la noi nu a fost niciodată dus până la capăt, ci doar reluat ca un blestem mereu de la început".[72]

Pentru Noica nu putea fi însă vorba de vreo trădare, de vreo contradicție sau inconsecventa. "Eu stau pe poziția 'veche' a obținerii universalului prin idiomatic, prin național, declara el (...) A atinge universalul de pe pozițiile idiomaticului este însuși principiul spiritului."[73]

Aceasta opinie ar necesita o discuție mai lunga decât ne putem îngădui în contextul de fata. Doua observații se cer, totuși, neapărat făcute: prima este ca universalul nu e nici respins, nici neglijat, doar ca nu e vizat pe o cale generica, internaționalista, ci pe una pacifistă; a doua remarca se refera la tradiția acestei poziții în cultura romana. Noica da o expresie epurata, filosofica unei concepții dominante în critica autohtona de la Ibrăileanu și Iorga la G. Călinescu:

---

[71] Gabriel Liiceanu — Jurnalul de la Păltiniș, *Cartea Romanească, 1983, p. 138.*

[72] *Op. cit., p. 137.*

[73] *Op. cit., p. 208.*

accesul la universalitate e condiționat de specificitatea naționala.

Coerenta poziției lui Noica, absenta conflictului între autohtonism și europenism sunt susținute de un alt discipol noician, Andrei Pleșu. Acesta subliniază "buna situare a lui Noica în perimetrul spiritului național" și o explica tocmai prin buna lui plasare (concomitenta) în universalitate: "Geniul locului' nu e un chip al particularului, ci e universalul însuși și anume universalul concret".[74] Prin urmare, nu e vorba să regăsim în ontologia să generala modul de gândire din ontologia (sa) romanească, ci invers — să vedem în Sentimentul romanesc al ființei o aplicație a Devenirii intru ființa.

Nu aceeași este și părerea Alexandrei Laignel-Lavastine, autoarea celei mai profunde și mai incitante exegeze a lui Noica din cate s-au scris până acum. Ea recunoaște ca filosoful roman a încercat mereu "sa împace optica ființei cu optica națiunii", dar considera ca, de-a lungul întregii sale activități, în anii '80, ca și în anii '30, "a favorizat întotdeauna cauza națiunii (a unității sale, a recunoașterii sale etc.) și a devenirii sale moderne, în detrimentul cauzei libertății individuale, a apartenentelor locale și culturale, a lumii ca lume...".

Prin urmare, itinerarul sau spiritual ii apare cercetătoarei franceze ca fiind "sfâșiat între o filosofie a ființei și o filosofie a națiunii".[75] Iar aceasta sfâșiere se găsește în chipul cel mai elocvent în "tensiunea dintre tematica romanească și tematica europeana",[76] în ciuda strădaniei autorului de a rămâne fidel atât culturii românești, cat și culturii europene.

Consecventa gândirii lui Noica nu o scutește de implicații nedorite și negative: contextul social-politic conotează câteva din asertiunile autorului în raport cu care ceaușismul se constituie ca o circumstanța agravanta, nu atenuanta. Diatribele[77] noiciene împotriva unui Occident acuzat ca se desparte de cultura care l-a definit în trecut sunau teribil de fals și — în ciuda intențiilor — penibil de conformist în România de la sfârșitul anilor '80, anii închistării și indigentei maxime.

---

74 Andrei Pleșu — Constantin Noica și dialectica limitativei, *Dilema, 17-23 dec. 1993, p. 3.*

75 Alexandra Laignel-Lavastine — Filosofie și naționalism. Paradoxul Noica, *Humanitas, 1998, pp. 372-372.*

76 *Op. cit., p. 53.*

77 Textul cel mai reprezentativ pentru atitudinea să fata de o "Europa bolnava, aproape isterizata" este Scrisoarea către un intelectual din Occident, publicata în Viată Romanească din iulie 1987. Iată un scurt extras: "... Dar nu știți nici pe cine să învinovățiți. Între timp, urâțiți lumea și degradați aceasta reușita de neasemuit care este cultura europeana. De doua generații, tineretul vostru (...) este aruncat de voi pe străzi și isterizat. Voi nu ați știut să scoateți la lumina contra partea de glorie a culturii noastre".

Reacția intelectualilor romani fata de o asemenea poziție a fost una de consternare: Ion Negoițescu o exprima cat se poate de clar din exilul sau münchenez: "Exista oare astăzi pe lume — se întreabă retoric Ion Negoițescu — vreo tara mai vădit prada catastrofei decât România? — dacă e să vorbim, cu Noica, despre catastrofă și ce să înțeleagă romanii când citesc, sub pana filosofului lor, apostrofa adresata de el occidentalilor: urâțiți lumea (...)"?

Unde oare s-a urâțit și se urâțește lumea mai fără crutare și mai sistematic decât în patria lui Noica? Unde oare este mai degradata azi cultura europeana decât în tara în care tocmai monumentele de semnificație și valoare europeana sunt tot mai sistematic și fără indurare dărâmate ori mutilate în fel și chip?".[78]

Ei bine, în reprezentarea lui C. Noica, tocmai în spațiul cultural al acestei tari pare să se fi retras potențialul creator european. Pe lângă adoptarea unor lamentabile clișee cu privire la Occident ("societatea lui bye-bye", "Germania untului"), Noica se instalează cu aceeași gratie intra-un enorm echivoc, încă o data convenabil regimului: suntem săraci, o ducem greu, nu avem, printre altele, unt (ne lasă el să înţelegem), dar, în schimb, avem cultura, de vreme ce acea

---

[78] Ion Negoițescu — în cunoștința de cauza, *Dacia, 1990, p. 98.*

Germanie a culturii poate fi găsită mai degrabă la noi.[79] A (re)institui o asemenea confruntare în 1987[80] și a o transa în favoarea culturii romane a acelei epoci (si, implicit, în favoarea României ceaușiste) însemna nu doar o proba de optimism cam iresponsabil,[81] dar și "o ofensa la adresa libertății ca atare".[82]

Acesta este, prin urmare, Constantin Noica, figura emblematica pentru situația și situarea intelectualului roman în fata dictaturii, așa cum, în anii '50, Mihai Ralea, G. Călinescu sau Tudor Vianu au fost — fiecare în felul sau — reprezentativi pentru același tip de condiționări și de opțiuni.

Opera noiciana își păstrează o altitudine spirituala și o valoare intelectuala care ii asigura perenitatea. În cuprinsul ei exista însă și texte care cad prost, adică fals, în actualitate și chiar intra-un conjunctural de care nu se vor mai putea desprinde. Până la urma, importanta lui Noica, dincolo de ontologia să generala și de aceea regionala — deși nu independent de ele -,

---

79 "... Astăzi, de cate ori întâlnesc un intelectual neamț de la noi care vrea să plece în Germania, îl întreb: ‘in ce Germanie vrei să pleci? în Germania untului sau în Germania culturii?. Iar dacă îmi răspunde ca în aceea a culturii, ii spun ca, paradoxal, o poate găsi mai lesne aici’." *(Jurnalul de la Păltiniș, p. 136)*

80 La trei decenii după schimbul epistolar cu Emil Cioran.

81 Deși nu putem îndepărta cu totul bănuiala ca e vorba despre un optimism im Trotz, un optimism în ciuda tuturor evidentelor potrivnice.

82 Ion Negoițescu, *op. cit., p. 98.*

consta în însăși prezenta să în România totalitara, în alegerea pe care a făcut-o de a rămâne aici, iradiant și tangibil.

De la "Cine nu e cu noi e împotriva noastră" la "Cine nu e împotriva noastră e cu noi"

Dar Noica nu servește în acest context decât ca exemplu și, la rândul meu, o sa-mi îngădui sa-l folosesc în acest fel punând următoarea întrebare: între un regim care îl tolerează pe Noica fie și cu un statut de "guru", cu riscul, adică, de a face discipoli, și un alt regim care îl exclude și, când nu-l exclude, îl închide pe Noica — nici măcar pentru articolele sale prolegionare (articole, totuși, nu fapte), ci pentru colportarea unor cârti -, care este de preferat?

Sigur, e vorba de doua rele, dar trebuie, oare, să fii neapărat noician ca sa-l alegi pe cel dintâi? Nu cumva se pune aici problema alegerii între dogma și existenta, între primatul ideologiei (oricât de pura sau genuina) și posibilitatea culturii (care e întotdeauna mai complexa, mai greu reductibila, mai nesubsumabilă)? Nu e vorba aici, după toate și peste toate, de supraviețuire intelectuala?

Despre posteritatea lui Noica și a altora ca el vom mai vorbi. Acum ne mai rămâne doar să (ne) întrebam ce se întâmpla dacă Noica murea în închisoare (ca atâția alții, ca Mircea Vulcănescu, Gh. Brătianu etc.): ar fi fost atmosfera culturala locala mai pura, mai rodnica, mai stimulatoare? Ar fi fost mai bine să nu "i se deschidă calea" lui Noica? E verosimila ipoteza ca, rămânând pur și dur, ca în anii '50, regimul comunist n-ar fi capotat lamentabil?

Vrând-nevrând, apele trebuie despărțite cat se poate de clar și cei mai fideli marxiști cred ca s-ar cuveni să admită — oricât de vie este încă pentru noi toţi mizeria materiala și spirituala a ceaușismului și oricât sensibilitatea lor ideologica a fost mai rănită decât a noastră, a celorlalți — ca între un regim consecvent ideologic, dogmatic și terorist în moduri dintre cele mai largi și mai brutale, dotat cu o cenzura ferma, compacta, impenetrabila, și un alt regim, tot comunist, deși cu deviații naționaliste și chiar xenofobe, însă fără intensitatea anterioara a terorii (ba chiar cu perioade de oarecare relaxare) și cu libertăți de expresie literară, artistică și culturală mult mai întinse ca înainte, e de preferat cel de-al doilea.

Nu este, bineînțeles, meritul lui Ceaușescu: acesta nu era deloc mai puțin crud sau mai luminat decât Gheorghiu-Dej. Dimpotrivă, se știe ca a fost, printre altele, promotorul unor represiuni sângeroase

împotriva țăranilor care întârziau să accepte colectivizarea.

Mai mult, ca lider absolut al României a dispus arestarea, anchetarea și dislocarea greviștilor din Valea Jiului în 1977, ca și a muncitorilor brașoveni revoltați în 1987. E o consecința a timpului însuși, a maturizării regimurilor comuniste din Europa de Est, a modificării raporturilor de forte pe plan mondial etc. Cine neaga, prin urmare, caracterul comunist al regimului ceaușist exprima, voit sau nevoit, o nostalgie după "adevăratul" comunism care s-a întrupat pe aceste meleaguri în anii de (dis)gratie '50 și a justificat cu o ideologie "revoluționara" un genocid (nu numai) cultural.

Diferența esențiala între cele doua mari perioade ale comunismului din România cred ca trebuie căutata în schimbarea, neteoretizata, a vechiului principiu adoptat de revoluționarii de profesie la început — "Cine nu e cu noi e împotriva noastră" -, care devine cu timpul și tot mai vizibil în anii din urma — "Cine nu e împotriva noastră e cu noi". Este chiar trecerea de la ideea luptei de clasa (ce se ascuțea continuu) la ideea "unității întregului popor" (bineînțeles, în jurul Partidului).

"Cine nu e împotriva noastră e cu noi" a fost principiul tacit al resolidarizării naționale în anii '60. Dar dacă atunci, în anii '60, aceasta (re)orientare de

ansamblu a politicii PCR își arata fata toleranta și benefica, în anii '80, după grevele din Valea Jiului și, cu atât mai mult, după revolta de la Brașov, fata ei malefica se lasă descoperita din plin: solidaritatea naționala a ajuns să însemne până la urma solidaritatea cu teroarea de masa practicata în numele ei.

Desigur, teroarea era diferita de aceea din anii '50, în sensul ca acum întreaga concentrare de forte securistice viza cu precădere descurajarea și împiedicarea atitudinilor publice de protest, a oricărei tentative de solidarizare sociala; chiar dacă toate libertățile individuale erau calcate în picioare, chiar dacă se violau fără scrupule corespondenta privata și intimitatea familiala, câtă vreme refuzul ori protestul nu deveneau publice, nu erau sancționate direct.[83]

În plus, o anumita notorietate asigura și o anumita protecție, spre a nu spune chiar o anumita impunitate — ceea ce nu se întâmpla înainte, în anii '50. Manipularea diversionista a ideii naționale de către Puterea comunista atinge punctul culminant spre sfârșitul anilor '80 și nu se poate spune ca n-a fost eficienta. Solidaritatea naționala vaga, abstracta la care invita Puterea se opunea, de fapt, solidarității

[83] Au existat, bineînțeles, și excepții: cazul inginerului Ursu este flagrant (si aberant prin chiar absenta unui pericol social al notațiilor sale zilnice).

concrete de care aveau nevoie oamenii lipsiți de putere.

"Cine nu e împotriva noastră e cu noi": aceasta formula conține și dezvăluie în același timp întreaga, profunda ambiguitate a "rezistentei prin cultura".

(VIII)

Destalinizarea: soluția romanească

Cineva ar putea să întrebe — și eu însumi m-am întrebat la început — dacă nu e vorba de o pura coincidenta între slăbirea terorii și acreditarea ideii naționale, dacă cele doua mișcări ori schimbări în strategia PCR nu erau separate, independente una de alta, întâlnirea lor fiind pur întâmplătoare. Se putea însă lansa ideea naționala în condițiile terorii de clasa, ale dictaturii proletariatului? Ori se mai putea menține teroarea în formele ei agresive câtă vreme principiul unității naționale tindea să înlocuiască fantoma "dușmanului de clasa"?

Nu e vorba aici de o simpla coincidenta, ci de o convergenta istorica: în România anilor '60, slăbirea terorii a mers mana-n-mana cu scoaterea ideii naționale din "lada de gunoi a istoriei", acolo unde fusese aruncata împreuna cu alte idei, precum

multipartidismul, de pilda, și cu înseși partidele istorice; liberalizarea (câtă a fost) a luat în primul rând forma reabilitării naționalului.

Subliniind relația între cele doua tendințe, nu vreau să susțin ca ea este necesara și ca o alta relație sau o alta cale de dezvoltare ar fi fost imposibila ori inimaginabila. Reducerea terorii a fost peste tot în lagărul socialist o consecința a unui proces complicat și adeseori confuz (văzut din afara), care s-a numit destalinizare și care s-a înfăptuit în maniere diferite de la o tara la alta. În România comunista s-a petrecut un fenomen ciudat, unic: nu numai ca un asemenea proces n-a condus atunci la schimbarea șefului și a grupului aflat la conducerea partidului — ca în Polonia, Cehoslovacia, Ungaria -, nu numai ca n-a avut loc aproape nici un fel de relaxare ideologica sau de (auto)critica a trecutului imediat, cu excesele și abuzurile lui grave, dar conducătorii ramași la putere (după ce s-au scuturat de unii dintre coechipierii concurențiali cu acuzația de "deviaționiști de dreapta" — de dreapta, nu de stânga, așa cum ar fi fost în logica destalinizării normale), s-au lansat în 1958 într-o acțiune dura și demonstrativa de combatere a "liberalismului și intelectualismului burghez", care nu poate fi numita altfel decât o destalinizare sau o fortificare a stalinismului păstrat aproape intact, nealterat de vreo măsura liberalizanta, până atunci.

A fost reacția de apărare (disperata și furibunda în același timp) a lui Gheorghiu-Dej, care se temea să nu fie el însuși victima a destalinizării. Reușita acestei manevre dovedește, printre altele, încă o data, ca nu principiile contează în lumea și în lupta comunista, ci oamenii și relațiile acestora cu puterea, altfel spus, controlul puterii înăuntrul Puterii.[84] Oricum, valul de teroare din România anului 1958 a fost ultimul care a trecut peste o tara comunista europeana (daca ignoram Albania). Despre destalinizare, așa cum a fost ea pusa în practica de Gheorghiu-Dej și acoliții lui, se poate spune — cu vorbele lui Sartre, referitoare la alte contexte politice — ca ea, într-adevăr, "stalinizează pe destalinizatori".

Restalinizarea anacronica a lui Gheorghiu-Dej ca răspuns la curentul general al destalinizării inițiat de Hrușciov în Uniunea Sovietica nu poate să nu fie pusa în legătura și cu decizia conducătorilor sovietici de a-si retrage trupele de pe teritoriul României. Desigur ca o asemenea decizie n-ar fi fost luata dacă nu s-ar fi produs reconcilierea cu Iugoslavia lui Tito,

[84] Este ceea ce se va întâmpla și mai târziu, în martie 1965, când, la moartea lui Gheorghiu-Dej, se produce (auto)desemnarea ca succesor a lui Nicolae Ceaușescu. Se pare ca avem de a face cu un fel de soluție romanească a transferului de putere, caci, după 22 decembrie 1989, s-a petrecut ceva asemănător. N-au rămas la putere aceiași oameni, aceeași clasa politica, descotorosita doar de vârfurile pe care le-au impus Ceaușescu și "sinistra" lui soție?

reconciliere ale cărei consecințe strategico-militare vor fi fost luate în seama. Dar e de presupus ca cererea parții romane n-ar fi fost acceptata dacă sovieticii n-ar fi primit asigurări ferme în legătura cu stabilitatea regimului comunist în România și cu consecventa politicii sale interne. Or, ce proba mai convingătoare de fidelitate marxist-leninista decât un nou val de teroare revoluționara?

Gheorghiu-Dej refuza să primească lecția lui Hrușciov pentru ca refuza să admită ca în România s-ar fi produs crime ori abuzuri ori ca s-ar fi desfășurat vreun cult al personalității, așa cum s-a întâmplat în URSS pe vremea lui Stalin.[85] Recunoașteri de acest fel l-ar fi costat mai mult ca sigur pierderea puterii, caci, conform procedurii comuniste tradiționale, erorile trecutului nu pot fi asumate de un conducător aflat încă în funcție, ci doar în postura de acuzat (si

---

[85] Îmi aduc aminte ca, în 1959 sau 1960, câțiva colegi de-ai mei de la secția de critica literara a Facultății de Filologie din București au compus scenariul unui proces literar (se purta pe atunci acest gen de dramatizare publica, bineînțeles puternic ideologizata), pornind de la romanul Bătălie în marș al Galinei Nicolaeva, faimos în epoca pentru problematica lui curajoasa, demascatoare a abuzurilor și a tragediilor personale și colective din epoca stalinista. Textul procesului literar respectiv (scris la comanda) urma să apară în ziarul *Scânteia* tineretului, sub titlul Pe banca acuzării — închistarea și rutina (sau cam așa ceva). Nu numai ca textul respectiv n-a apărut, dar conducerea ziarului a fost mustrata de către responsabilii de la Comitetul Central pentru o asemenea inițiativa "lipsita de actualitate în contextul tarii noastre".

condamnat), acuzatorul fiind chiar succesorul sau. La baza acestui ritual se afla principiul comunist (si birocratic) ca numai oamenii pot greși, Partidul niciodată. Refuzând destalinizarea în 1958, Gheorghiu Dej o accepta însă mai târziu, la începutul anilor '60, când o leagă însă de pregătirea mișcării complexe și delicate de (relativa) desprindere de Moscova.

In felul acesta, destalinizarea apărea ca o inițiativa personala și naționala, nu ca rezultat al unei tendințe inițiate și încurajate de Fratele cel Mare. Destalinizarea devenea o componenta a politicii de autonomizare treptata fata de directivele Centrului și cu deosebire fata de sarcinile economice atribuite României în cadrul CAER.[86] Procesul de liberalizare (restrânsa, limitata, sever controlata) din România a fost pus de la început în legătura cu ideea naționala și cu un antisovietism mocnit.

Mi se pare important să remarcam o anumita simetrie în modul de a reactiona al conducătorilor romani la îndemnurile de liberalizare venite nu din alta parte decât din însăși "tara socialismului victorios", din imperiul tutelar. Peste doua decenii, N. Ceaușescu (care a preluat cu ardoare direcția

---

[86] O ampla și spectaculoasa dezbatere publica, un veritabil scandal (in condițiile mediatice proprii socialismului de stat: sobrietate, impersonalitate, perspectiva minimalizatoare etc.) a avut loc în

naționala de la Gheorghiu-Dej) respinge și el sugestiile lui Gorbaciov în direcția transparentei și a reformei, încercând să trezească din nou vechi resentimente antirusești și antisovietice ale romanilor, mizând, altfel spus, tot pe ideea naționala și înăsprind, în același timp, mijloacele de supraveghere în masa.

Numai ca situația e diferita acum în chip radical: destalinizarea lui Gorbaciov nu mai seamănă cu aceea a lui Hrușciov, liberalizarea propusa de el era una autentica, reforma (Perestroika) se voia structurala. și conjunctura internaționala era alta, nu mai eram în plin "război rece", teza "sferelor de influenta" și a "suveranității limitate" era serios contracarata de aceea a dreptului popoarelor la autodeterminare, iar aceasta din urma de drepturile omului pur și simplu. În plus, economia romanească era în pragul colapsului, nivelul de trai al populației era jalnic. Șansele lui Ceaușescu de a se menține la putere erau minime.

Oricum, nu ne rămâne decât să constatam ca inițiativele de liberalizare a regimului comunist în România n-au pornit dinlăuntru, din partea conducătorilor autohtoni, ci din afara, mai precis de la Centru, iar atunci când o liberalizare s-a produs în interior, ea a fost condiționata de o liberalizare așa-

---

paginile Scânteii, oficiosul Partidului, în legătura cu așa-numitul Plan

zicând externa, constând într-o libertate mai mare de manevra a conducătorilor înșiși, obținuta prin revendicarea independentei naționale și exaltarea sentimentelor patriotice ale maselor.

Binele și răul în societatea romanească postbelica au venit (si) de aici, din faptul ca, izvorât din patosul libertății, patosul patriotic l-a absorbit până la urma pe cel dintâi, l-a subordonat și l-a anihilat. În condițiile bine cunoscute ale unui regim autoritar, romanii au trăit libertatea ca pe o libertate a afirmării naționale, s-au mulțumit cu aceasta posibilitate care le-a fost prezentata mereu ca subversiva și periclitata. Ei au "ales" (adică s-au resemnat) să "delege" (adică sa-l accepte) pe Ceaușescu în calitate de purtător și reprezentant al libertății lor. Nu știu cat de conștient a fost acest proces, dar e sigur ca libertatea naționala (câtă a fost, limitata și aparenta de atâtea ori) ținea loc de libertate individuala.

*

S-ar fi putut și altfel. O destalinizare cat de cat consistenta ar fi putut începe la sfârșitul anilor '50, după un deceniu de dictatura extrem de dura (cu execuții, lagăre, deportări în masa, distrugeri materiale și mai ales spirituale, abuzuri etc.), prin

---

Valev de cooperare economica regionala.

schimbarea conducătorilor (si condamnarea lor), prin recunoașterea crimelor și pedepsirea vinovaților, prin raportarea prezentului măcar la programul Partidului Comunist, dacă nu la idealurile proferate de ideologia fondatoare. Ar fi trebuit să aibă loc măcar acum o asumare autocritica, o critica de pe poziții comuniste a comunismului real. Spre deosebire de România, asemenea procese au început să se înfiripez în alte tari socialiste (Polonia, RDG, Cehoslovacia etc.) în afara și chiar înlăuntrul cercurilor conducătoare. și fără ca acolo să se fi produs ororile de la noi. Dar acolo exista o intelectualitate care împărtășea cu adevărat convingeri comuniste, care credea în comunism și care încerca sa-l facă posibil, suportabil, viabil: un "comunism cu fata umana". Acolo comunismul a fost luat în serios.

*

In România, după mai puțin de un deceniu de la o destalinizare pusa în opera cu mijloace specifice și pe cai specifice, începe (in iulie 1971, cum am văzut) o destalinizare: ea eșuează în domeniul în care a fost lansata — cultura -, dar se impune (prin voluntarism politic) în agricultura, în industrie, în economie. Anii '80 vor fi anii stalinismului victorios în România "liberalului" (in diplomație) și "disidentului" (față de URSS) N. Ceaușescu.

Care ar fi fost miza unei reforme din interior a regimului comunist din România, presupunând ca ar fi existat persoane, grupuri, forte dispuse s-o inițieze, adică ar fi existat o intelectualitate comunista dispusa să riște un conflict cu establishement-ul politic? Ea ar fi presupus în aceasta faza o intervenție în domeniul politicii economice în sensul reducerii gigantismului industrial, a proiectelor megalomane ceaușiste și, evident, o mărire a consumului cu consecințe asupra nivelului de trai al populației.

In plan ideologic și cultural se perpetua însă (in ciuda atâtor masuri restrictive) liberalizarea adusa de ideologia naționala, liberalizare de care mulți intelectuali, nu numai din domeniul literaturii, au profitat în continuare, spre a-si publica studiile, cercetările și creațiile. Aceasta libertate era mult mai condiționata ideologic în tari ca Ungaria, Cehoslovacia și chiar Polonia, unde, în schimb, reformele economice au condus treptat nu numai la o îmbunătățire a vieții, ci și la o împrospătare a dezbaterii în jurul marxismului și al problemelor comunismului real. Astfel, s-a putut da și un semnal direct, vizibil către societate, care a început să se structureze încet-încet ca o societate cat de cat civila, cu obiective sociale avuabile și cu raspunderi asumabile public — ceea ce face o diferența esențiala fata de clipitul complice schimbat între scriitorul

roman și cititorul roman. Chiar și aceasta complicitate fugara, furtiva va fi avut efectele ei — pe care nu se cade să le dispretuim — fie și într-o înfiripare strict mentala a ideii de rezistenta -, dar distanta rămâne, oricum, enorma.

La acest reviriment al stângii, care s-a petrecut în anumite tari socialiste, au participat intelectualii din toate categoriile și specialitățile, nu numai literați, prin urmare, mișcarea a avut o cu totul alta pondere sociala și politica decât "descurcarea" individuala a autorilor romani cu editura sau cu cenzura ori reacțiile lor colective și adeseori dure împotriva regimului, dar restrânse la cadrul Uniunii Scriitorilor sau, în cel mai fericit caz, la cititorii revistelor literare.

Esența acestui curent reformist și apariția, oricât de fragila, a societății civile în țările citate mai sus explica nu numai situația lor economica mai buna, ci și avântul pe care l-au putut lua îndată după 1990, fără a mai întâmpina rezistenta tenace (si chiar agresiva) a atâtor forte reacționare nedislocate încă, așa cum s-a întâmplat în România.

Carenta stângii democratice

Astfel încât reproșul frontal pe care G.M. Tamás îl aduce intelectualilor romani în deja faimoasa

Scrisoare către prietenii (săi) romani[87] este, în linii mari[88], îndreptățit, pentru trecutul imediat, cat și, din păcate, pentru prezent. Stânga intelectuala romanească a tăcut în timpul regimului ceaușist, iar acum, în măsura în care vocea ei mai este una intelectuala, adopta orbește (nu numai) indicațiile economico-fiscalo-monetare ale Occidentului, "fără nici un răspuns la erorile Occidentului".[89] Corecta este și observația lui Tamás privind faptul ca "noua stânga budapestana din anii '60-'70 ar fi fost complet neînțeleasa în România".

E adevărat și ca aproape toți intelectualii romani nu prea înțelegeau sau chiar detestau revolta pariziana din 1968 (aplaudând-l, în același timp, frenetic, la București, pe generalul De Gaulle). În schimb, au înțeles foarte bine și au aderat spontan la "primăvara pragheza" din același an. Este de remarcat faptul ca stânga intelectuala budapestana (grupul lukácsienilor în primul rând) a reacționat la invazia Cehoslovaciei de către trupele sovietice și aliate împotriva poziției

---

[87] G.M. Tamás, Scrisoare către prietenii mei romani, Dilema nr. 416, 6-12 febr. 2001, pp. 3-4.

[88] Spun "in linii mari" pentru ca în detaliu exista o mulțime de inexactități, unele dintre ele aiuritoare, precum afirmația fițoasa ca "singurul scop adevărat al Trilogiei (sic!) lui Blaga este să demonstreze ca maghiarii sunt străini de esența..."(!?).

[89] Gáspár Miklós Tamás, scrierea citata, Dilema, p. 8.

oficiale a guvernului maghiar și a partidului comunist conducător.

Singura inițiativa a intelectualilor în trecutul regim n-a fost aceea de a forța deschiderea spre național(ism), cum lasă să se înțeleagă G.M. Tamás, ci să profite de aceasta deschidere naționala pentru achiziții în ordine europeana și universala. Reproșul corect care poate fi făcut este ca aceste cuceriri intelectuale n-au atins decât în foarte mica măsura și teritoriul ideologic de stânga, dar aici vigilenta cenzurii era crescuta, caci temele abordate puteau isca o comparație cu sistemul comunist autohton. Lui Tamás i se pare ca "regimul Ceaușescu a cooptat în mod selectiv metafizica hipernaționalistico-etnicista din perioada interbelica (este vorba în primul rând de operele lui Rădulescu-Motru, Blaga și Noica)", autorul deplângând faptul ca "tinerii au perceput acest lucru drept o eliberare", fără să observe "manipularea".

Aici trebuie făcute — și încă apăsat — câteva corecturi: atât termenul de "cooptare", cat și cel de "hipernaționalistic" sunt cu totul neadecvate în context (din motive prea evidente spre a le mai insira); nu e, apoi, de mirare ca tinerii au resimțit posibilitatea de a-i citi pe Blaga ori pe Rădulescu-Motru (se găsesc, de altfel, în scrierile acestuia din urma pagini de autocritica naționala virulenta!) ca pe o eliberare. După ce acești autori și încă mulți alții au

fost interziși mai bine de doua decenii(!) și după ce acești tineri au fost manipulați din plin de o ideologie oficiala entuziasta în sine, sublima chiar, dar neconforma cu realitatea cotidiana (pe care pretindea, totuși, ca o acoperă), mai putea fi considerat acest acces și la alte lecturi drept o forma de manipulare?

Aici "manipulare", în alta parte "coabitare", "pactizare" a intelectualilor romani cu ideologia de dreapta, de extrema dreapta și chiar mai mult, cu exponenții politici actuali ai acestei ideologii. Iarăși, câteva obiecții sunt neapărat necesare: mai întâi, nu e deloc sigur, adică dovedit, ca "politica promovata de Vadim Tudor își are rădăcinile în publicistica practicata de către Cioran, Eliade și Noica în perioada interbelica..." și nici măcar ca "filosofia dușmanilor jurați ai aceluiași Vadim Tudor își are sorgintea în eseurile aceluiași Cioran, Eliade și Noica". Discuția care se deschide aici este una mai lunga și mai complexa, e adevărat, dar însăși "dușmănia" recunoscuta chiar de Gáspár Miklós Tamás face inimaginabila orice "pactizare". Puntea pe care el o stabilește vorbind despre un "consens contrarevoluționar" este falsa.

Dezicerea de "revoluția" din decembrie '89 a revoluționarilor romani are alte motivații și semnificații decât poziția contrarevoluționara a lui Vadim Tudor și a grupării sale. Eroarea lui Tamás,

după părerea mea, este aceea ca pune prea multă imaginație în stabilirea conexiunilor între trecut și prezent atunci când se refera la ideologia de extrema dreapta și aproape deloc atunci când e vorba de localizările stângismului. E o constatare generala: aproape toţi comentatorii regimului comunist din România sunt atrași de "excepționalismul" autohton în ce privește vehementa naționalista, dar trec ușor cu vederea sau ignora pur și simplu prima faza a acestui fenomen — nu mai puțin "excepționala" — derulata în anii '50, cu excluderile, interdicțiile și crimele ei. E simptomatic faptul ca extrem de puțini marxiști romani (doar Henri Wald și Ion Ianoși, după știința mea) au simțit nevoia să se disocieze net — ca marxiști — și de anii '50 ai "purității" ideologice comuniste, nu numai de impuritatea naționalista a regimului ceaușist.

As mai face o singura remarca pe marginea textului incitant al lui Gáspár Miklós Tamás tocmai fiindcă ea are legătura atât cu revoluția, cat și cu ideologia de stânga, a cărei absenta tradiționala o deplânge. Nu cred ca romanii trebuiau să aștepte anul 1989 cu revolta lui spontana pentru a-si crea "propriul mit democratic". Ei aveau deja în istoria lor un astfel de mit sau, oricum, un astfel de eveniment: întrebarea este doar dacă au știut sa-l cultive cum se cuvine.

E vorba, desigur, de Revoluția de la 1848, de programul ei realmente democratic și de reprezentanții ei care, precum Bălcescu, aveau o viziune europeana astăzi încă relevabila și aprofundabila. Prin tot ceea ce a făcut în Ardeal, Nicolae Bălcescu s-a dovedit a fi mult mai deschis, mai democrat, mai european decât Kossuth, de pilda, conducătorul revoluției maghiare, care a rămas un naționalist etnicist și hegemonist. Dacă vrem să descoperim ori să redescoperim o origine și o tradiție a stângii românești, cred ca Bălcescu trebuie să fie cea dintâi și cea mai însemnata referința.

*

Absenta sensului unei etici sociale și a însuși interesului pentru ea este, din păcate, o stare de mult cronicizata printre intelectualii romani, iar din aceasta perspectiva slăbiciunea gândirii de stânga se verifica dureros. Nu cred ca ne putem permite să acuzam, înainte de a vedea care au fost condițiile contextuale și câtă libertate de manevra au presupus ele. Nu trebuie, mai cu seama, să omitem faptul ca orientarea naționala oficiala (mai puțin la început, apoi tot mai mult de dreapta) a venit după teroarea ideologica și polițieneasca din anii '50.

Cum să nu convină ea majorității intelectualilor români (umaniști), când era incomparabil mai

permisiva decât ceea ce a fost înainte și, în plus, îngăduia atitudini critice chiar fata de excese naționaliste mai mult sau mai puțin oficializate? Z. Ornea, N. Manolescu, M. Iorgulescu sunt autori care au marcat puncte importante în aceasta confruntare, fără să fie singurii. Aceasta libertate (relativa) conferea celor dispuși s-o încerce atâta motivație profesionala și morala cat să nu-si mai pună în mod acut (si, cu atât mai puțin, deschis) problema unei reacții sociale, civice sau a unei solidarități mai largi decât breasla scriitorilor.

Apărarea condiției intelectuale și a valorilor estetice pe care al doilea comunism autohton, cel naționalist, o tolera (nu fără incidente sau chiar accidente), spre deosebire de primul (comunismul pur și dur), a produs un alibi pervers și durabil: iluzia ca opera publicata dezleagă, "rezolva" atât dilemele conștiinței, cat și conflictele societății. De fapt, ne-am mulțumit cu libertatea acordata ficțiunilor, metaforelor și teoriilor noastre.

Sursa articolelor:

(I) ANUL XIII (654) Nr. 38 (17 sept. — 23 sept. 2002)
(II) ANUL XIII (660) Nr. 44 (31 oct. — 5 nov. 2002)
(III) ANUL XIII (661) Nr. 45 (5 nov. — 11 nov. 2002)
(IV) ANUL XIII (665) Nr. 49 (3 dec. — 9 dec. 2002)
(V) ANUL XIV (675) (11 feb. — 17 feb. 2003)
(VI) ANUL XIV (678) (4 mar. — 10 mar. 2003)
(VII) ANUL XIV (692) (10 iunie — 16 iunie 2003)
(VIII) ANUL XIV (693) (17 iunie — 23 iunie 2003)

I. http://www.revista22.ro/html/index.php?art=202&nr=2002-09-23
II. http://www.revista22.ro/html/index.php?art=241&nr=2002-10-31
III. http://www.revista22.ro/html/index.php?art=252&nr=2002-11-11
IV. http://www.revista22.ro/html/index.php?art=278&nr=2002-12-09
V. http://www.revista22.ro/html/index.php?art=360&nr=2003-02-17
VI. http://www.revista22.ro/html/index.php?art=382&nr=2003-03-10
VII. http://www.revista22.ro/html/index.php?art=481&nr=2003-06-16
VIII. http://www.revista22.ro/html/index.php?art=490&nr=2003-06-23

Articolele au fost salvate când au apărut atunci online, linkurile nu mai sunt valabile de multă vreme.
Îmi cer scuze pentru multele erori. Am încercat să pun și diacriticele ceea ce nu e ușor lucru. Multe mi-or fi scăpat.